

55 983

1991. évi 1. sz. 1. sz.

575

1991/3

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA XIX. ÉVFOLYAM

A békéscsabai szlovák tájház (Balogh Ferentz felvétele)

1991/3

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA XIX. ÉVFOLYAM

TARTALOM

Önkormányzati hagyományaink

	Községi önkormányzatainkról (<i>Horváth Lajos</i>)	3
	A nemzetiségi érdekvédelem és a közigazgatás Békés és Csanád megyében (<i>Szabó Ferenc</i>)	10
	Főispáni beiktatás Békés megyében, 1842 (<i>Baják László</i>)	13
	Szegényparaszti egyesületek közjogi törekvései (<i>Fancsovits György</i>) ..	16
	A debreceni református kollégium szikszói szőlőbirtoka (<i>Dr. Varga Gábor</i>)	21
	Kelemér önkormányzati életének írásos emlékei (<i>Dr. Faggyas István</i>)	24
	Önkormányzat és érdekvédelem a drávaszegi Alfalukban I. (<i>Lábadai Károly</i>)	30
	Iskolai alapítványok Óbudán (<i>Dr. Tóth József</i>)	40
	Karácsony Sándor időszerűsége (<i>Heltai Miklós</i>)	42
	Egy élet a főváros építésének szolgálatában (<i>Tóltési Imre</i>)	46
	Vár a mocsarak között – Bács (<i>Csorba Csaba</i>)	50
	A félhold képe Erdély címerében (<i>Dr. Borsos András Imre</i>)	52
	A Komáromi Tudós Társaságról (<i>Gáspár Tibor</i>)	57
	A földből élők céhe volt... (<i>Járolí József</i>)	58
	A békéssámsoni „török híd” (<i>Id. Pleskonicz András</i>)	60
	Bodrogi Sándor löszöriből font ékszerei (<i>Halász Péter</i>)	63
	A munkácsi görög katolikus püspökség lelkeszségeinek 1806. évi összeírása (<i>Koi</i>)	66
	A fényképezés története Békéscsabán (<i>Balogh Ferentz</i>)	74
	„A pálinkázó magyar” (<i>Balázs Géza</i>)	78
	Szent Iván-éj itthon és a Baltikumban (<i>Novákné Németh Beáta</i>)	87
	A Révfülöpi Helytörténeti Gyűjtemény négy évtizedéről (<i>P. Miklós Tamás</i>)	88
	Békéscsabaiak az ösök földjén (<i>Hankó András</i>)	90
	II. világháborús emlékmű Hajdúszováton (<i>Diószegi Lajos</i>)	91
	A csángó sors balladája (<i>Szöcs János</i>)	92
	A lillafüredi István-barlang (<i>Kerégyártó Mihály</i>)	93
	Farkas Gábor: Törvényhatósági és községi önkormányzatok 1945–1950 (<i>Dóka Klára</i>)	94
	Füzes Miklós: Batthyány Kázmér (<i>Dr. Vargha Dezső</i>)	95
	Marosvásárhely az idők tükrében (<i>Demeter Zayzon Mária</i>)	97
	Varga Gábor-Szekerczés Pál: Tanulmányok a régi debreceni kollégiumi tanítóképzés történetéből (<i>Rideg István</i>)	98
	Sugár István: A Közép-Tisza-vidék két kéziratoss térképe (<i>Fejér László</i>) .	99

EVFORDULÓK

HAGYOMÁNY

TARTAL

TERMÉS

KILÁTÓ

KRÓNIKA

KÖNYVESPOLC

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA	101
A HONISMERETI SZÖVETSÉG HÍREI	113
PÁLYÁZAT	116

Az első borítón a békéscsabai evangélikus templom látható.

A KÖVETKEZŐ SZÁM TARTALMÁBÓL

A római egyház a magyar államiság bölcsőjénél – Mária-tisztelet és búcsújárás –
Távolsági zarándoklatok és búcsújáró helyek az Árpád-kori Magyarországon – A
napba öltözött asszony – A magyarpolányi kálvária – Búcsújárás a csereháti Buzitáról
Barkára – Lourdes-i búcsú Tallóson – Templombúcsú a bukovinai Andrásfalván –
Kétszáz éves a medinai református templom – Beszélgetés Pálos Frigyes hatvani
préposttal és Gergely István csíksomlyói plébánossal – Az anyanyelvű hitélet megtartó
ereje – A moldvai csángók iskoláinak hiányáról – A Honismeret 1992. évi évforduló-
naptára.

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

BARTHA ÉVA
GAZDA ISTVÁN
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)
HAVAS GÁBORNÉ
KOVÁTS DÁNIEL
KURUCZ KATALIN
MORVAY PÉTER
SÁNDOR LÁSZLÓ
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
SZIKOSSY FERENC
TIMAFFY LÁSZLÓ
TÖLTÉSI IMRE

NÓTÁRIUS JÓZSEF (műszaki szerkesztő)

ISSN 0324-7627. Szerkesztőség: 1056 Bp.,
Belgrád rkp. 24. Telefon: 118-2855. Szer-
kesztőségi nap: csütörtök. 91 459 Pannon
Nyomda, Veszprém. Felelős vezető: *Fekete
István* igazgató. Példányonkénti ára: 30 Ft.
Évi előfizetési díja: 150 Ft. Előfizethető
postautalványon, valamint átutalással a kö-
vetkező pénzforgalmi jelzőszámra: MNB
218-98055. Sz: 41-193-6 Honismereti Szö-
vetség. INDEX-25387

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Baják László történész-muzeológus, Legújabb-
kori Történelmi Múzeum, Bp. – **Balázs Géza dr.**
adjunktus, ELTE, BP. – **Balogh Ferenc** irodalom-
és fotótörténész, Békéscsaba – **Bartha Éva**, a
Legújabbkori Történelmi Múzeum munkatársa, Bp.
– **Borsos András Imre dr.** levéltáros, megyei
levéltár, Zalaegerszeg – **Csorba Csaba dr.** igazga-
tó, megyei levéltár, Miskolc – **Demeter Zayzon
Mária** szociológus, Bp. – **Diószegi Lajos ny. ált.**
iskolai tanár, Hajdúszovát – **Dóka Klára** osztály-
vezető-helyettes, Új Magyar Központi Levéltár,
Bp. – **Faggyas István dr.**, a városgazdálkodási
vállalat ny. munkatársa, Ózd – **Fancsovits
György** történész-muzeológus, Legújabbkori
Történelmi Múzeum, Bp. – **Fejér László** főosztály-
vezető-helyettes, Országos Vízügyi Főigazgató-
ság, Bp. – **Gáspár Tibor** tanár, Magyar Tannyelvű
Gimnázium, Révkomárom – **Halász Péter** tud.
főmunkatárs, AKI, Bp. – **Járdi József dr.** igazgató-
helyettes, Megyei Levéltár, Békéscsaba – **Heltai
Miklós** igazgató, Török Ignác Gimnázium és
Óvónői Szakközépiskola, Gödöllő – **Horváth
Lajos** könyvtáros, Veresegyház – **Hankó András**
személyzeti vezető, Lenin Mgtsz, Békéscsaba –
Kerékgyártó Mihály műszaki oktató, Ipari Szak-
munkásképző és Szakközépiskola, Ózd – **Lábadi
Károly** tanár, Laskó – **Novákné Németh Beáta**
tanár, Rejtő Sándor Textilipari Szakközépiskola,
Győr – **Pleskonics András ny. ált.** iskolai igazga-
tó, Pusztaföldvár – **P. Miklós Tamás** muzeológus,
Gyermekszervezet Történelmi Múzeum, Zánka –
Rideg István tanár, Gábor Áron Gimnázium és
Egészségügyi Szakközépiskola, Karcag – **Szabó
Ferenc dr.** igazgató, Megyei Múzeumok Igazga-
tósága, Békéscsaba – **Szöcs János** muzeológus,
Csíkszereda – **Tóth József** osztályvezető, Volán
Törgász és Bányászati Fuvarozó Vállalat, Bp. –
Töltési Imre, a HNF országos titkárságának ny.
munkatársa, Bp. – **Varga Gábor dr.** adjunktus,
tanítóképző főiskola, Debrecen – **Varga Dezső
dr.** levéltáros, megyei levéltár, Pécs.

Községi önkormányzatainkról¹

Wenzel Gusztáv már 1887-ben rámutatott, hogy a faluközösségek életének, a közigazgatás alsó fokú szerveinek a beható, átfogó vizsgálata „hazai tudományos irodalmunk igen érdekes tárgya volna”. Ha meggondoljuk, hogy a falusi önkormányzat és közigazgatás már az államalapítás korában létezett, eredete pedig a honfoglalás előtti idő homályába vész el, és hogy az ország lakosságának megközelítőleg a háromnegyede még a XIX. században is falvakban élt a községbírói szervezet joghatósága alatt, akkor a tárgy fontosságát nem lehet eléggé hangsúlyozni.

Ezekhez még hozzávehetjük, hogy az ezeréves községbírói intézményt csak a történelmi tegnapi, a tanács(szovjet)rendszer erőszakos behozalatakor, 1950-ben szüntették meg a szovjet „példa” szolgai másolásának a következményeként. Most halnak el közülünk a legutolsó bírók, törvénybírók, kisbírók, esküdtek és jegyzők. És most, 1990-ben váltottuk le az idegen tanácsrendszert nemzeti szabadságunk fokozatos helyreállításának útján haladva. Mindezekre tekintettel napjainkban igen szükséges törekvés községi önkormányzati hagyományaink feltárása és közzététele, visszajuttatása minden magyar állampolgár gondolkodásába.

Az önkormányzat választása, szervezete és jogkörei

Az egykori közszebadok közösségeinek hajdani önállósága él tovább évszázadokon keresztül a jobbágyfalu önkormányzatában. A XIV. század közepére-végére kialakult jogilag egységes jobbágyfalu telepei, közösségei, falvai – királyi, egyházi és magánföldesúri birtokon egyaránt – ennek az örökségnek az alapján folytatják, szervezik meg helyi önkormányzataikat. Minderre azért kell hivatkoznunk, hogy világosan álljon előttünk, kezdetben a falunagyot, a falubírót és tanácsbeli társait maga a község választotta.

A XIV–XV. században már befejeződött az egyházi és világi földesurak részéről az a folyamat, amelyik a faluszervezetben meglévő önkormányzatot mindinkább a földesúri hatalom alá vonta, aminek az lett az egyik következménye, hogy a földesúr a falu által állított három-négy bírójelölt közül egyet elfogadott, illetve a földesúr vagy birtokkormányzata által jelölt három-négy bíró közül a falu egyet megválasztott. Az utóbbi gyakorlat Mária Terézia korában az „Urbárium” végzése szerint állandósult.

Az éves bíróság általában Szent György napján (ápr. 24.) vette kezdetét, de az 1715: 8. tc. után, amelyben az állandó katonaság eltartásának a terhét a jobbágyokra hárították, főleg a portio elszámolása miatt, az éves bírói hivatal kezdetét áttették november 1-jére, a katonai év kezdetére.

A két-három birtokos alá, valláshoz, nemzetiséghez stb. tartozó jobbágyközösség bírói testületének megválasztásakor gondosan ügyeltek a tisztségek „arányos” elosztására. A főbíró mellé mindig a „másik” részről került a törvénybíró és ezt az elosztást évente cserélgették. Maga a bírói tanács adott számú esküdteit is „aránylagosan” osztották el a bármilyen alapon eltérő csoportok között. Vagyis a bírói szervezet képes volt rugalmasan idomulni a földesúri függésekhez, a vallási és nemzeti viszonyokhoz, sőt a kettős hódoltság állapotához is. Mogyoródon 1578-ban a váci püspökség bíróját mellett ott találjuk a török földesúr bíróját is anélkül, hogy a bírói testület megkettőződött volna. Vagyis a „magyar” bíró és a „török részre” való bíró ugyanazon előjáráság segítségével végezték nem mindig „áldásos” munkájukat a kettős hatalom kényszerű szorításában.

A parasztfalu önkormányzatának élén álló bíró tehát sosem volt magára hagyva terhes feladatai közepette, valamilyen testület, a legkezdetén talán a vénekből álló tanács és a népgyűlés segítette.

¹Dolgozatunk a községi önkormányzat öngazgatási feladatait és tevékenységét igyekszik vázlatosan bemutatni. A községbírói szervezet másik nagy feladatkörét, az állami, földesúri és egyházi adók beszedését és az ezek számára szervezendő egyéb robotot, szolgáltatásokat nem is érinti. Teljes és jegyzetekkel ellátott dolgozatunk megtalálható a Fejezetek Pest megye történetéből című kötetben. Szerk.: Egey Tibor. Pest Megyei Levéltár Bp., 1990.

A XIV–XVI. században a mezővárosi fejlődés döntő befolyással volt a parasztfalu önkormányzati szervére, ebben az időben alakult ki a bírói testület, a tanács, amelyik tulajdonképpen kicsinyített mása volt a mezővárosi tanácsi testületnek. Amíg mezővárosban 12, addig „öreg” faluban 6–5, kisebb faluban 4–2 az esküdtek száma.

A falu fejének villicus (falunagy) nevezete a XIII–XIV. század során cserélődött fel judexre (bíró), jelezvén a folyamatot, miszerint ekkortól kezdve a közösség feletti bíraskodás válik munkájának legjellemzőbb elemévé. A XVI–XVII. századra azonban a falubírónak éppen a legmarkánsabb funkciója leválik, önállósul, és megjelenik a falvakban a törvénybíró, mint a testület második legjelentősebb tagja. Innen nevezik azután másodbírónak is, míg ennek a terminológiának megfelelően a bírót, „öregbírót” elsőbírónak. Erre a munkamegosztásra nyilvánvalóan a települések népességnövekedése, a kiteljesülő feudalizmus szokásrendjének és jogrendszerének a kiépülése adta a kellő okot és alapot.

A XVI. században – ugyancsak a bírói feladat- és jogkörök osztdódása révén – jelenik meg a falubíró tanácsában a harmadik helyen a „polgár” (subjudex) – általában kettő –, más néven gondviselő, helyenként sorgazda a XVIII. században, majd azután általánosan kisbíró.

Amikor a község a XV–XVI. századtól kezdve földesúri haszonvételek birtokába jut, haszonvételeinek gondozására, ellenőrzésére és saját gazdálkodása irányítására, a falu társadalmi és közrendjének a fenntartására a bírói testülethez kapcsolódva megjelenik a malombíró, a székbíró (a mészárszék felügyelője), a borbíró (a kocsmák rendtartója), az erdőbíró, a hegybíró vagy hegymester (a szőlőterület rendtartója), a pusztabíró (a község által használt puszta feje), a mezőbíró (a mezői rendtartás őre), a legénybíró (az ifjúság és rendezvényeinek felvigyázója a fiatalok köréből), olykor leánybíró stb.

Ha mindezekhez hozzávesszük a falu legkisebb „tisztviselőit”, „cseléideit”, a különféle pásztorok sokaságát (ökörpásztor, csordás, ménespásztor, csikós, gulyás, kondás, juhász, libapásztor stb.), a kerülőök, csőszök, őrzők (látók), strázsák (őrök) hadát, a harangozót, a sírásókat, a kocsisokat, a hírvivőket (postákat) és még másokat, akkor felsejlik a magyar falu csodálatos rendtartó ereje és hatalma, feltűnik színes és gazdag világa, érzékeny belső szerkezete és demokratikus szervezete. Nemcsak kuriózum, hanem az új kihívásra adott válasz, az új helyzetnek megfelelő képessége, hogy amikor II. József rendeletére az országutakat eperfákkal kellett beültetni és a községeknek selyemhernyó-tenyésztésül kerteteket kellett létesíteniük, akkor az addig sosem látott hernyókat, bábokat, lepkéket stb. a községek fogadott emberei, a „selyempásztorok” vigyázták.

A török által meg nem szállt országrészekben, Erdélyben és nyugaton főleg a világi és egyházi nagybirtokon, északon a városi földesuraság alatt álló falvakban, keleten elsősorban a székely és szász székekben ez a vázolt rendszer, szervezeti felépítés a maga millió helyi változatával már a XVI. századra kifejlődött és virágzott. Majd a török kiűzése után a felszabadított területekre is áthatolt és a XVIII. században azok községbírói szervezeteit is virágzásba hozta, borította.

A községi önkormányzat jogkörei, kötelezettségei és kedvezményei

A községi önkormányzat jogkörei, kötelezettségei és kedvezményei végső soron a közszabad falvak kollektív felelősségéből és jogaiból nőttek ki spontán módon, amelyeket már XI–XII. századi törvényeink is elismertek részben vagy egészben, illetve újakkal toldottak meg.

A községek jogait és kötelezettségeit csak az gyakorolhatta és viselhetette, aki a közösségnek tagja volt. A faluközösség sok helyütt ünnepélyesen fogadta tagjai sorába az új embert, akinek a földesúr telket osztott a falu határában. Ugyanakkor a gazdátlaná vált telek, szőlő munkába hozása a falubíró feladata volt, a pusztatelek rendes megműveléséért, amelyet falusi vagy jövevény szerez meg a közösség tisztviselői útján, elsősorban a bíró személyesen felelősséggel tartozik.

A bíró és a törvénybíró, ha kell, jelentést tesz az újonnan beköltözött, a jobbágyi közösségbe beilleszkedni akaró munkájáról és magaviseletéről. A kollektív felelősségvállalás eredményeként a faluközösség bajba jutott tagjaiért kiállhat egész közösségében, kezességet vállalhat a megtévedt tag jövőbeni jó magaviseletéért, illetve tartozásainak megfizetéséért. És a faluközösségnek évszázadokon keresztül meg is volt a csorbíthatatlan hatalma és eszköztára ahhoz, hogy tagjait az íratlan és írott törvény szerinti életre szorítsa. Amennyiben nagyon ritkán a községbírói szervezet törekvései sikertelenek maradtak egyes tagokkal szemben, azokat a faluból kiközösítéssel sújtották.

A bíró elsősorban közösségének bírója, elé a kisebb ügyek (casus minores) tartoznak, amelybe évszázadokon keresztül mindent beleértettek, kivéve az emberölést, a gyújtogatást, a rablást stb., amelyek a földesúr ítélőszéke, illetve a vármegye bírósága elé tartoztak. A falubíró tanácsa élén hozta végzéseit, amelyek nyomban jogerőre is emelkedtek és amelyeket rögtön végre is hajtottak. Ez volt ennek a rendszernek az egyik előnye. Vagyis beszédtek a büntetéspénzt, egyharmada általában a bíróé lett, később a községi pénztárba folyt be, kétharmada pedig a földesurat illette. Vagy megcsapták, megpálcázták (ha nő volt) az elítéltet, esetleg napokig elzáratták a soros bíró csűrőbe, pincéjébe, vermébe, vagy éppen kalodába csukatták, ami a bíró háza előtt állt rendszerint az utcán, amíg a községházakat fel nem építették a XIX. században.

A földesúrnak, a királynak és az egyháznak járó összes adó behajtása és részükre a szolgáltatások, a robot megszervezése, végrehajtása szintén a községbírói szervezet vállára nehezedett. Ennek a tömegtelen munkának az elvégzése fejében a bíró, a törvénybíró és az esküdtek bizonyos adó- és egyéb kedvezményekben részesültek rangjuknak megfelelő arányban. Sok helyütt a jobbágyközség adójának a hatoda a bírót illette. Telepítés, vagy a XVI–XVII. században a sűrű visszatelepések, visszatelepítések alkalmával a bírónak járt egy-két szabadtelek, adómentességet élvező malom, mézszársék, pálinkafőző üst stb. A tizenöt éves háború (1593–1606) után Bagot „megszállított” Gódor András bíró vagyoni helyzetére rávilágít, hogy 1646-ban nemességet szerzett I. Ferdinánd királytól és családjával együtt felvette a Baghi nevet. Másrészt a Zsidón honos, jobbágytelken ülő, kismemes Rákóczi család tagja, Rákóczi György volt Kismémedi főbírája az 1730-as évek közepén, ami számára sem lehetett előnytelen.

Azonban bírónak lenni sem volt fenékig tejfel, a földesúr gazdatisztjától kezdve a megye hivatalnokain keresztül a katonaság tisztjeiig mindenki az ő házában szállt meg, ha dolga akadt és mikor nem akadt volna, mindenki az ő éléskamráján „évodott”, élőködött és házódott, mindenki az ő feleségét sürgette több és jobb étel elkészítésére, mindenki visszaélt rajta a hatalmával és többet követelt, többet fogyasztott, mint ami a törvény szerint járt volna. És mindenki kevesebbről adott nyugtát (quietancia), mint amennyiről kellett volna.

A törvénybíró vagy másodbíró az elsőbíró helyettese, de kettőjük között hivatali munkamegosztás tapasztalható. A törvénybíró hivatott a falu „törvényét”, a község szokásrendjét tudni, megóvni és megtartani. Különösen az ifjúság felett nagy a hatalma. A törvénybíró tartja számon a község részére behajtandó tartozásokat is, valamint a község adóelmaradásait és fizetnivalóit. Ezek a feladatok a XVIII. század közepétől, végétől átmennek a jegyző feladatkörébe.

A polgár (subjudex) a XVII. században tűnik fel a bírói testületben, száma mindig egy-kettő. Tisztsége a gyűlésbe hívás, illetve a bármiféle mozgósítás funkciójából nőtt ki. Helyenként, a kettős földesuraság alatti falvakban, mint pl. Szadán sorgazdának nevezik őket, vagyis a váradi káptalani sor és a váci püspöki sor jobbágyainak külön ügyeiben működtek. Máshol funkciójuk nem ilyen körülhatárolt. A XVIII. századra a subjudex, sorgazda, polgár titulust teljesen kiszorítja a kisbíró megnevezés. Ezen a néven azután megéri a XX. század közepét, elmaradhatatlan eszközével, a dobbal adja hírül a faluban, mit kíván az előljárásság tudatni a néppel. A kihirdetendő szövegeket számára előre beírják egy könyvbe, melyet körútjakor a dobtartó vállszi alatt hordoz, mert jó memóriás emberek lévén betéve tudják a szövegeket. A könyv, a „dobolási könyv” nála hatalmának a jelképe is egy kicsit. A dobolási könyvek értékes források a történelemnek.

Az esküdt (assessor), másként „hites” emberek száma kettő-öt, de lehet nyolc is a községi közigazgatásban, legfőképpen a bírói szék tagjaiként, máskor szerződések szóbeli vagy írásbeli megkötésekor, testamentum hallgatásakor a közhitelű tanú szerepét tölti be. Ebből kifolyólag hiteles hírforrása is a jobbágyközségnek. Ezekon kívül mindenféle adószedés körül, robotra való „hajtás” alkalmával rendelkezésére állnak a bírónak.

A községi önkormányzat feladatkörei

Köztudott, hogy már I. István király II. törvénykönyve (1030–1038) első pontjában elrendelte: „Tíz falu építsen egy templomot, amelyet két telekkel s ugyanannyi rabszolgával lássanak el, lóval és kancával, hat ökörrel és két tehénnel, 30 apró marhával. Ruháról és oltártakarokról a király gondoskodik, papról és könyvekről a püspök.” Ez a passzus volt egy évezreden keresztül – azután is, amikor már minden falunak volt temploma – alapja a községi pap, kántor és tanító tartásának. A XI. századtól kezdve, ahol templom volt, ott papnak is kellett lennie, ahol pap volt, ott folyt is valamilyen oktatás, amely feladat megszűnt a kántor, a kántortanító megjelenésével.

A reformáció ezen a helyzeten lényeges, „demokratikus” változtatást hajtott végre. A falu önkormányzata ettől az időtől kezdve kiszélesedett a protestáns falvakban, hiszen a reformáció „a földesúri hatalommal szemben éppen a közösséget helyezte előtérbe”. Ennek egyik látható jele: a papválasztás jogának a falu számára való átengedése. Ily módon a faluközösség és a gyülekezet, az előljáróság és az egyházközösség szoros kapcsolatba került. Nem egy helyen a falu papja tagja volt az előljáróságnak. A falu tehát még szorosabban maga gondoskodott papjáról és egyházi tisztviselőiről (kántor, egyházatya, egyházigazgató stb.).

Az is előfordult, hogy két valláson lévő faluban – mint például Hévízgyörkön – „a templomhoz való” szántót, rétet stb. a XVII. század közepén közösen művelte a falu a katolikus és a református papja számára és „semmi villongás rajta nem volt közöttük”.

Ebben az időszakban – különösen a török megszállta területeken – meglehetősen hiány mutatkozott papokban. Egy-egy prédikátor, plébános vagy licentiátus működési körzete négy-öt szomszédos falura is kiterjedt. A XVII. század második felében a különböző felekezetű papokat a vallomást tevő jobbágyok általában „tanítóknak” nevezik, lévén, hogy egyes-egyedül ők végezték a nép lelki gondozását, oktatását és nevelését. Sok helyütt szinte egyedüli írástudók voltak és mint ilyenek belefolytak a községek írásbeli ügyintézésébe is.

A falvak a pap, kántor (tanító) tartása érdekében jelentős terheket vettek magukra a XVIII. században is. A török alóli felszabadító háború és a kuruc szabadságharc után országgrésznyi területeken kellett újjáépíteni vagy tatarozni a templomokat és a paplakokat, iskolaszobákat, melyek mindig is a faluközösséget terheltek, bár a XVIII. században főleg a templomok építéséhez már tetemesen hozzájárulnak a püspökségek, földesurak, megyehatóságok, mégis maradt még elég teher az újjáéledő falvak számára is.

A harangozó, a sírásó, a temetőőr megfogadása és családjával együtt való eltartása mind-mind a falu gondja volt. De a falu költségvetését terhelte a harangoknak, a miseruháknak, a kelyheknek, szentségtartóknak, füstölőknek, gyertyáknak, templomi egyéb edényeknek, zászlóknak stb. a beszerzése is és nem utolsósorban a sírásáshoz szükséges ásó, valamint a temető ajtajára való lakat költsége. Szokás volt a község szegény sorú halottjait a falu számlájára készített koporsóban eltemetni, ha nem volt nagyon rossz életű ember.

A község alkalmazottai

A XIV–XVI. században a községek bírói testületének írásbeli teendőit lehetőség szerint a papok, a tanítók és a jobbágyi rendű *deákok* végezték. Ez utóbbi réteg tagjai fiatal korukban a környék városaiban vagy monostoraiban, esetleg már helyben sajátították el a betűvetés tudományát olyan fokon, ami alkalmassá tette őket a községbíró írásbeli teendőinek elvégzésére. A budai szandzsák 1546., 1559., 1562. évi összeírásaiban a falvak túlnyomó részében legalább egy deákot vagy Deák nevű családfőt találunk, csak néhány erőtlén vagy pusztulófélben lévő faluból hiányoztak. Az 1580. és 1590. évi szandzsákösszeírások ezeket az írástudókat már szinte minden esetben mesterségük szerint különböztetik meg, nem csak a családnévvel, hanem a foglalkozásukkal.

Úgy látszik, hogy a XVII. század az igazi virágkora ennek a jobbágy-deáki rétegnek. Egész-, féltelkes és zsellér állapotú deákokat kutathatunk ki a falvakban, ekkor már egyben-egyben kettőt-hármat is.

Előfordul, hogy a község deákja nemcsak tollal szolgálja bíróját, hanem tettlegességgel is, 1658-ban Albert Deák Jancsi gödöllői lakos többedmagával véresre verte a szadai disznópásztort, mert az a gödöllői határba tévedt a disznáival. Albert Deák Jancsi becézett nevéből arra következtethetünk, hogy zsellér rendű. Ebben a korban – legalábbis Pest-Pilis-Solt vármegyében – általánosan elterjedt a zsellérek keresztnévének becézése még a megyei és az országos összeírásokban is.

A vármegye hatósága is minden fenntartás nélkül vette igénybe a jobbágy-deákokat, különösen határjárások alkalmával, amelyekre a megyei esküdtek természetesen nem vihették magukkal a vármegye jegyzőjét. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a vármegye tisztségviselői írástudatlanok lettek volna. Mellettük a jobbágy-deákok ilyenkor amolyan titkári feladatokat láttak el.

A Rákóczi-szabadságharc idején ezeknek a jobbágy-deákoknak nem lebecsülendő erjesztő, öntudatosító és irányító szerepük volt a nép körében. Ezeknek a népi deákoknak emlékezte elét egészen a XVIII. század közepéig. A határjárások alkalmával még fél évszázad múltán is emlegetik közülük a híresebbeket, mint megbízható információs és jogforrásokat.

A községi *nótárius* eddigi ismereteink szerint a török kiűzése, de még inkább a szatmári béke, 1711 után jelenik meg a falvakban. A jegyző a község fogadott embere, megállapodás szerinti konvencióért szolgál, mint a kocsis vagy a pásztorok, bár helyzete, szerepe, tekintélye lényegesen magasabb azokénál.

A jegyző választására vagy jogi helyzetére nézve Mária Terézia Urbárium 9. pontjának 4. §-a intézkedik elsőként, amennyiben a jegyzőt egyértelműen a megyének rendeli alá, kivieszi a földesúr joghatósága alól. Ez az urbánium országosan elterjedt és az 1792: XXXV. tc. értelmében törvényerőre is emelkedett, ennek ellenére sok helyütt eltérő gyakorlat uralkodott, mert a jegyző választásában és elmozdításában nem tudott függetlenedni a földesuraságtól. Mégis előrelépés volt, hogy a vármegye mintegy szakmai „felügyeletet” gyakorolhatott ettől kezdve a jegyzők felett.

A XVI–XVIII. század nagymérvű, rideg állattartása megkívánta a jobbágyközségtől, hogy *pásztorokat* fogadjon fel és tartson el, számukat az is szaporította, hogy a növendék állatokat általában külön tartották és gondozták. Ökörpásztor, tehénpásztor, gulyás, borjúpásztor, juhász, ménaspásztor, csikós, kondás, csürhész, kecskepásztor, bivalyos, bikák gondviselője, kanok gondozója stb. pásztorolta a jobbágyok állatállományát.

A pásztorok megfogadásának ideje az új bíró hivatalba lépésétől vált esedékessé, de eltartott egészen a következő év tavaszáig, a kihajtásig. A szerződést tanúk (polgárok, esküdtek) jelenlétében tenyérbe csapással kötötték és áldomással pecsételték meg. Ennek ellenére előfordult, hogy az egyezséget a pásztorok felmondták, ilyenkor az áldomás árát, esetleg az előleget vissza kellett fizetniük.

A kellő számú pásztor megfogadására valamilyen okból (legelőszűke, makktermő erdő hiánya, kicsiny állatállomány stb.) nem képes községek más falvak pásztorainak gondjaira bízta állataikat vagy azok egy részét, fizetés ellenében. Az is előfordult, hogy saját földesuraik allodiális területén jutottak legelőhöz, vagy idegen földesurak pusztáit bérelték a községek.

Mivel a pásztorok konvencióban végzett munkájába csak a megfogadó község állatállományának a pásztorlása tartozott bele, a más helység állatainak a gondozásáért a kialakult bér egyharmada illette őket, kétharmada a község pénztárába folyt be. A számosállatok „pascuatio”-ja így nem csekély jövedelmet hozott a legelővel bőven rendelkező településeknek.

A pásztorok járandóságukat részletekben kapták meg a számadások szerint annak megjelölésével, hogy mire, illetve miért kapják. A veresegyházi csikós évi járandósága 1761-ben két szür (egy magának, egy a bojtárjának), egy pár borkapca, minden négy őrzött lóra egy kiló búza, lovanként egy kenyér, egy vacsora és egy garas. „Kiss csikó kötözésért egy márvás.” Vagyis az elletésért, a köldökzsinór elkötéséért külön pénz járt.

A tél beállta előtt következett az „akollás”, a „berekasztás”, az állatok behajtása. Az értékes magállatokat a bikák, a kanok gondviselői vették át, akik általában nem pásztorok voltak, hanem férőhellyel, istállóval rendelkező módosabb gazdák, néha a kocsmáros, a mézárós, a kovács stb. A téli gondviselőnek munkájáért külön illetmény járt a községtől. Ugyancsak egyszeri jutalmat, többnyire bort kaptak azok, akik a szilaj bikák berekasztásánál a pásztoroknak és gondviselőknél segédkeztek. A XVI–XVIII. században eléggé elterjedt méhészkedés ugyancsak őrzőket kívánt. Méhes Márton vallotta, hogy a veresegyházi méhesgazdák szolgáljaként őrizte azok méheit Bagon, amikor az puszta volt, kb. az 1620–1630-as években.

A természetett növényekre és a természetnek arra a darabjára, amelyik a jobbágyközségnek a használatában volt, a különböző *csőszök, örök és kerülök* vigyáztak. Legelőkelőbbje volt talán a falu eme cselédjeinek a szőlőcsősz és a szőlőpásztor (Mogyoródon ez két foglalkozás, az utóbbi talán az állati kártevők ellen ovtá a szőlőt), valamint az erdőcsősz. Azután következtek a mezei és kerti csőszök – a gabona, a káposzta, a dinnye, a kukorica, a cseresznye stb. csősze, az utóbbit „cseresznyepásztorok” hívták Veresegyházon és Szadán. II. József korától ezekhez csatlakozott az eper- vagy szederfák gondviselője. A selyemhernyó tenyésztésének a szorgalmazásával függ össze, hogy szederfákkal beültették a falu tereit és a falvak közötti utakat és jutott belőlük a jobbágyportákra is. A szederfákat (eperfákat) ellenőrizte a megye is. A csőszök munkája változatos volt. A szőlőpásztorok, szőlőcsőszök, ha kellett, sörétre töltött puskával állottak a szőlőkben, és nemcsak a seregélyek, hanem a tolvaj emberek miatt is.

Az erdőcsőszök a község erdejének épségére vigyáztak, egy gally nem sok, annyi nem hullhatott le a tudtuk nélkül. Az erdő jogtalan használóitól elszedték szerszámaikat,

személyesen kísérték be a tetteseket a községi elöljáróság vagy az ispánság elé vagy név szerint jelentették tisztük szerint.

A kukoricacsöszök „hancsikoltak” is, vagyis hántották a kukoricát vagy fosztották, ilyen alkalmakkor bort és húst kaptak. A mezei csöszöknek mindennapi foglalatossága lehetett a községben, a legelőkön átvonuló idegen állatok után az idegen pásztoroktól beszédni az ezért járó pénzt. A mezei csöszök „hancsikolták a tallót” is, vagyis tarlóhántást végeztek.

A jobbágyközség más községek, illetve uraságok csöszzeivel pénzbeli kapcsolatba léphetett. Szada község 85 dénárt fizetett „bocskorra” a váci püspökség szentjakabi csöszének, aki a hídláshoz fákat mutogatott, nyilván a püspökség engedélyével.

A község kocsisát is évente fogadták. A kocsis öltözképe nem maradhatott el az elöljáróság viselete mellett nagyon, hiszen a XVIII. század végén már sok község négylovas kocsi tartott, melynek kocsisával együtt reprezentálnia kellett az elöljáróság hatalmát.

A földesúrral, a megyével, az egyházzal, a szomszéd községekkel való kapcsolattartásra szolgáltak a *hírvivők* (szóbeli), a *posták* (levélvivő) és a *küldöncök* (csomag-, tárgyvivők). Ennek a hálózatnak a kialakulása még feltáratlan, de apró jelekből is már arra következtethetünk, hogy legkésőbb a XIV–XV. században már megvolt. A világi és egyházi urbáriumok ugyanis a XVI. században a török hódoltság területén is kiemelt helyen tüntetik fel a hírvivőket, akik nem azonosak a bírókkal, és akik a kapcsolatot tartják az uradalom kormányzatával. Ezek lehetnek gyalogosak, erre mutat a XV. században már adatolható Futó és Száguldó család- vagy ragadványnev.

A küldöncök, hírvivők fontosságára és megbízhatóságára, közmegebecsülésére vet fényt, hogy bíróviselt ember is vállalta ezt a nehéz feladatot. A jövő-menő küldöncök, posták és hírvivők sok mindent megláttak útjuk közben, aminek tudása a községek javára fordítható volt és lett volna. Vácnak 1620. nov. 1–4. közötti török kézre jutása idejében valóságos hírvivő, kémtevékenység vázolható fel a magyar faluközösségek részéről.

Az is előfordult, hogy az „ellenség” megakadályozta, megbénította a paraszti hírszolgálatot. Borbély Balázs kuruc hada 1703. szept. 15-én érkezett Szentmártonkátára: „Ez állapot aránt még minyárt akkor, hogy bé szálot hírt adtunk volna, de csak egy lelket sem bocsátottak ki a faluból, minden közökön és uzákon strasaltattott.” – írta Barát István bíró Petrovai László alispánhoz.

A XVIII. században a községi hírvivés és postaszolgálat csak annyiban módosult, hogy jobbágyok, szellekek foglalkozásszerűen nem üzik már, az országos közbiztonság megteremtése, megnövekedése következtében 1711 után a bírói szervezet tagjai – polgárok, esküdtek stb. – maguk viszik a saját és feletteseik leveleit. A levéltovábbítás funkciója egyébként a zápisszá silányult parasztvármegye hadnagyaira és tizedeseire is átszállott.

Hogy a Buda 1686. évi felszabadítása után I. Lipót parancsára megszervezett országos (királyi) postakocsi-hálózat járatai miként kapcsolódtak be a községi közigazgatás levélforgalmába, illetve a községbírói szervezet miként használta ki ezt a saját korábbi gyakorlatához mérten minden bizonnyal olcsóbb és jobb lehetőséget, az külön tanulmány tárgya volna. Ugyanez vonatkozik az 1750-ben megindult, utasokat is szállító kocsi posta (delizsánc-) forgalomra is, amelyik 1888-ig tartott.

A falunak és határának védelme

A bírói testületnek legfőbb feladatai közé tartozott a község belterületének és határának az őrzete és védelme. Őriznie kellett a falu földjét az utolsó barázdáig, a rajta lévő termés minden szem gabonáját, a természet rendelkezésre álló darabját a legkisebb lehullott gallyig az emberi és állati kártételek ellen és mindazokat a jogokat, amelyeknek a falu a birtokában volt. Mindezek mellett – a lehetőségek szerint – védekeznie kellett a természeti csapások és a járványok ellen is.

A bíró rendszerint Szent György-napkor (ápr. 24.) az elöljáróság kíséretében bejárta a falu határát megvizsgálni, hogy nem szántottak-e el belőle más faluhoz. Ilyenkor, ha szükséges volt, megújították a határjeleket is, ami igen fontos volt a telekkönyvek bevezetése előtti időben. A határjárás fontos esemény volt a falu életében, sok helyütt ünnepélyes külsőségek között zajlott le, kivonult rá a falu apraja-nagyja. Nem egy helyen megtörtént, hogy ilyen alkalmakkor a határjelekre fektettek suhanc gyerekeket és megpálcázták őket, hogy öreg korukban is jól emlékezzenek a helyre.

A falvak határainak a megjelölésére „természetes” jeleket alkalmaztak, ha lehetséges volt (patak, időszakos vízmosás, mocsár, forrás, szakadék, szurdok, hegygerinc, vízvásztó stb.),

vagy mesterségeseket (határdomb, gödör, árok, töltés, mezsgye, parlag, kút, kő, ültetett fák, jegyzett fák stb.).

A határkövek és halmok alá sokszor tárgyakat – edényt, törött sarlót, ekevasdarabot stb. –, néha állati hullát temettek el nagyobb bizonyítékul, mert ezek a határjelek esetleges megsemmisítésekor a földben maradhattak. A „legerősebb” védelmet azonban az emberi hulla határdombba temetése jelentette. Babonás, mágikus, visszariasztó védelműl szolgáltak ezek a többnyire zsványok, rablók stb. A hulla beletemetése után a határdomb általában felvette az illető nevét: Fekete Péter temetése és hányása, Török rab temetése stb.

Az egykori Árpád-kori falvak, pusztafalvak templomainak romjai sok határvitára adhattak okot, ezért az is előfordult, hogy a templomot „elrekkentették”, azaz ellopták és maradványait rejtekhelyre hordták.

Nem volt ritka az sem, hogy a határokat, a sertéseket, a marhákat, sőt a földeken dolgozó asszonyokat, lányokat puskás kézzel őrizték a jobbágyok. Kisebb csatának beillő összeütközés zajlott le a füleki végvári katonák és az aszódiak között, amikor 1681-ben a katonák kezdtek feltörni és fosztogatni az aszódiak kamráit, zaklatni kezdték az asszonyokat és lányokat stb. Félreverték a falu harangjait, evvel mozgósítottak mindenkit, az összecsapásban egy aszódi jobbágy az életét vesztette, a fülekiek alól több lovat kilóttek a házakból ablakon keresztül tüzelve, a füleki strázsamester majdnem belehalt itt szerzett sérüléseibe.

A határvitákban a megyei hatóságok előtt „alulmaradt” községek a XVII. században már sűrűn fordultak a török hatóságokhoz, ez volt a „törökösség” bűne, és nem az iszlám vallásra való áttérés, ahogy azt sokan tévesen értelmezik.

Meg kell említenünk, hogy a községek határfoglalásának, a szomszéd községtől való földszerzésének volt egy igen sajátos lehetősége és módja a török hódítás korában és területén. A török adórendszer egyik eleme, bevételi forrása ugyanis a meghalt, megölt ember után szedett bírságnéz, díj volt, amit annak a községnek kellett megfizetnie, ahol a haláleset történt vagy ahol a halottat megtalálták. A fizetés elkerülése érdekében a halottakat sokszor átcsempészték a másik falu területére. Ugyanennek az elvnek, tételnek – aki a terület, az fizet – a megfordítása szerint – aki fizet, azé a terület – jogosan lehetett határrészeket megszerezni a fizetéképtelen szomszéd falutól, vagy azáltal, hogy a szomszéd község időben előbb fizette be a díjat. A török hatóság, kezében lévén a pénz, nemigen kutatta, hogy az illetékes fizetett-e. Így állt elő az a helyzet, hogy aki fizetett, az volt az „illetékes”. A nép persze minden esetben tudta, hogy milyen turpisság volt a megszerzett föld dolgában, az ilyen módon szerzett részeket „ember díjában” szerzett földeknek nevezték.

A háziállatok kártételei elleni védekezés alig okozott kevesebb gondot, mint az emberi kártételek elleni, különösen azért, mert a kettő sokszor összefonódott. A legelő jószág nemcsak eltévedhetett, elbitangolhatott, elkóborolhatott, de szándékosan is átterelhették a pásztorok a tilosba. A tilosban elfogott, behajtott állatokat a községek csak váltságdíj fejében adták vissza jogos tulajdonosaiknak. Ilyen esetekben a váltságdíjat a községbírói szervezet szigorúan levonta a „vető” pásztor kommercializációjából. De ha nem kapták rajta a pásztor a más természetű legeltetésében, akkor még „dicséretet” is nyerhetett ügyességéért.

A vadállatok – farkasok, rókák, görények, ürgék, verebek, seregélyek stb. – elleni szervezett védekezésre nézve csak a XVIII. századból vannak adataink. Mivel a farkasok ellen jobbra csak lőfegyverrel lehetett küzdeni, a század közepén ellentmondásos utasításokat kaptak a falvak bírái. A hódmezővásárhelyi és mezőtúri parasztmozgalom 1753-ban, a horvát jobbágyfelkelés 1755-ben és a Sofronie vezette román parasztlázadás 1760–1761-ben sürgőssé tette a jobbágyság ismételt lefegyverzését, ami oly sok kísérlet után sem ment végbe teljes mértékben. A megyék hol azt parancsolják meg, hogy a bírók szedjék be a lőfegyvereket a falujukban, hol azt, hogy irtsák a szaporodó farkasokat.

Hordják is rendre a megyék székházaiba a községek a farkasbőröket, ürgebőröket, varjú- és verébfejeket. Ennek ellenére nem tudják teljesíteni a „kivetett” darabszámokat, majd ennek a fajta megyei kötelezettségnek is a pénzbeli megváltására kerül sor, amivel a század végére csak még tovább növekszik a falvak adóssága.

A szalma- és nádtető falvak egyik legnagyobb veszedelme a gondatlanságból, szándékosan vagy villámcsapás által okozott tűz volt. Az emberi gondatlanságból keletkezett tűzveszék legtöbbje abból származott, hogy a paraszttasszonyok a kemencék körül szárítgatták a kendert, ami könnyen lángra kapott. Pest-Pilis-Solt vm. hatósága az asszonyok megkorbácsolását szabta ki büntetésül 1792-ben, ha tetten érik őket, hogy a kendert, lent a kemence körül szárítják.

Az egészségvédelem és szociális gondoskodás kezdetei

A kor színvonalán álló gyógyításban, orvoslásban, egészségügyi ellátásban ritkán részesültek a jobbágyfalvak lakói. Meglehetősen burjánzott azonban a népi gyógyászat, ami kiterjedt emberre, állatra, keveredett babonával és nemegyszer a boszorkányság vádjának indítóoka lett. A községbírói szervezet nem látott semmi kivetnivalót ebben a gyógyításban, annyira benne gyökerezett a népi kultúrában. Csak a XVIII. századtól kezdve, a tanult orvosok sokszor „szakmai féltékenységre” visszavezethető feljelentései nyomán ütközött össze a népi gyógyítás a „törvénnyel”. A tehetősebb falvak, mezővárosok a XVIII. század végétől kezdtek alkalmazni orvosokat. Bábákat már a XVIII. század közepétől, a megelőző időben a szüléseket a parasztasszonyok – ketten-hárman összefogva – egymás között vezették le.

A községbírói szervezet a községet terhelő munkában, kötelességteljesítésben megsérült embert gyógyíttatja, költségeit olykor fizeti és ha a vármegye parancsa szerint járt el a sérülést szenvedett, kéri a vármegyét, hogy a költségeket a község adójába tudja be. Ez történt a gödöllői bírák egyik emberével 1727-ben, aki parancsra elfogott egy híres rablót, eközben lőtt sebet kapott.

A lakosságot járványok tizedelték meg a XVII–XVIII. században is. Ezek ellen csak elkülönítéssel, karanténnal, házak beszögéléssel tudtak valamelyest védekezni. A bírói szervezetnek volt feladata a járvány felléptét azonnal jelenteni. A mogyoródi bíró ezt elmulasztotta, mert akkor a község gazdái nem járhattak volna a pesti piacokra, ezért a törvény szerint a bírót halálra ítélték.

A község elhalt tagjainak a „torára” régi szokás szerint a községi pénztárba a bírák nem csekély összeget adtak össze. A tor költségeire fordítandó pénz mértéke a halott társadalmi állásától függött. A legszegényebbek eltemetése – ilyenkor tor nem volt – egyenesen a községet terhelte. Természetesen a Szent Mihály lovának ára, karbantartása, amelyen a halottakat a házukbéli ravatalukról kihordták a temetőbe, az is a községbírói számadásban jelentkezett és az áso is, amellyel a „vermet” számukra megásták.

A községi elöljáróság széles körű tevékenységében már a XVIII. század második felében megtaláljuk az árva- és szegénygondozás elemeit is.

Horváth Lajos

A nemzetiségi érdekvédelem és a közigazgatás Békés és Csanád megyében¹

A magyarokkal a török uralom utáni újratelepítés óta együtt élő Békés és Csanád megyei szlovákok, németek, románok és szerbek által lakott települések 1849–1914 közötti történetéből kívánok kiemelni néhány jellemző (és hosszabb időn át érvényesülő) példát a téma fontosságának és sokszínűségének megvilágítására. Figyelmünket kifejezetten a *helyi önkormányzatokra* (mezővárosok, nagyközségek, községek) és az azokat a köznapi gyakorlatban megtestesítő alsó fokú igazgatásra érdemes koncentrálnunk. A nemzetiségi érdekképviseletnek és önzaggatásnak az egyes településeket a vármegye formájában összefogó „középszintű” (hivatalos megnevezéssel: törvényhatósági) önkormányzat keretében inkább csak közvetett, a hatalmi és területi érdekekkel átszőtt, eltorzított lehetőségei voltak a tárgyalat hat és fél évtizedben.

Rövid áttekintésünket részint időrendi, másfelől pedig a példaként említett települések akkori lakosságának anyanyelv szerinti tagozódását követő rendszerbe célszerű foglalni. A vizsgálat két fő szempontja erősen összefonódik. A közjogi és államszervezési kérdések szerzőnyéből mindössze annyit szükséges kiemelni, hogy az 1849 ősztől 1860 végéig terjedő Habsburg-neoabszolútizmus idején a mezővárosok, községek ügyeit az állami hivatalszervezet (megye, járás) vezetői által *kinevezett*, hivatásos tisztviselők és megbízhatósági alapon kinevezett tagokból álló testületek (előljáróságok, tanácsok, majd képviselő-testületek) intézték. A hatalomtól való függésük közvetlenül érvényesült: a kapott előnyök fejében személyükben is felelősek voltak a centralizált államszervezet rendelkezéseinek lokális végrehajtásáért. Az államhatalom alsó fokú szervezetének kiépítése, egyebek között a

¹A III. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencián, 1990 őszén elhangzott előadás átdolgozott szövege.

kinevezések során a felelős hivatalnokok ügyeltek arra, hogy az előjárók, tanácsosok, képviselő-testületi tagok sorában az anyanyelv szerinti tagozódás arányait kövessék. (A másik fontos szempont a vagyonosságban kifejezett „társadalmi” tekintély volt.) A Habsburg-neoabszolútizmus az 1850. évi népszámlálás során először mérte föl Magyarországon az anyanyelv szerinti megoszlást, együtt a vallásfelekezetek szerinti megoszlással. (Ez a sok településen hiányosan végrehajtott, modern szempontú népszámlálás a mi vidékünkön megbízható pontossággal és teljességgel készült el.) Az öszbirodalmi törekvések erősödése jegyében az 1857. évi népszámlálás alkalmával az anyanyelvi adatokat már fel sem vették, a távlati cél a német nyelvhasználat általánossá tétele volt. A közigazgatási gyakorlatban az alsó fokú szervek (város, község) esetében megmaradt a magyar nyelvű írásbeliség, középszinten (járás, megye) s attól felfelé a német nyelvű írásbeliséget szorgalmazták. 1854 és 1860 között az utóbbi túlnyomórészt meg is valósult. A nagy többségében szlovák anyanyelvű Békéscsaba és Szarvas mezővárosok belső ügyvitele az elmondottak tükrében magyar nyelven folyt tovább (mint 1848 előtt is már), magyarul jelentettek a városok fölött álló főszolgabíróhoz a járást irányító állami tisztviselők. A főszolgabíró azonban már németül jelentett a megyefőnököknek, a megyefőnök németül válaszolt a főszolgabírónak. A városok vagy magyar vagy német nyelven kapták meg a főszolgabírói utasításokat, válaszokat. Sajátos tükre a magyar reformkor és az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc szellemiségéhez való ragaszkodásnak, hogy a Békés és Csanád megyei mezővárosokban és községekben ott sem merült föl a magyar ügyviteli nyelv felváltása a némettel, szlovákkal vagy románnal, ahol annak a feltételei megvoltak. Sok esetben a nem magyar anyanyelvű egyházközségek jegyzőkönyvezési, levelezési gyakorlatában is ragaszkodtak az 1830-as évektől eléggé megszokott magyar nyelvűséghez. Az alsó fokú igazgatásban éppen úgy, mint az egyházi életben természetesen megmaradt a hagyományos és mindennapos nemzetiségi nyelvhasználat az *élszavas gyakorlatban*, akár a pap és az egyes hívek, akár a közigazgatási tisztviselő és az egyes ügyfelek között, akár pedig az előjárósági üléseken, a képviselő-testületi, illetve az egyházi presbitériumi gyűléseken. Ugyanez érvényesült a bíraskodás során is a járásbíróságok és a megyei törvényszék előtt.

A centralizált államrendszer tehát a lakosság köznapi életében megszokott (családi körön kívüli) nyelvhasználatot tudomásul vette, csak a hatósági ügyvitel magasabb fokán kívánta meg a német nyelvet, akkor is csak az írásbeliségben.

A nemzetiségi érdekképviselő érvényre juttatására az önkormányzatokat alapelemeknek tekintő államrendszerben nyílt meg a népakaratot legalább jelentős részben tükröző törvényes lehetőség. Az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezéssel létrehozott Habsburg-monarchiában a polgári jogokat nagyrészt biztosító *alkotmányos rendszert* sikerült kialakítani. Az egyik legfontosabb jogot, a *helyi választójogot*, s egyben az alsó fokú önkormányzatok jogkörét és lehetőségeit az 1914-ig tartó időszakban az 1871. évi első és az 1886. évi második községi törvény szabályozta. Ezek az alapjogszabályok – bár a végrehajtás során manipulálásra is lehetőséget adtak – az adott helyi viszonyoktól függően előnyösek, hátrányosak vagy igazságosak lehetnek egy-egy nemzetiségi település vagy egy-egy nemzetiség szempontjából. A helyi önkormányzati választásoknál érvényes előírások szerint az szavazhatott a 24. életévüket betöltött férfiak közül, aki *helyi „illetőséggel”* (azaz helyi származással, többéves helyben lakással vagy külön díj lefizetése útján szerzett befogadási határozattal) rendelkezett, továbbá vagyona vagy jövedelme alapján *helyi adót* fizetett. Ezeknek a korlátoknak volt bizonyos antiszociális töltése, de a nemzetiségeket külön nem sújtotta, hiszen a tartósan letelepedett szegényebb kézműiparosoknak, a csupán kis házzal rendelkező, de föld nélküli napszámosok nagyobb részének is módot adtak a helyi választásokban való részvételre. A századforduló táján a 12 ezer lakosú és magyar–szerb–román lakosságú Battonya mezővárosban ilyen alapon több mint kétezer embernek volt helyi szavazójogosultsága, azaz a felnőtt férfiak körülbelül felének.

A helyi szavazók azonban csak a település önkormányzatát megtestesítő képviselő-testület egyik felét választhatták meg, öt esztendőre szóló megbízatással. A képviselő-testület másik fele a községben vagy mezővárosban élő *legnagyobb adófizetők*, azaz a legvagyonosabbak, illetve a legmagasabb jövedelműek évente megállapított sorrendje alapján, mintegy automatikusan állt össze. (Ez utóbbiakat nevezték a képviselő-testület „virilis” tagjainak.) A legnagyobb adófizetők jelenléte a társadalmi rend fenntartásában legjobban érdekelt, szűkebb körű helyi csoportok, akár egyes rétegek, nagybirtokosok közvetlen beleszólását, befolyását garantálta. Akár Békéscsaba, akár Szarvas, akár Battonya, akár a szlovák–német–magyar lakosságú Mezőberény legnagyobb adófizetőinek jegyzékét vizsgáljuk, szembeűnő a fő

tanulmány: sok közülük a más kötődésű ember, a távol élő földbirtokos, a rövid idővel korábban betelepített vállalkozó, az ún. szabad foglalkozású és bevándorolt értelmiségi (ügyvéd, orvos) és más szakember. A legtöbb adót fizetők között a nemzetiségi tradíciókon felülmúló aránya nemegyszer alul volt az ötven százalékokon. Ez természetesen a szabad versenyre épült gazdasági élet által megkívánt társadalmi mobilitás egyfajta tükröképe is volt.

A helyi önkormányzatokat kifejező képviselő-testületek évenkénti 4–6 (kivételesen 6–8) összejövetelén született döntéseket megelőző vitákban, s magukban a határozatokban, a szavazatok megosztásában általában jól kimutatható a nemzetiségi csoportok, illetve érdekek sikeres vagy sikertelen érvényesülése. Az asszimiláció természetes hatása, az iskolázás kisugárzása, a magyar nyelv közvetítő szerepének igen jelentős érvényesülése a konkrét ügyekben – az egyes felszólalásokban vagy szavazatokban – mérlegelhető. Másfelől pregnánsan megnyilvánozott, legtöbbször a nemzetiségi kultúra és nyelv megőrzésében alapvető szerepet betöltő egyházak tisztségviselői vagy a velük azonos álláspontot elfoglalók véleményében vagy szavazataiban, a nemzetiségi érdekek megfogalmazása és képviselése. Békéscsabán, Szarvason, Tótkomlóson többé-kevésbé kirajzolható a képviselő-testületen belül a századforduló előtt és után is az evangélikus kötődésű, egyes kérdésekben állandó szlovák „lobby”. Mezőberényben a németek, Battonyán a szerbek, Gyulán szintén a németek szerveződtek laza testületi csoporttá, néhány tájékozott és mozgékony „szóvivő” körül.

A helyi ügyek mindennapos tömegét, köztük lényeges kérdéseket is eldöntő és hetente ülésező testületek, a *községi elöljáróságok*, mezővárosi tanácsok 10–14 tagjának, köztük az egyes funkciók (bíró, törvénybíró, községgazda stb.) betöltőinek személye a közlakosság szempontjából fontosabb volt, mint a képviselő-testület. A nemzetiségi lakosság is ezekkel találkozott, ha az önkormányzati igazgatással kapcsolatba került. Miután az állami igazgatási feladatok (pl. adóbeszedés) intézése is az alsó fokú igazgatás keretében történt, a bíró, a főjegyző, az adóügyi jegyző, az árvagyám és a többiek a hatalom megtestesítői lettek a lakosság szemében. De olyan megtestesítői, akiknek a személyét bizonyos mértékben megválaszthatta, véleményével kijelölhette a szavazójogosult és részben még a nem szavazójogosult nép is. Ennek a felismerésnek a jegyében – az 1848 előtt már nem egy településen követett gyakorlatot folytatva – a vegyes lakosságú mezővárosokban hagyományra, helyi szokásjoggá alakult a közvetlen önkormányzati vezetők rendszerbe foglalt *váltogatása*. Battonyán a kiegyezéskor újra elfogadták, hogy a tisztségeket (a bírótól az elöljáróságot alkotó esküdtekig) a „magyarok” és a „görögkeleti vallásúak” (azaz szerbek és románok) minden választásnál kötelező váltogatásával kell elosztani. Ezt a gyakorlatot 1869-ig követték, amikor megpróbálkoztak a nemzetiségi és vallási elv mellőzésével. Nem sikerült. Sok vizsály után 1875-ben visszatértek a régi és bevált váltogatáshoz. Mezőberényben a bíró, a törvénybíró és a községgazda személyét osztották meg a háromnyelvű lakosságot követve. Az 1870-es években az elöljáróság egészen belül a három harmad szerinti arányt következetesen érvényesítették. Az írásbeli nyelvhasználat a kiegyezés után még inkább elszakadt az előszavas közigazgatási eljárástól. A jegyző vagy más tisztviselő az ügyfél által szívesebben használt és jobban értett nyelven tárgyalt, de mindent magyarul foglalt írásba. E gyakorlat következménye volt, hogy a nemzetiségi szókincsében a hivatali nyelvben használt fogalmakat magyar szavak átvételével jelölték.

A protestáns egyházi önkormányzatban a nemzetiségi anyanyelvhasználat 1914-ig általános és természetes maradt, éppúgy mint az egyházi szertartások során vagy a hitoktatásban. Ezt az körülmény is elősegítette, hogy az 1870-es évektől mind jelentősebb arányú lett a nemzetiségi „saját termelésű”, saját köréből való értelmisége. Elsősorban az egyházi alkalmazásban álló lelkészek és tanítók, de ugyanúgy a városi, községi, megyei közigazgatási tisztviselők, s nem kevésbé az ún. szabad foglalkozású értelmiségiek (ügyvédek, orvosok, gyógyszerészek, újságírók stb.) körében is. A nemzetiségi nyelvet anyanyelvnek valló, de a magyar (sőt a németet is általában) jól beszélő, kétnyelvű értelmiség mellett a kereskedők, kisiparosok között is általánossá vált a kétnyelvűség a századforduló tájára. Az alsó fokú igazgatásban és az önkormányzatban a nemzetiségi kapcsolati érzékenységek és érdekvédelem az erősödő kétnyelvűség időszakában is megmaradt, de áttételesebb, közvetetebb formákban jutott kifejezésre. A származástudat, a családi és lokálpatrióta tradíció, a vallási közösségek szerinti tagolódás, az egyes településeken belüli nagyobb részeket tükröző csoportok fellépése, véleménye az első világháború idejéig alapvető maradt a helyi közéletben, a vezetésben.

Úgy gondolom, az önkormányzati és igazgatási szerveződések jogszabályok szerinti vagy a szokásjoggá emelkedett tradíciókat követő (sok jellemző helyi színnel rendelkező)

funkcionálásának történeti vizsgálata aligha nélkülözhető a nemzetiségi identitás tartalmának és kifejeződési formáinak tudományos feltárásánál. A történetiséget vezérszempontnak tekintő elemzések számos tanulsága jól kamatoztatható a mai útkeresések során is.

Szabó Ferenc

Főispáni beiktatás Békés megyében, 1842¹

A reformkori Békés vármegye szilárdan ellenzéki megyének számított. Az 1832–1836-os országgyűlés berekesztése után a kormányzat itt is elérkezettnek látta az időt, hogy ezen változtatson. 1836. május 22-én éjjel, Gyulán katonák törtek rá és letartóztatták a radikális gondolkodású Tormásy Jánost, az országgyűlési ifjúság társalkodási egyletének tagját, aki egyben Szombathelyi Antal békési követ országgyűlési írnoka volt. Ezzel párhuzamosan az erélytelennek tartott Lánczy Józsefet, főispáni címét meghagyva, félreállították és Aczél Antal személyében főispáni helytartót neveztek ki a megye megrendszabályozására.

Az erőszak és a főispáni helytartó kinevezése azonban nem hogy lecsendesíteni nem tudta a békésieket, de még inkább felkorbácsolta az indulatokat. A hosszú és változó kimenetelű politikai csatározásokból végül a megye került ki győztesen. A kormányzat, az erőszak kudarcát belátva Aczél Tamást menesztette és 1841. szeptember 16-án nagykárolyi gr. Károlyi Györgyöt nevezte ki főispánná.

A megyében érthetően nagy volt az öröm, hiszen Károlyi nemcsak egy megyei birtokos volt, aki apja, néhai Károlyi József örökébe lépett, de az ország kevés számú liberális, ellenzéki főnemeseinek egyike is. J. A. Blackwell, a bécsi angol nagykövet magyarországi megbízottja 1844. április 5-i jelentésében, a kormánnyal kapcsolatban álló főnemeseik közül Károlyit mindössze másodmagával sorolta az ellenzékiek közé!² Károlyi, aki Széchenyi és Wesselényi jó barátja, Batthyány Lajos sógora volt, tekintélyét – vagyonián kívül – annak köszönhette, hogy szinte egyetlen, a polgári fejlődést előmozdító vállalkozás támogatását sem mulasztotta el. Többek között a lóverseny, a Nemzeti Kaszinó és az Akadémia alapítói közé tartozott. 1830-ban Szatmár megye országgyűlési követeként országos hírt szerzett magának liberális állásfoglalásaival. 1839 óta pedig az Országos Magyar Gazdasági Egyesület elnöki tisztét is betöltötte. Maga Károlyi nem lelkesedett túlságosan a kormányzati hivatalokért, s ha mégis, úgy családi okokból inkább szatmári főispán szeretett volna lenni, de erre várnia kellett a forradalomig.

Az 1839. évi csongrádi főispán-helyettesi beiktatásán még némi ellentmondást is érezhetett az elvei és a hivatalviselésé között, mert szükségesnek vélte bizonygatni, hogy addigi szabadelvű pályáját összeegyeztethetőnek tartja a kormányzati megbízatással.³ Az 1840-es évekre azonban Károlyi, akit Wesselényi tragikus sorsa óvatosságra intett, Kossuth Pesti Hírlapja pedig egyenesen megriasztott, teljesen Széchenyi politikai vonalához csatlakozva (aki a kormányzatot igyekezett megnyerni vállalkozásai támogatásához), arra a meggyőződésre jutott, hogy: „...közhivatal, különösen pedig megyei hivatalt viselni... annyit teszen, mint a köz-jólet s boldogulás előmozdításában venni részt”⁴ –, azaz a főispáni hivatalt kötelességteljesítésként fogta fel.

A fogadtatás

Békés megye közönsége sem pénzt, sem fáradságot nem kímélve lelkesedéssel készült a beiktatásra, hiszen oly régen várt már egy ilyen alkalomra. (Annak idején Aczél Tamást fagyos csend fogadta a megyeszékhelyen.) A kinevezést tudató királyi leirat kézhezvételekor

¹Békés megye reformkori történetéről: *Dr. Karácsonyi János*: Békés vármegye története. I. k. 1896. – A főispáni beiktatásról: *dr. Scherer Ferenc*: Gyula város története I–II. Gyula, 1938. I. 466–473. old. Beszámolt róla a Regélő 1842. V. 19. és 1843. XI. 23. száma és a Békés megye örömmünnepe... Buda, 1842. című kötet.

²J. A. Blackwell: Magyarországi küldetési 1843–1851. Bp., Európa, 1989. 50–53. old.

³Bárfay László naplójából. Vál.: *Jenei Ferenc*. PIM, Bp., 1969. 105. old. (1839. III. 30.)

⁴Békés megye örömmünnepe i. m. I. jegyzetben 72. old.

küldöttség indult a megye üdvözlétével Károlyihoz Pestre, ahol egyben a beiktatás menetrendjét is megbeszélték. A beiktatásra nem kisebb személyiség kapott királyi biztosi címmel megbízatást, mint széki gr. Teleki József, Erdély kormányzója és egyben a Magyar Tudományos Akadémia első elnöke. Az utóbbi talán a megbízatását is indokolja, hiszen Károlyi az akadémia igazgatóságának is tagja volt. Teleki és Károlyi 1842. május 15-én Orosházán, a Károlyiak birtokán találkozott, hogy együtt vonuljanak be a megyeszékhelyre. Másnap ifj. Wenckheim József másodalispán üdvözölte, majd átkísérte őket ebédre apja kigyósi kastélyába. Ebéd után a Hoffmann-tanyánál pompás nemesi bandérium csatlakozott hozzájuk gr. Wenckheim Béla vezetésével, aki természetesen nem tudhatta, hogy hat év múlva ő fog Károlyi helyébe lépni a megye élén. Ahogy elindultak Gyula városa felé, lassan teljes pompájában összeállt a díszmenet. Elöl haladtak a barna ruhás megyei pandúrok, mögöttük a posztóba öltözött paraszbandérium lovagolt, majd a nemesi bandérium tagjai következtek. Tűri süveget, világoskék inget, fekete mellényt, sötétkék nadrágot és sarkantyús csizmát viseltek. Kiegészítette őket az aradi vasas németek kék atillába öltözött zenészeinek csapata. (A megyének mindez több mint kétezer ezüstforintjába került.) A díszhintót hat pejlő húzta és harisnyás német szolgák kísérték, akik széles ezüstpaszományos veres frakkot és nadrágot viseltek. A hintó mögött katonák lovagoltak és az egyre-másra csatlakozó kísérek sorjáltak. Végül mindenféle bámészkodók zárták a menetet, bár az utóbbiakból az út két oldalára is jutott elég. Így vonultak be Gyulára a Bárdos hidján keresztül, amelyre a megyebeli izraeliták nagy pénzen diadalkaput emeltek a következő feliratokkal: „Nyitva ez a kapu: és kebelünk is nyitva előtted: / Nyílt szívvel pompás győzelem s diadalkapu nincsen.” – „Ha nálad törvényes ótalmat keresünk / Légy bíránk, légy atyánk, légy a mi Mózesünk”.⁵

A megyeház előtt Novák Antal első alispán köszöntötte őket. A nemesi bandérium közben továbbhaladt a zenészekkel, hogy Károlyinak a feleségét, a Wenckheim-kastélyban megszállt Zichy Karolinát is köszöntse, aki hamarosan még a férjénél is nagyobb népszerűsége tett szert hazafias gesztusaival. Karolina grófnő különösen a védegyeleti mozgalomnak volt nagy pártfogója és propagálója.

A királyi biztos és Károlyi a nap hátralévő részében tisztelgő küldöttségek hosszú sorát fogadta.

Károlyi a megyeház udvarán a községi előjárókkal találkozott, a szobájában pedig a különböző testületek, hatóságok, egyházak, valamint a szomszédos, illetve a Károlyiakkal kapcsolatot tartó megyék képviselőit fogadta, úgymint: Abaúj, Arad, Bihar, Csanád, Csongrád, Fejér, Heves, Szabolcs, Szatmár és a Jász-Kun kerületekét. Természetesen köszöntötte elnökét a gazdasági egyesület is. A sok dagályos beszéd közül emeljük most ki – érdekessége miatt – a zsidókéét. Elmondják, hogy gúnyt és lealázást ugyan nem szenvedtek eddig, de mégis csupán a jóakarát részesíti őket ebben az ünnepben. Bár ezt nem részletezték, ám tény, hogy az országgyűlés 1839–40. évi XXIX. tc. ellenére, ami kimondta, hogy a zsidók szabadon lakhatnak és kereskedhetnek bárhol, a Wenckheim grófok még 1842-ben is kitiltották őket Gyuláról. Örömmel fogadták tehát Károlyi kinevezését, mert a legutóbbi országgyűlésen a polgári egyesülés kitűnő bajnokát ismerték meg benne. Majd így folytatta a szónok: „*ama zsidó nép pedig, amelynek ereje gyakran cosmopolit törekvésekben oszlott fel... kezd végre kilépni előítéletei szűk köréből; látja, hogy biztos fejlődése csupán a nemzettel rokonuláson alapul: – hévvel ragadja meg tehát az egyesülés horgonyát, a nemzeti nyelvet...*”⁶ A később oly nagy méreteket öltő zsidó asszimilációs törekvések egy viszonylag korai megnyilvánulásával van tehát dolgunk. Károlyi egyébként valóban toleráns volt a zsidósággal szemben, amit jól mutat egy 1843–44 táján a nagykárolyi tanács rendezési tervéhez írt megjegyzése: (a városban) „...a zsidók, akik a conscribált népességének legalább negyedrészt teszik... se választók, se választhatók, pedig igazság kívánja, hogy vagy választhatók legyenek, vagy ... legalább saját felekezetükbeli exequens előjárók alatt álljanak végre” Károlyi általában is toleráns volt a nemzetiségekkel szemben, ami a vegyes lakosságú Békésben különösen indokolt volt. 1845-ben pl. a vonakodó megyéjét rászorította, hogy az országgyűlési törvényeket fordítassa le a nemzetiségek nyelvére is.⁸

⁵Uo. Függelék 6.

⁶Uo. 33. old.

⁷MOL Károlyi Levéltár P. 414. b/Lad. 9. (Károlyi vegyes fogalmazványai)

⁸Uo. P. 414. c/26. csomó (Békés vm. főispáni ikt. iratai 1845. V. 14.)

Estére a megyei kaszinó épületében a vendégeket ingyenlakomára várták, a várost pedig kivilágították. (A trakta a megyének mintegy ezer forintjába került.) A kivilágított város sajátos díszét jelentették a fontosabb helyeken kifüggesztett képek és feliratok. Csak példaként idézek ezekből: A megyeház kapuja fölött egy szikla és örvény (véltetően Szküllá és Kharübdisz) között úszó, hajót ábrázoló kép alatt ez volt olvasható: „*A bölcs kormányzó kikerülhet szirteket örvényt / Kormányul törvényt hordva szívén s ajakán.*” A református paplaknál: „*TELEKI! két haza fénye, / KÁROLYI! megyénk reménye; / Éljetek soká!*” És így tovább: az iskola előtt, a másodispán házánál, a városháznál, a Thesszarovics-háznál, nemes Mogyorósy házánál, gr. Wenckheimék gyulai várában, az első alispán lakásán, Franz Ignác kereskedő házánál stb.⁹

A beiktatás napja

Másnap, 17-én reggel a beiktatás napja katolikus istentisztelettel kezdődött, majd a megyei nemesség az erre a célra alkalmasabb református templomba gyülekezett össze ünnepi közgyűlésre. Az alispán kijelölte a fogadóbizottságot, amely a templom kapujában sorakozott fel. A királyi biztos és a főispánjelölt megérkezése után kezdetét vette az aktus. Teleki a beszéde elején kifejtette, hogy a főispán „*a fényes állásának akkor felel meg voltaképpen, ha magát a fejedelme iránti hűsége, hazája hő szeretete, megyéje boldogságának előmozdítása...*” (vezérli)¹⁰ Felolvasták a királyi kinevező okiratot és a királyi biztos megbízólevelét, majd az eskütétel következett. (A megyei autonómia egyik fontos vívmánya volt, hogy a főispánnak a megyegyűlés előtt is le kellett tennie a hivatali esküt.) Teleki ezután a főispán jogait és kötelezettségeit ismertette: „*A KK. és RR. tanácskozásai czélszerű vezérlése, e teremben a jó rend és szólásszabadság fenntartása, a féltelenség zabolázása tekintetéből. A tisztviselő kar hivatalos foglalatosságaira nézve utasítás végett főispányához folyamodik. Ennek szent és múlhatatlan kötelessége a nemességet jogaiban megtartani, ótalmazni; az adózó népet minden elnyomás ellen pártfogolni, árvákról és özvegyekről atyáskodva gondoskodni, az egész népséget szorgalma gyümölcseinek szabad de mások minden megrövidítése nélküli élvezésében megtartani. Mig így megyéje belső jóllétét szívén hordja, annak előmozdításában fáradozik; nem mulaszthatja el annak külső viszonyait is biztosítani, köteles azt jogaiban mindenk ellen védeni, az egész haza boldogítása elősegítésében a KK. és RR.-kel egyesülve tetteges részt venni; azt midőn a szükség és a hazai törvények úgy kívánják, mint a nemesség vezére minden külső megtámadók ellen vérrel és életével védelmezni. E mellett a fejedelmi törvényes jogok érzése, a megye és a haza boldogítására intézett felsőbb parancsolatok teljesítése, és teljesítettése, a hazai törvények szoros megtartása s mindenk általi magatartatása, a szeretett hon rendszerinti védelmére rendelt adó behajtására, a közpénzek hű és takarékos kezelésére felügyelés, a közhasznú intézetek előmozdítása sem kerülhetik el mindenre kiterjedő figyelmét.*” stb.¹⁰

Amikor beszédeben odáig jutott, hogy „*ősi szokásunk szerint beiktatottnak nyilatkozatom*” a szolgabírák zajos éljenzés közepette az új főispánt, székével együtt háromszor felemelték. Károlyi a válaszában, miután felvázolta a reformfolyamat általa szimpatikusnak tartott menetét – „*És általános a mozgás, a törekvés valami jobb után. Erő erőhöz csatlakozik; egyesület egyesületre, vállalat vállalatra keletkezik. Lelkesülés, magasztaltság mutatkozik nem csak a közügyek helyein, de társaságokban, sőt házi körökben is*” – megfontoltságra és mértékletességre hívta fel a figyelmet: „*Azonban e buzgó törekvések, mind a mellett, hogy örömmel töltik el a hazafi kebleinket, s nagyra bátorító ígéretekkal táplálnak a jövőndő iránt, képesek aggodalmat is gerjeszteni.*”¹¹

Az alispán nem hagyta szó nélkül azt az aggályát sem, hogy a legutóbbi országgyűlés nem tudta a kívánatos reformok többségét törvényé tenni és arra figyelmeztetett, hogy nem szabad parlagon hagyni a lelkesedést, nem szabad félúton megállni.¹² A beszédekben mutatkozó finom hangsúlyeltolódás mögött természetesen politikai nézetkülönbségek húzódtak meg, ám a későbbiekben ezek mégsem éleződtek ki, részben mert az udvar újabb

⁹I. m.: 4. jegyzetben, függelék.

¹⁰I. m.: 4. jegyzetben, 38–39. old.

¹¹I. m.: 4. jegyzetben, 50. old.

¹²I. m.: 4. jegyzetben, 57. old.

törvénytelen lépései az 1840-es évek második felében Károlyit ismét radikálisabb irányba szorították, másrészt pedig a szükséges mértéken túl nem is avatkozott bele a megye életébe. A programját viszont igyekezett megvalósítani, amennyiben elvállalta pl. a Körös-szabályozási kormánybiztosi tisztelet, majd elnöke lett a Békés megyei Tiszaszabályozási Egyletnek, amelyről csak akkor mondott le, amikor 1846. január 20-án megválasztották a Tiszavölgyi Társulat elnökévé. A megyei politikában mérséklő, kiegyensúlyozó szerepet játszott. Magatartására jellemző, amit az 1846. júliusi megyei tisztújításról ír: *„Ezen a tisztújításon is szerencsésen átestem, és noha igen nagy ingerültség volt a két pártok között, minden rendbontás nélkül... (Egy kis tolongást és asztalra ugrást kivéve.) A rendek és mi több még a bukott párt is részrehajlatlan eljárásommal meglegedék, s így időmet és pénzemet nem bánom.”*¹³

A beiktatás végén br. Wenckheim Béla átadta Károlynak emlékül a nemesi bandérium zászlaját, amelyet a megye nemes hölgyei hímeztek és Vörösmarty Mihály emléksora díszített.

A hivatalos szertartás ezzel véget ért, ám az ünneplés csak most kezdődött igazán. A lakomát immár az új főispán adta. Egy külön erre a célra emelt deszkaszínpán ebédelt a nemesi bandérium, a Korona fogadóban falatoztak a köznemesek és a községek előljárói, míg az előkelőbbek számára a megyeház udvarán felépített díszes faépítményben terítették Károlyi ezüst étkészleteivel. Három órára mintegy hatszáz vendég gyűlt egybe a hosszú asztaloknál, bőven mondvá pohárköszöntőket a királyra, a nádorra, Telekire és az új főispánra. Este 10 órától mintegy kétezer vendég részvételével hajnalig tartó táncvigalom kezdődött, amelyben a legelőkelőbb hölgyek, élükön Karolina grófnővel, magyaros ruhákban eljárták a magyar táncokat is. Ma ez természetesnek tűnhet, ám akkoriban ez szinte nemzeti tüntetésszámba ment. Ezen az estén zongorahangversenyt adott Erkel Ferenc, az urasági Vadaskertben pedig vándorszínészek játszottak. Közben a kivilágított utcákon zajlott a népiünnepély. Az Alföld majd minden jelesebb cigányzenésze ott muzsikált a sokadalomban.

Másnapra a megyeház termében fejeződött be a korszak legpompásabb főispáni beiktatása. Károlyi így búcsúzott a megyétől: *„...ki tehát az egyes megyét szolgálja, az egyszersmind a hazát szolgálja”* ... *„vegye a jeles tisztikar, vegyék a tekintetes karok és rendek ezen szívből fakadó őszinte szavaimat a legjobb értelemben.”*¹⁴ A megyének nem is kellett csalódnia új előljárójában.

Baják László

Szegényparaszti egyletek közjogi törekvései

„Szavazati jogom nincs, még az apámnak se volt, de már én szeretném, ha volna.”

(Sárközi Sándor nádudvari napzámos 1910-ből.)

Az itt közölt néhány dokumentum egy gazdagabb történetnek csupán kis szeletébe enged bepillantani. Szükségesnek látszik ezért utalni néhány általános elemére. A kiválasztott idézetek az újjászervezett szocialista parasztmozgalom történetéből csak az önkormányzás, a testületi-egyleti élet néhány jelenségére utalnak, illetve egy közéleti magatartás példái.

A Magyarországi Újjászervezett Szociáldemokrata Párt (1900–1918) – hivatalos nevével ellentétben – nem egy megújított szociáldemokrata pártként tevékenykedett, hanem szegény- és kisparaszti, falusi, kispolgári mozgalomként. Arculatát tehát a vidék, kiváltképpen a dél- és közép-alföldi paraszti kisegzisztenciák formálták. Az „újjászervezett szocializmus” mindenféle kistulajdon megszervezését célozta: talpalatnyi földet ígért a nincstelének, a szegényparasztnak szilárdabb megélhetést, a kisgazdának biztosabb jövőt. Ez az átfogó „populizmus” e mozgalom (és párt) egyéniségének markáns jegyé volt.

¹³MOL Károlyi Levéltár P. 414. b/Lad. 7. No. 2. 425.

¹⁴I. m.: 4. jegyzet, 74. old.

Tágabb környezetét az 1890-es évek olyannyira jellegzetes radikális paraszti megmozdulásai, többek mellett a várkonyista „független szocialista”, majd az áchimista parasztpárti törekvések hullámverései alkották. E kettő között helyezkedett el az újjászervezettek mozgalma, s ezúton a kontinuitás bizonyított. Valamiképpen mindegyikre hatott a kor szociáldemokratizmusa, miként a paraszti hagyományok százados folyamata is természetesen, az a sajátos falusi optika, amely tükrözte a „nagy” társadalom egészének fájdalmas pontjait. Az agrárkérdést például, amely akkor a nagybirtok szoros gyeplőjén függött, s indukálta a parasztság földosztó (szerző) közérületét, vágyát. Nemkülönben ösztönzött a késői rendi társadalmi tagolódás áttörésére, a parasztság polgárosodását és emancipációját gátló falak lebontására. Ehhez a küzdelemhez az újjászervezett szocialista parasztmozgalom megfelelő formai keretként az „egyletet”, a „népkört” alakította ki.

Mindemellett az „egyleti” mozgalom történelmi előzményeken nyugodott, a XIX. század demokratikus, egyleti hagyományába ágyazódott.

Az „egylet” a parasztok függetlenségének próbája, felbuzdulásuk színtere, önvédelmük kerete, közéleti iskola, amely tagjaival szemben bizonyos követelményeket támasztott.

Törékeny és szegény intézmények voltak, szükségesszűkökkel dolgoztak. Összejövétel céljára „alkalmas nap”-nak csupán a vasárnap látszott. „Alkalmas hely”-nek pedig többnyire valamely magánház. Néhány erősebb szervezet ugyanakkor képessé vált helyiségek bérlésére is.

Bekapcsolódtak a helyi és országos közjogi-választójogi küzdelmekbe. Ezzel csalogatták ki a helyi hatóságokat eddig védettnek hitt hivatalaik falai közül, hiszen eddigi praxisuktól eltérő társadalompolitikai-szociális kérdéseket kényszerítettek rájuk.

A „kinyitó napokon” az egylet tagjai kicserélték történelmi emlékényagaikat, s vitatkoztak a jelen gondjai felett, miközben a paraszti szokásrend és életvitel normáit közvetítették. Például az igényes munkateljesítmény elvét, mondván: „a dolog sohasem szegény”. Máskor – az egyébként oly ritka lazítás alkalmáikor – megülték a jeles napokat.

Az egyleti élet két kiemelkedő szakaszát (1901–1903, 1905–1907) lehet megkülönböztetni. A második szakaszban a szakmozgalom megszervezése (az Országos Munkásvédő Szövetség) lendített rajta.

Nevezetes állomáshoz érkezett a mozgalom az 1905-ös téli választáskor, amikor két jelöltjük, Mezőfi Vilmos és Áchim L. András mandátumhoz jutott Szegváron, illetve Békéscsabán.

1907-től a mozgalom fokozatosan vesztett erejéből és jelentőségéből.

A kiválasztott forrásokból vett idézetek többnyire a helyi újjászervezett szocialista egyleti tisztségviselők hiteles autográfiai, melyek az egyleti élet bizonyos jelenségeinek atmoszférájába engednek bepillantani.

Fancsovits György

Részletek a Magyarországi Újjászervezett Szociáldemokrata Párt működési szabályzatából

Községi szervezetek (...)

„3. Valamely községben lakó elvtársak összessége alkotja a pártnak helyi szervezetét. A helyi szervezet akkor tekinthető fennállóknak, ha 11 tagú szervezőbizottság működik. A 11 tagú szervezőbizottság tagjai egyik kongresszustól a másikig választandók. All elnökből, jegyzőből, pénztárosból, újságkezelőből és levelezőből, két ellenőrből...”

Az elnök köteles a helyi szervezőbizottságot rendszeres időközökben összehívni. A jegyző vezeti a tanácskozások jegyzőkönyveit. A pénztáros kezeli a szervezet pénzét. A lapkezelő és levelező – rendszeren egy személyben – kötelessége a központi újságot pontosan kezelni és a központot legalább havonta egyszer levélben a helyi szervezet működéséről lelkiismeretesen tudósítani...”¹

¹Mit akar, miért küzd a Magyarországi Újjászervező Szociáldemokrata Párt? Hogyan szervezedjük? Kiadja: A Magyarországi Újjászervező Szociáldemokrata Párt, 1905 Budapest VII., István út 67.

Jegyzőkönyv a 11-es bizottság működéséről. Felvétellett Tápiószecsőn, 1907. május 23-án a község jegyzője előtt

„B. Gazi István a 11-es szervezőbizottsággal kapcsolatosan (előadja): A munkásvéd szövetség helyi csoportjában politizálni nem szabad egyrészt ezért másrészt pedig azért alapítottuk a 11-es szervezőbizottságot, hogy ha a csoportot a hatóság feloszlattja a nép szervezetlenül ne maradjon... Helyiségünk Surányi Ferenc lakásán, 162. házszám alatt van... Körülbelül 30-an vagyunk és 12 lapra fizetünk elő. A 11-es bizottság áll egy elnökből, egy jegyzőből, egy pénztárosból és egy levelezőből ki állandó összekötetésben van a Szabad Szó szerkesztőségével, mint központtal”...²

Részletek a békéscsabai Általános Népegylet alapszabályából

I.

Az egylet címe és székhelye

1. § Címe: Általános Népegylet. Székhelye: Békéscsaba

II.

Az egylet célja

(...) 2. § Községünk lakosságát erkölcsben, tudásban nevelni, a demokratikus szellemet terjeszteni, politikai és társadalmi kérdéseket megvitatni, azokhoz állást foglalni...
Buzgó működés oly szellem meghonosítására, amely ember, vallás és faj között különbséget nem ismer; egyedül a szabadság, testvériség, egyenlőség szabályait követi (...)

III.

Az egylet tagjai és azok kötelességei

3. § Az egyletnek rendes, pártoló és alapító tagjai vannak (...)

10. § A rendes tagok választók és választhatók, a közgyűlésen tanácskozási és szavazójoggal bírnak. (...)³

IV.

Az egylet tisztikara

14. § Az egylet ügyeinek vezetése a rendes közgyűlésen választandó 20 tagú választmányra, az elnökre és egy alelnökre van bízva (...)

Nagy élmény az egylet puszta léte. Balázi János kisújszállási szegényparaszt emlékezéséből

„... De akkor annak a körnek nagyon sok tagja vót 906-ban... ez harcolt a munkabír. Meg az aratásír. Hogyhát kommencióval akarták. Meg a tengerit felibe. De akkor osztán bekapálták harmadába, negyedibe, osztán tizenkettedin az aratást. Kommencióval. Azír elkellett cipelni, behordani a tengerit és betakarítani góréba, harmadába. Oszt ez ellen tiltakoztak... még akkor mindenki azt szerette, hogy kapják egy kis földet, oszt majd tanyát csinál...”

Mikor arrúl vót szó (földosztásról)... Ilyenkor már három-nígy rendőr jött, osztán vitték Áron bácsit befelé. De eccer asztán annyian vótak ott, még mindíg mentek Áron bácsi után. Az összes ment. Ment ott

²OL B.M.zes. K. 149.36.cs. 1907-488. sz. (9.)

³Tibori János: Az Áchim L. András-féle békéscsabai parasztmozgalom. Békéscsaba é. n.

vagy kétszáz ember is utána... a folyosó tele vót emberekkel. Szocialistákkal. Oszt aszonta a kapitány, hogy menyenek hazafelé. De nem mozdultak ám, ...míg Áront ki nem eresztik, nem megyünk.

Vót sokszor, amikor lejött valaki Pestről a Mezőfi idejibe... Mezőfi az többször vót ott. Akkor oszt a földosztásról beszéltek..."⁴

Győzelmek a helyi képviselő-testületekben

„Csányon most ejtették meg a községi választásokat. Dacára az ellenpárt hűhójának, az újjászervező szociáldemokrata párt fényes diadalt aratott...

Megválasztottak községi bizottsági tagokká: id. Tápai Gábor, Laczkó Gergely, id. Lajos Lajos, Kávai József, Laczkó István, Faragó Rókus, B. Szabó Pál, Bercsényi János, Tápai István elvtársaink. Ezek Csány népe bizalmának letéteményesei, s meg vagyunk győződve arról, hogy ők meg is felelnek a bizalomnak...

Tápió-Szecsón december 16-án volt az iskolaszék tagjainak megválasztása. Ez alkalommal tíz elvtársunkat juttatták be az iskolaszékbe...

Ez az első lépés a község meghódítására. Nagy fontossága, hogy a község házában a nép érdekének igaz védelmezői foglaljanak helyet..."⁵

Részvétel a megyei, városi választásokon

„B. Csabán most nagy küzdelmek folynak, 19-én volt a megyei képviselő-választás, sikerült három elvtársunkat név szerint Kovács Mátyás földm.b.tag, Lipták L. Pál volt egyleti elnök és Macsák Ádám elvtársunkat megválasztanunk, 3 elvtársunk szintén csak egy pár szavazattal maradt kisebbségben, 3-at pedig olyant választottunk meg, akiknek nyíltan nem lehet hozzánk csatlakozni...

Most pedig küszöbön vannak a városi képviselő-választások, amelyekre nagyban készülünk és bízunk is a sikerben...

Az esetleges országgyűlési képviselő-választás alkalmával a jelöltséget elfogadom, nem azért mintha remélném, hogy megválasztanak, mert ez lehetetlen, már azért is, mivel nincsen választói jogom, hanem azért, mert az a meggyőződésem, hogy ezzel használhatok pártunknak."⁶

A szentesi Általános Népkör belemegy az országos választási küzdelembe

Jegyzőkönyvi kivonat

Felvétetett a szentesi Általános Népkör 1904. évi dec. 29-én tartott képviselő-jelölő gyűlésén.⁷

Jelen voltak: Sipos József, Farkas Imre, Fekete N. Balázs, Czeiger Ábrahám, Váczai József, Kúti János, Török János, Barát Imre, Szőke János, Kiss Mihály, Fekete János, Rácz Imre.

Elhatározta a gyűlés 12 szóval 4 ellenében, hogy belemegy a választási küzdelembe, mégpedig úgy, hogy beleegyezik abba, hogy Csanádi Dénes legyen a képviselőjelölt. De oly feltétellel, hogy mikor Csanádi Dénes elvtárs lejön Szentesre programot tartani, akkor határozottan megköveteljük, hogy Mezőfi Vilmos elvtárs is jöjjön mellé segédkezni. Mikor Szegváron van jelölve, nem messze lesz innen. Ha pedig ezt a követelésünket nem teljesítené, személyével teljesen leszámoltunk.

⁴Szabó István adatfelvétele. Szolnok, Damjanich Múzeum. Kézirat. Monoki Áron a helyi egylet vezetője volt.

⁵Szabad Szó, 1906. december 27.

⁶Nyígrinyi Jánosnak a csabai Általános Népegylet jegyzőjének leveléből. 1904. november 29. MNM Legújabbkori Történelmi Múzeum iratgyűjteménye 75.456. 1. sz.

⁷Kézírt írt, eredeti, 2 oldalas jkv. Körbélyegző szövege: „Szentesi Általános Népkör, 1901.” MNM LTM 75.469.1.

A választási alpra már küldtünk pénzt, tehát a jelöltnek útiköltséget se idejövételre, se visszamenetelre nem küldünk, mert a szervezet mai helyzete gyenge és nem engedi, egyesekre pedig nem támaszkodhatunk.

Gyuricza Gábor
jegyző

Pecsét.

Takács Imre
elnök

Szőke János
Farkas Imre
Fekete János
Fekete N. Balázs
Kiss Mihály

Kúti János
Sipos József
Vácsi József
Rácz Imre

Az első szociáldemokrata képviselő

„A szegvári választókerület (Csongrád m.) derék választóit illeti meg az az örök dicsőség, hogy ők küldték be Magyarország törvényhozásába a munkálkodó magyar nép első igazelvű szószóelőját: a szociáldemokrata Mezőfi Vilmost. Kemény küzdelem eredménye volt ez. A kerület szabadelvű kormányparti volt képviselőjével, Novák Józseffel, a Pallavicini-uradalom teljhatalmú jószágigazgatójával szemben léptették fel Mezőfi Vilmost. Harmadik jelölt volt Tasnády Antal, a 48-as függetlenségi párt képviselője. Az általános képviselő-választások első napján, 1905. január 26-án történt meg az első szavazás, Mezőfi Vilmosra 399-en, Novák József szabadelvűre 299-en és Tasnády Antal 48-as függetlenségére 255-en szavaztak. Minthogy az általános többséget egy jelölt sem nyerte el: pótválasztás vált szükségessé a két legtöbb szavazatot nyert jelölt közt. A pótválasztás 1905. február 14-én folyt le. Ez alkalommal Mezőfi Vilmos 494 szavazatot és Novák József 460 szavazatot kapott. Így tehát Mezőfi Vilmos lett 34 szótöbbséggel a szegvári választókerület első szociáldemokrata képviselőjévé megválasztva...

De tisztelet és dicsőség adassék Szegvár, Mindszent, Csány, Tömörkény, Mágocs névtelen proletár asszonyainak és férfainak, akik az eszme iránti rajongó hittel, szent lelkesedéssel, csudás áldozatkészséggel lobogtatták és diadalra vitték a kerületben a szociáldemokrácia megváltó zászlóját”...⁸

Mire való az Országos Munkásvédő Szövetség?

„Arra való, hogy abba beiratkozzék minden földműves munkás és egy az egész országra kiterjedő erős, megdönthetetlen hatalmas szövetséget alkosson...

Alapszabályszerűleg az „Országos Munkásvédő Szövetség” céljai a következők: 1. Tagjai részére, tehát a bármely fajtájú földműves munkával foglalkozóknak ingyen munkát közvetít. 2. Tagjainak ingyen jogi tanácsot ad, ha akár a munkaadóval, akár a hatósággal van bajuk. 3. A munkás és munkaadó közt felmerült ellentétes ügyekben, a szövetség jogtanácsosa, a munkás érdekében, ingyen eljár... 4. A szövetség oda törekszik, hogy a munkaadók elsősorban helybeli munkásokat fogadjanak fel és ne idegen községbelit. 5. A szövetség oktató könyveket ad tagjainak olvasásra kölcsönbe és ingyen kapja a szövetség minden tagja, minden héten a politikai „Szabad Szó” heti újságot. 6. A szövetség minden vidéki fiókjában oktató, tudományos felolvasásokat és vitákat rendez, amelyet a tagok ingyen hallgathatnak. 7. A szövetség fiókjai rendezhetnek mulatságokat, bálákat, színelőadásokat...”⁹

⁸Jogért, kenyérért, igazságért, Mezőfi Vilmos az első szociáldemokrata képviselő beszédei az országházban, Budapest. Szabad Szó könyvkereskedése é. n. Bevezetés.

⁹A földműves munkásnak megváltója született! Röplap. MNM LTM röpiratgy. 74.493. sz. Az Országos Munkásvédő Szövetség alapszabályát 1905 decembereiben hagyta jóvá a belügyminiszter.

A debreceni református kollégium szikszói szőlőbirtoka¹

A debreceni kollégium – miként hazai társintézményei – országresznnyi területeket látott el lelkészekkel, tanítókkal. Hatása azért a nemzeti művelődésünk történetében igen jelentős. A kollégium mindig törekedett a szegény sorsú diákok támogatására. Ebben folyamatosan nagy segítséget jelentettek a „jölelkű adakozók”, akik alapítványokkal, adományokkal támogatták az intézményt. Ezek sorában nem kis érdemeket szerzett az egykori Borsod vármegye komisszáriusa, Halász Takáts Sámuel, a kollégium hajdani diákja.

1770-ben kelt végrendeletében volt iskolájára hagyta szikszói házát – melyben Csokonai is vendégeskedett² – a hozzá tartozó réttel, szántófölddel, továbbá a mintegy 5 holdat kitevő három darab szőlőjét. A testamentum 100 aranyat is hagy „évente két szűkölködő szegény legénynek” taníttatására. Csupán ennek segítségével csaknem száz ifjú tanulhatott az adományozó jóvoltából 1770 és 1870 között. Különösen nagy segítséget jelentett a Magyar-hegyi, a Nyúl máji és a Vámosi úti szőlő. A szikszói borok ugyanis több szakmunka egybehangzó véleménye szerint hegyaljaival vetélkedtek. Lengyel, görög kereskedők szívesen vitték őket Lengyel-, Porosz- és Oroszországba.³

A debreceni kollégium örömmel fogadta a szőlőbirtokot, amelyet ilyen távolságról – mintegy 100–110 km – is érdekes volt megműveltetni 1772–1842 között. A debreceni kollégium régebben a rossz ivóvíz miatt elnézőbb volt a diákok borozásai iránt. A helybeli orvosdoktorok ugyanis egyenesen javallották a borfogyasztást, mintegy gyógyszerként. Még 1793. július 27-én is olvasható a professzori ülés jegyzőkönyvében, hogy a diákok hetente kapjanak 2–3 meszelynyit a borból.⁴

A régi hagyomány szerint megtartott *conviniumokon* – névnap, születésnap, első templomi szolgálat, külsországba menés előtti búcsú stb. – az ünnepelt szobájában is fogadhatott hétfőnyi vendéget, ami ugyancsak elképzelhetetlen lett volna borital nélkül.

A tehetősebb debreceni polgárok a XVIII. században már sokan rendelkeztek hegyvidéki szőlővel, az Érmelléken, Bihar megyében, de a távoli Hegyalján is. Így például a kollégium híres professzorának, Maróthi Györgynek családja Tállyán és Szántón nem kevesebb mint hét darab szőlő tulajdonosa volt.⁵

A szikszói szőlőbirtok iratait – csaknem 600 fóliánszon – a Tiszáninneni Református Egyházkerület levéltára őrzi.⁶ Tanulmányozásának egyik igen fontos *tanulása*, hogy amíg mi az elmúlt három-négy évtizedben csak beszélünk a *diákonkormányzatokról*, addig a régi diákok *ténylegesen is gyakorolhatták* azt. Így készültek az életre. Ehhez jó szolgálatot tett a szikszói szőlőbirtok is. A professzori kar megbízott a diákságban, egészen komoly feladatot is rájuk mert bízni.

Szikszón – az iratok tanúsága szerint – például a szüreti munkálatokat mindig a kollégium *primárius deákja* irányította. Ez azt jelentette, hogy ő fogadta fel a szüreten dolgozó munkásokat, gondoskodott róluk, fizette a bérüket. Eladta a szürt mustot, s vitte a pénzt magával Debrecenbe. Bármilyen váratlan feladatot önállóan oldott meg. Így nemegyszer eladta az óborokat, bevásárolta a szürethez szükséges anyagokat, eszközöket, intézte az étellemezés és a vendégeskedés dolgait. Lásd például Galamb Zsigmond diák mellékelt elszámolását az 1778-as esztendőből.

A szikszói birtok iratainak alapján a következőképpen rekonstruálhatjuk a XVIII. század végi szikszói szőlőművelést.

¹Tartalmi kivonat, illetve rövidített változat a szerző 1990-ben Istvánffy Gyula-díjjal jutalmazott pályamunkájából.

²Részletesen ld. Varga Gábor: A szikszói szüret költő vendége című írását a Napjaink, 1986. 4. sz. 39. old.

³Feyér Pirokska: A szőlő- és bortermeles Magyarországon 1848-ig. Bp., 1981. 41. és 136. old. – Ifj. Kemény Lajos: A szőlő- és bortermeles történetéhez Abaújban. Magy. Gazdaságtörténeti Szemle, 1895. – Komoróczy György: Borkivitelünk észak felé. Kassa, 1944. 15. old.

⁴Nagy Sándor: A debreceni kollégium története. Debrecen, 1943. 77. old.

⁵Rácz István: Debreceni végrendeletek. Debrecen, 1983. 24–25. old.

⁶A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára II. 22.a. 147. alatt őrzi a mintegy 600 fóliánst.

A kollégium a XVIII. században az 1802. évi tűzvészig

A nyitást általában március végén, a metszést április elején, a három kapálást pedig május végén, július és augusztus közepén végezték. A kötözést – csátéval – rendszerint június közepén, a gyomlálást (fűnyövést) és az igazgatást augusztus elején csinálták meg. A szőlőt legtöbbször nem fedték be.

A szüretet igyekeztek minél későbbre halasztani, akárcsak a Hegyalján. Volt idő, amikor csak november közepére végeztek. Legtöbbször azonban október utolsó hetére esett: Simon-Juda napja tájékára. A szüreten kevés puttonyost alkalmaztak. Harminc körüli szedő esetén legfeljebb 4–5 személyt, 10–12 szedőnél azonban soha nem volt több kettőnél. A szőlőt taposók zsákokban tiportak. Az így nyert mustot sokszor külön, ún. „színmustként” nagyobb áron értékesítették. A taposást mindig két férfi napszámos végezte. A törköly csak ezután kerülhetett a présbe, a „sajtóba”.

Az újbort évente egyszer „színelték”, azaz fejtették le. Legtöbbször legalább egy évig érlelték, s csak ezután adták el óborként. Nem volt ritka a 2–3 éven át érlelt bor sem.

Miként a Hegyalján, a termés itt is nagyon ingadozott. A hetvenesztendei terméseket nézve a minimum 4, maximum 69 gönci hordó volt. Különösen kitűnt semmirevalóságával az 1836, 1837 és az 1838-as esztendő, amikor összesen 21 hordót tudtak csak megtölteni.

Legtöbb bért a nyitásért, a metszésért és a kapálásért kellett fizetni. A könnyebb munkáért – kötés, igazítás, gyomlálás vagy fűnyövés – jóval kevesebb napszámot adtak. Úgyhogy ezt, nem véletlen, leginkább „fejér tselédék” lányok, asszonyok végezték. A munkabérek a 70 év során 15 krajcártól 60 krajcárig ingadoztak.

Hasonlóan változott a borok ára is: gönci hordónként 5 és 40 forint között változott. 1773 és 1802 között 9–13 forint, 1803–1808 között csak 5–6 forint volt, kivéve az 1791-es és az 1792-es évjáratot, amikor 10–14 forintot is jegyeztek. A borok kelendősége és becsé 1809 és 1818 között volt a legnagyobb, amikor nem volt ritka a 39–40 forintos ár sem! Ezután 18–20 forinton stabilizálódott az 1820-as, 1830-as években.

Az aszútermés a hegyaljaihoz hasonlóan erősen ingadozott. Több olyan év is előfordult, amikor nem is volt érdemes a kiszedésére időt pazarolni. Kitűntek viszont gazdag aszúsodásukkal például az 1773, 1781, 1811, 1827-es évek, amikor mindig meghaladta az aszúmennyiség a 20 (!) puttonyt. Ugyenezek az évek adták a legjobb minőségű borokat is. Mennyiség szempontjából különösen jók voltak az alábbi évek: 1778, 1784, 1790, 1797, 1823, 1831, 1835 – ugyanis akkor mindig 50 hordó felett szűrhettek mustot.

Galamb Zsigmond szüretelési vanuló
számadása az 1778. évi szüreti
Rövidítésről

	Larus Translatum	-	-	-	-	-	-	-	9!	64
2 ^o	A' Vámos út belinél	-	-	-	-	-	-	-	-	80
3 ^o	A' Nyúl májút belinél	-	-	-	-	-	-	-	-	80
VIII ^o	Lőrere való négy hordó vízért, minden hordóért 6. denár.	-	-	-	-	-	-	-	-	24
IX ^o	Mustror, és tapadás nélküli való törölőly, a pmtzetés távol levő két pótlóból kaza hordó helyesfelnél	-	-	-	-	-	-	-	-	672
X ^o	A' (zétrere pótló) levél vízért	-	-	-	-	-	-	-	-	40
XI ^o	A' hordóra való pént, hozzáám hozólak, vízfej jövelelekre	-	-	-	-	-	-	-	-	120
XII ^o	Egy Bodrátnak, egy Napra	-	-	-	-	-	-	-	-	34
	Summa tota expensarum									102,14

Galamb Zsigmond szüretet irányító diák elszámolása 1778-ból

A termés alakulását az időjárás is erősen befolyásolta. A május elejei erős hajtásnövekedésből mindig nagy termésmennyiségre következtek. Ez legtöbbször be is igazolódott, kivéve, ha a nyár esőre fordult. Ugyanígy a tartósan beálló őszi esőzés, főként az október eleji, rendszerint tönkretették a termést, s ilyenkor a szüretet sem lehetett későre halasztani.

Ha augusztus elején már „érett gohér fillengeket” találtak, abból jó borminőségre tudtak következtetni. Ez sokszor be is igazolódott.

A jó évjáratoknak köszönhető, hogy a debreceni kollégiumnak ilyen nagy távolságból is érdemes és nyereséges volt a műveltetés. Mindehhez segítettek a hűséges szikszói „inspektorkok”, akik a szőlőknek és a boroknak „jó gondját viselték”. A kollégium és a városka között végig igen patriarchális kapcsolat volt a jellemző. A szikszóiak a Tiszáninneni Református Egyházkerület vezetőinek minden tiltása ellenére, még az „oskola mestereiket” is Debrecenből hozatták, s nem Sárospatakról.

A szikszói szőlőkultúra hatott a debrecenire is. Varjas János professzor például hárslevelű szőlővesszőket hozatott Szikszóról, hogy Debrecenben meghonosítsa azokat. Mind a diákok, mind a professzorok szívesen jöttek Szikszóra, különösen a szüretekre. Szüreti vendég volt az országos híru Budai Ésiás, Hatvani István, a kísérleti fizikaoktatás első népszerűsítője. Ugyancsak vendégeskedett Sinay Miklós, Sárvári Pál s a költő Fazekas Mihály és Csokonai. A kollégium előjárói is szívesen vitték maguk közé a tehetséges szikszói prédikátorokat tanárnak. Így például Varga Istvánt, aki később akadémiai levelező tag lett munkássága elismeréseként.

A szikszói birtok egyfelől jól szolgálta a diákkormányzat kiteljesedését, az életre való felkészítést. Másfelől biztosította az önkormányzat ökonómiai hátterét, s sok-sok tehetséges szegény sorsú diák tanulását.

A felvilágosodás- és reformkori művelődésünkben játszott szerepe tehát semmiként sem lebecsülendő. Halász Takáts Mihály nevérol mégis megfeledezett a kollégium legújabbban megjelent, igen impozáns terjedelmű története. Jóllehet méltó ő az emlékezetünkre. A „jókedvű adakozókat” soha nem szabad elfelejtenünk.

Dr. Varga Gábor

Kelemér önkormányzati életének írásos emlékei

A falu régi Árpád-kori település. A honfoglalás után a Hanva-nemzetség szállásterülete, a nemzetséghez tartozó gömörörök, gyepüvedő katonanépek szállták meg. Később királyi adományként a Gut-Keled nemzetség birtokrésze lett. A határrészek: Budavölgye, Póspallagpuszta, Bolond Iván, Csompataka gödre, Gálhegy oldal, Fancsal, a Buda, Pós, Iván, Csom, Gál – régi magyar honfoglalók személyneveinek hordozói.

Temploma műemlék jellegű középkori építmény, 1974-ben újjátették fel. A munkálatok során középkori kőkeretes lőréses és gótikus ablakkeretek kerültek felszínre. A feltárás azt a feltevést igazolja, hogy a Keleméren áthaladó régi történelmi úton a templomtorony – mint megfigyelőhely – katonai szerepet is betöltött. Keleti oldalán középkori freskótöredékek nyomai láthatók, az utasok védőszentjének, Szent Kristófnak és társainak alakjával. A hagyomány szerint a husziták itt terjesztették falai között Husz János tanait. A reformáció idején a templom Kálvin követőinek birtokába jutott, ekkor kapta a szentélyrész a falon látható választóvonal szerint a toldalékot.

A templomhoz vezető lépcsősor mellett áll fehérre meszelt falaival a régi kápláni lak, melyben Tompa Mihály lakott a szabadságharc utáni években. Itt írta meg a Susán kelt vázlata alapján A Gólyához című legszebb allegóriáját, melyet nyomon követtek A madár fiaihoz, A pusztán című, mély szárnyalású hazafias költeményei. Az újjáépített és eredeti formájában visszaállított épületben kapott helyet az Irodalmi Emlékház Tompa költői munkásságának emlékgagyával.

Orgonasövénnel árnyékolva emelkedik ki a templom mögötti temetőoldalból Tompa kedves barátjának, Vadnai Boldizsár 48-as honvédtisztnek sírköve. Mellette van eltemetve Tompa korán elhunyt kisfia. Feljebb, a temető közepén áll egyazon kőből faragva Vadnai Boldizsár hű kísérőjének, Farkas Lajos 48-as honvédnek a síremléke. A templomfeljáró bal oldalán állította fel a Tompa Emlékbizottság Tompa másik barátjának, Recsky Benedeknek sírkőtöredékét, rajta a költő által írt sírfelirattal.

A templom mögötti temetőrészben temetkeztek a múlt században a falu földesurai. Sírjaik körül nyugosznak a földesúri családok belső udvari emberei: az udvari gazdák, parádés kocsisok, fegyveres botosgazdák (jágerek) családjai. A régi Árpád-kori temetkezés maradványa ez a figyelemre méltó temetkezési mód. A telkek végén, ahol a telek érintkezik a temetővel, a tulajdonosok kialakították a család részére a temetkezési helyet, melyet úgy a temető, mint a lakóterület felé paticskerítéssel bekerítettek és szilvafával beültettek. A termés „a holtak eledele” volt. A telek végi temetkezés az új temető kialakításával megszűnt.

Kelemér községben három mezőgazdasági jellegű önkormányzati szervezet működött: a közbirtokosság, másként Volt Úrbéres Gazdaközösség Szervezete; a Lomovai Legeltetési Társulat és a hegyközség.

A közbirtokosság

A jobbágyfelszabadítás után az úrbéri rendezés során a volt úrbéres jobbágyok és zsellérek az osztatlan és elkülönített tulajdonban levő legelő és erdő használatát, az érdekeltekből alakított közbirtokosság határozta meg. Vezetőségének tagjai: elnök, mezőbíró, bikabíró, erdőbíró, pénztárnok és a három bizottsági tag.

A tisztségviselők feladata volt a határhasználatához kapcsolódó teendők ellátása, az utak, a hidak, a források és a kutak karbantartása s tisztántartása feletti felügyelet. A közös erdő használatának irányítása, a kitermelés módjának szabályozása. Az apaállatok gondozásának ellenőrzése, orvosi vizsgálatuk, selejtezésük vagy kicserélésük szervezése. A falusi csorda tavaszi kihajtásának és az őszi legelőkről való behajtásának szabályozása, a legelők és rétek gaztalanítása, a határmezsgyék zsombékjainak kijelölése, rétek egyengetése. Az erdők

használatát az állami erdővéd ellenőrizte. Az apaállatok gondozásának hatósági ellenőrzését a járási főszolgabírói hivatal és állatorvos látta el.

A Lomovai Legeltetési Társulat

Legeltetési joggal és erdőhasználattal csupán a volt úrbéresek rendelkeztek a községben. A földesurak allodiális birtokain arató, kaszáló és favágó zsellérek az 1854-es birtokrendezés során a legelőjuttatástól és az erdőhasználattól elestek.

1930. május 11-én sertéslegeltetés céljára – a zsellérekén esett régi jogsérelem orvoslásaként – az állam juttatással 28 katasztrális hold legelőt vásárolt a keleméri zsellérek részére a Serényi-birtok Lomova nevű birtokrészéből. Így megalakulhatott a legeltetési társulat, amelynek 40 tagja volt. A vezetőség 7 főből állt: elnök, pénztárnok, 4 bizottsági tag és az apaállat-ellenőrző kondásbíró.

A közbirtokosság és a legeltetési társulat között 1944. január 1-jén létrejött egy megegyezési szerződés, mely szerint: „A fent nevezett két Társulat 1944. évi január 1-től legeltetés tárgyában közösen öhajt legeltetni egymást követő 5 éven keresztül, 1948. évi december 31-ig.” Ettől az időtől kezdve a kölcsönösség alapján lehetővé vált mindkét részről úgy a szarvasmarhák, mint a sertések legeltetése. Megszűnt a sertéseknek az urasági legelőkre való kényszerű kihajtása. A legeltetési társulat működése felett az ellenőrzés jogát a községi elöljáróság gyakorolta.

A hegyközség

A filoxeravész után a Dobos, a Dugó, a Hajnal, az Előhegy (Kutyás), és az Erőszak nevű szőlőhegyeken megkezdődött az újratelepítés. Egyidejűleg az új hegyközségi szervezet is megalakult. Valamennyi szőlősterület szervezete azonos – csupán kisebb módosításokkal eltérő – szabályok szerint működött. A hegyközség működéséről részletesen szólnak a megmaradt iratok. A filoxeravészt megelőző időből azonban csak töredékesen maradt meg néhány fejezetből álló hegyközségi törvénytásolat. A másolást és az új szabályzat szövegezését Csiszár Ferenc szőlősgazda végezte el, 1903. március 16-án, Gergely napján. A keleméri Dobos és Dugó szőlőshegyen a hegyközségi élet az ünnepi alakuló gyűléssel vette kezdetét, az újonnan megírt szabályzattal igazgatva. Idézve: „Az új törvénnyel együtt szőlő kezd újonnan alakulni, 1903. évtől minden a maga tulajdonát ülteti, már megszűnt mind dözsma. Mindenek örökje a Szőlőhegy.”

Ez alkalommal feléledt a szokásos Gergely-napi italozás is. A szabályzat szerint: „Minden szőlős Gazda tartozik Minden év gergelyi gyűlésekor a közös kasszába 4, azaz írva négy Fillért fizetni a Járás pohára fizetni azokat a jövőbeli békességes együtt való társaság jó reménységben megélik vagy megisszák, mely járás pohárnak minden esztendőben Gergely napján leendő megitalát.”

„A következő maradványoknak is emlékezetül gyakorolni az 1903. évi akkori szőlősgazdák emlékül meghagyják.”

„Ezen törvény betartására Emlékül megcsapaták Kemény Pál 55 éves 6 bot, Kis Gál László 8 bottal, Berta Rási Lajos 10 bottal.”

Végezetül, a törvényt másoló Csiszár Ferenc hites az alábbi köszöntéssel zárja a sorokat:

„Éltesse az Isten és segítse a szőlősgazda közönségét.

Adjon Isten sok bort és köztünk békességet az utódoknak is.”

Minden új esztendő márciusában Gergely-nap táján tartotta meg a hegyközség az elöljárók választását és a pázstorfogadást. Ekkor volt a hegyközségi bíró évi elszámoltatása, miután a gazdák „szoros számadás”-ra vonatták a bírót, „megszámoskodtak”, „megszámoltak vele”. A hegyközség élén álló személyt hegybírónak vagy hegyi bírónak, gondnoknak vagy „dilektor”-nak, hol pedig hegyközségi elnöknek nevezték. A hegybíró, a hitesek és a kisbíró választása, a pázstorfogadás s az elszámolás általában a Gergely-naphoz közeli vasárnap történt, rendszerint a hegyközségi bíró házában.

Ids. Csiszár Ferenc hegyközségi hites által 1903. március 16-án másolatba vett 1800 és 1854-ben hozott hegyközségi szabályzatról.

Törvény a Dobos és Hajnal nevezetű szőlő hegyre nézve Leirattatot 1903 év március 16

Iször A hegyi Tilalom nemcsak Tavasztól fog őszig tartani hanem az Egész esztendőben ugyan is elég kárt Tehetnek télben is a marhák a gyenge fakadásban a szőlő plántában ...ának kapált földjében, melyre nézve a Kerülők a szolgálatot Megtegyék a Rossz emberekre Mindenkor vigyázzanak, hogy az oltványokban s más Gyümölcsös Fákban is vagy szőlőkben irigységül Vagy nyegedességből kárt ne tegyenek vagy valamely épületekben szőlőkarók el prédálásában gyeponék pusztításában az embereket A leendő szőlő bíróhoz bejelenti A marhát szintén oda behajtani melyet a nevezett helyen Minden kárt az érdekelt szőlőbíró Fog jó lelkiismeretéből megbecsülni, a Kártevőt megbüntettetni, a kerülőnek egy embertől való be Jelentés 40 fillér minden egy darab marhától 1 korona, melyet a Kártevő tartozik kifizetni és becslés árát és a bírának A járandóságot azonnal kifizetni A kártevőnek és marha tulajdonosnak mi a szőlőben kárt tett.

2ik Pont

A Kerülőnek vagy szőlő Pásztornak annyi számnak kell lenni, hogy az őrzésnek megfeleljen, Melyre nézve ezeket kell meg Tartani, hogy Gergely naptól Más Gergely napig Mindenért Felelős légye és szívesen kitöltsék esztendőjüket hitőket a közösségre gyűlés előtt letegyék hogy a szőlőhegy őrzéshez hőségesek lesznek. A hegyi bírónak kötelesek lesznek szót fogadni annak parancsát Teljesíteni.

3szor

A kár tévő Tolvajokat és minden egyes személyt a hegyi bírónak Minden kedvezés és személy bólogatás Nélkül bejelenteni mit ha nem térszen akkor a kárért a kerülő vagy Pásztor Térít meg az illetőnek a szőlőbíró tudomásával együtt kell megtörténni.

4szer

A kerülők ha lehet Puskával vagy revorverrel legyenek el látva Nem szabad a szőlő tulajdonosnak a szőlőbe menni kutyával vagy báránnyal mert ilyen kártevő állattal a ki megy 10 azaz 10 koronára büntettetik a gyermekért a szüle tartozik ha valaki a szőlőjéhez nyúl minden legkisebb gyümölcsé tíz koronát fizet a közkaszába a kár meg térítésén felül.

5ször Atrikulus

Ha a szőlő hegyen Pásztorostul Találkozik akár miféle marha minden darabtól 30 koronát fizet közkaszába a Pásztor pedig 24 pálcával büntettessék, azon kívül a kárt Fizeti a gazdája.

6szor Atrikulus

A Hegynek termését egész őszi Dézsmáig 12 korona büntetés alatt senki ne merészelje hordani annyival inkább eladni legkisebbet sem.

7 Atrikulus

Ha valakit a kerülők észre vesznek, hogy szőlőket jó munkába nem tartásák a hegy bírójának jelentsék az pedig az uraságnak vagy Tisztjének melyre is Figyelemmel léven ha három esztendőig rossz mivelésbe tapasztaltatik eszerint Pusztulásba indul, az akár vidéki a kár községi legyen ki becsültettvén a szőlőből annak adatik aki töbet ad érte, mind az által két szomszédnak elsőség engedtetik a megvétélhez.

A Dobos és Hajnal nevezetű szőlők hegyközségi törvényszabálya 1903. év március 16-án

Iször Minden szőlős gazda tartozik Minden év gergelyi gyűléskor a közös kaszában 4 az az írva négy Fillért fizetni a Járás pohárra fizetni azokat a jövőbéli békességes együtt való társaság jó reménységben megélik. Vagy megisszák mely járás pohárnak minden esztendőben Gergely napján leendő megitalát A következő maradványoknak is emlékeztül Gyakorolni az 1903 évi akkori szőlős gazdák emlékekül meghagyják Az alolított törvénnyel együtt szőlő kezd újonnan alakulni 1903 évtől, minden a magatulajdonát ülteti már me'szűnt mind Dézsma, Mindének örökje a szőlőhegy.

1ször

A Hegynek Pásztor Fogadása minden évben Gergely napján tesszük egyik Gergely naptól a másikig. A Pásztor köteles a kialakított bérét Minden szőlőben történt kárért Felelni és azt a kárszenvedőnek Megtéríteni és a hegyi bírónak bejelenteni.

2szor

Ha valaki egyik a másik gyümölcs Fáját azon való termést vagy szőlőjét Megháborítaná vagy el lopná az A kárért 10 koronát a közkaszába Pedig 5 koronát fizet a hegy bírójának.

3szor

Minden aki szőlőbe kutyával vagy báránnyal megy, mivel ezek kártevő állatok Minden báránytól vagy kutyától két az az két koronát fizet büntetésül fizet a közkaszába a hegy bírójának. Ha valaki szarvasmarhával kárt Tene és a Pásztor bejelenteni minden darab marhától a kártéritésen Felül 5 koronát fizet a hegy bírójának. Azon felül még a kárt megtéríti a kárszenvedőnek, a kerülőnek minden szarvasmarha behajtásér' 1 egy korona járandóság a fáradságé' hajtó pénz apróállattól 60 fillér.

4szer

Minden ember kinek gyermeke a szőlőben valakinek kárt tene A szüle köteles gyermekéért a kárért megfizetni a gyermek pedig a hegyi bírák előtt 10 bottal Megcsapni figyelmeztetésül hogy Hogy a szőlőben többet ne lopjon.

5ször

Ha valaki szőlő beli birtoka iránt Valakivel ügyes bajos dolga leszen Azt először a hegyi előljároság fogja Elintézni ha nem tudná az intézetet megtenni akkor Felső törvény elé tartozik mindenki köteles a rendes szőlő határját Megtartani és a gypüt minden évben kijavítani mert a kinek Gypűje rendben nem lesz mikor vizsgálódik, minden vizsgálat alkalmával büntetésül 40 fillért térít a hegy bírójának közös kasszába.

6szor

Őn szőlőnek vagy kártételnek megbecsülésekre a hegyi bírák Kiküldetnek azt akik körülvaló szőlő hegyeken való szokások szerint Fogják elintézni úgy mikor a szőlő Gypűk Vizsgálatnak melynek minden esztendőben egy ne hányszor Megkel történni tartozik a szokás a rossz gypűk büntetésében.

7szer

Valaki a hegyi bírák ellen Vagy kerülő ellen feltámadnak vagy azokat megsértené 50 az ötven koronára Büntetessék ha valaki becteleni Vagy fenyegeti 10 korona büntetésre marasztaltassék akár vidéki akár Helybeli személy válonatás nélkül.

8szor

A kerülőnek szüretnek idején úgy mindaddig mindenkiére köteles gondot viselni mindaddig míg a szüret Benem végződött.

9szer

Ha Valakinek a hegyen szőlője Vagyon Minden személy választás nélkül Gyepűjét jól megcsinálja vagy megcsinálni köteleztessék úgy hogy azt ugyan a hegy Bírák a gypű kerülésnek napját egy héttel előtte a Gazdának tudtára adván. ha valaki gypűje rossznak találtván az azonnal megbüntettetik az Esztendőnek pedig több részében szüretnapig a gypűk járása senkinek tudtára nem adatik hanem az akár mikor találtat neki hibásnak 40 fillérrel büntettetik és ha valamely marha történetből a gypű rosszasága miatt által megy a kerítésen a gypűnek a gazdája 1 az az egy koronát a marhának a tulajdonosa 2 az az két koronát büntetésül fizet a határozat szerint.

10szer

A szőlő bírák kötelesek a szőlőben járó utakra fel vigyázni hogy azok Alkalmatosak legyenek és ha úgy kívántattik hogy csinálni kell minden gazda köteles csinálni menni. Aki elmulasztja 40 fillért fizet.

11szer

Minden ember a szőlőjének Alján vagy Tetején gyümölcs fájait Tisztán tartsa 3 korona büntetés alatt.

12szer

A kerülőnek Télben nyárban szorgalmasan kell a szőlőhegyre vigyázni, hogy ha a mások szőlője között járna vami kóborló ember aki hasa körül vagy gyümölcs véget Vagy fa meg károsítása végett vagy éjjel vagy nappal rajta fogódik akár helység béli akár vidéki akár cseléd legyen ha mindenek nélkül ott jár is és megfogják azt a hegy bírójához vigyék ha gyanús akkor 2 koronára büntetessék.

13.

Ha a kerülők a szőlő hegyen meg Történt minden kárról számolni nem tudnak a kár tévőt meg nem fogják a kárnak urát nem tud elől mutatni akkor a kerülő köteles a kárért megfizetni.

14szer

Senki gypűjét egy lábujjal is kijebb ne merészelje tenni 6 korona Büntetés terhe alatt. További rend és az hogy a hegyi bírák A szőlő közötti vízárak szükséges vízjárást a tulajdonossal úgy alkalmaztatni vagy vezetni hogy a szomszédnak kárt ne tegyen kártevő 4 koronát büntetést fizet.

A gyermek Lopásokra nézve Minden lopó gyermek 12 botot kap az ember és asszony 6 korona Büntetést kap mit 8 nap alatt Be kell fizetni a szőlő bíróhoz. A szőlő kaput meg igazítani Vagy az rendben a Pásztor köteles.

A hegyközség által kiszabott pénzbüntetések 1903-ban (Dobos szőlő)

A kár neve	Kártérítés Kor. Kr.	Közkasszába Kor. Kr.	Pásztornak Kor. Kr.
Gyümölcsfa- és szőlőlopásért	10	5	
Kutyáért és bárányért, ha a szőlőbe megy darabonként a gazdája fizet		2	
Szarvasmarhakárért a kártérítésen kívül darabonként		5	1,60
Aki a gyepűjét nem tartja rendben		0,40	
Aki a kerület megveri, ellene feltámadna vagy megsértené	50		
Fenyegetésért	10		
Ha a szarvasmarha átmegy a gondozatlan gyepűn			
a marha gazdája		2	
a gyepű gazdája		1	
Aki a szőlőbeli útjavításhoz nem megy ki			0,40
Aki a fáját nem tisztítja		3	
Aki a más szőlőjébe belép		2	
Ha a kerülő a kártevőt nem fogja el, a kárról nem tud számot adni, a kárért fizet	kerülő		
Lopásért 8 nap alatt fizetendő		6	

A szőlőpásztor

A felfektetett névjegyzéken a tulajdonosi hányad szerint lett szétosztva a pásztorbér. A századforduló idején még legkisebb mértékegységként a természetbeni járandóság kifizetésénél az icce szerepel, nagyobb mértékegységként a liter, a félvéka és a véka. Később a mezsgyepénz, mint pénzjárandóság is belekerült a névjegyzék rovataiba. 1945 után a kötelező társadalombiztosítási járulék fizetése végett vezették a névjegyzéken az OTI-járlék összegét is, egy-egy személyre kivetve.

A természetbeni járandóság kezdetben csak rozsban fizetődött. A tulajdonosra eső részesítés szerint a pásztorbérként kivetett összegben szerepelt a hegyközség egyéb kiadása is. A pásztorbér kifizetett szegődmény után maradt összegből fizették a különböző természetű kiadásokat, pl. vásárolt anyag kapu készítéséhez, lefolyókészítéshez stb. A pásztorbért a szüret előtti vasárnapon kellett a pásztorbér kifizetni a szőlőhegyen.

A rozsjárandóság után változást jelentett a búzabeli fizetésre való áttérés, amikor a pásztor már a minőségileg is jobb terményből tésztának való lisztet is kapott a malomban. Az egész éven át tartó felelősségteljes pásztorjárás nem volt arányban a fizetéssel, ezért jelent meg az eddigi terményjárandóság mellett a mezsgyepénz fizetése. A mezsgyepénz fizetésének alapját az erőszaki (kutyás) szőlőben a kevésbé változó hosszúmezsgye jelentette. Az alsó és felső parcella szélessége itt nem befolyásolta a mezsgyepénz megállapításának mértékét. A régi felső szőlőkben a hegyközség újjaalakulásakor a mezsgyepénz összegét a szőlőparcellák végének ölben mért nagysága szerint állapították meg. Ahány öl volt a parcella szélessége, annyi krajcár pénzbeni járandóságot fizetett a szőlő gazdája.

A szőlőpásztor bére a személyét terhelő felelősséghez képest aránytalanul kevés volt. Kommenciós levelek, bérlevelek és egyéb írásbeli megállapodások is hangsúlyozzák a felelősségét, mert a kerülőknek nemcsak gyümölcs- és szőlőérés idején, hanem egész éven át különös figyelemmel kellett többször is körüljárni a szőlőhegyet. „A pásztor köteles nemcsak nyáron, télen is gyakran kitekinteni a szőlőbe de nem kitekinteni hanem körül menni rajta.”

A szőlőgazdák másként fizették a mozgékonyabb embereket, a fegyverrel bánni tudókat, viszont kevesebbet kaptak a testileg gyengébb, idősebb szőlőpásztorok. A bérként szereplő gabonaneműek mennyisége és minősége, a pénzbeli fizetés gyakori változása a közelmúltig azt bizonyítják, hogy esztendőközön át viták folytak a szőlőőrzők felfogadása idején. A bérjuttatások gyakori változásában a gazdasági viszonyok érkező hatásai tükröződnek. Sok esetben a pénzszüke, a gabonaárak alacsony szintje befolyásolta a pásztorbérek gyakori ingadozását. Tapasztalhatók a spekulációs alkudozások is, pl. a kommenciós rozs mellett kapott 20 fillér mezsgyepénz a búzára való áttérésnél 10 fillérre lecsökkent.

Károk felmerülése esetén a pásztor anyagilag is felelősséggel tartozott. „Köteles minden kárért felelni a mely kárt igazolni nem tudná az a saját bérét terhelni.”

„Pásztor minden olyan kárért felelős melyet nem tud igazolni vagy is urát nem tudja adni becslés útján pásztor megfogja fizetni.”

A bérvisszatartással romlott a viszony a gazdaközönség és a pásztor között. 1945 után szűnt meg a kártérítésnek bérlevonással való kiegyenlítése. Ekkor a természetbeni bér mellett azután helyet kap a pénzben fizetett bér és a társadalombiztosítási járulék. Állandó és biztonságos bérjövédelmet jelentett már a rendeletileg megállapított kollektív pásztorbér bevezetése.

Pásztorbér

1948-ban	744 liter rozs, társ.	140 Ft	(Dobos-szőlő)
1949-ben	230 liter búza társ.	128 Ft	
1961. II. 22.	3150 Ft	társ. bizt. díj	368 Ft (Dobos-Dugó-szőlő)
1964. II. 24.	3200 Ft	társ. bizt. díj	368 Ft
1967. VI. 18.	3200 Ft	társ. bizt. díj	368 Ft
1972. VII. 30.	3142 Ft	társ. bizt. díj	368 Ft

Az 1948–1972. években már csak 4 hónapra terjedt ki a pásztor szolgálati ideje, megszűnt a szőlőt ért károkért az egész éven át tartó felelősség is.

Dr. Faggyas István

Önkormányzat és érdekvédelem a drávaszögi Alfalukban I.

Az *Alfaluk*: *Laskó* (Lug), *Várdaróc* (Vardarac) és *Kopács* (Kopačevo) Baranyában mindig is jellegzetes aprófalvak voltak: lakosainak a száma csak kivételes időszakokban haladta meg az ezret. Az ekkora lélekszámú településeken mindenki ismerte egymást, sohasem volt szó bonyolultabb közösségről, ezért nem alakultak ki összetettebb vezetői testületek. A kis falusi társadalmak irányítását és ügyes-bajos dolgainak intézését a kevésbé tagolt vezetői testületek gyakorolták, amelyek tulajdonképpen már a jobbágykorban is működtek, s a földesurak akarata végrehajtóinak számítottak. Némi önállósággal is rendelkeztek, amely főképp a közösség tagjai egymás közötti viszonyának a szabályozására, a vagyónvédelemre, a közösségi munkák szervezésére és irányítására stb. vonatkozott. A falusi önkormányzati és érdekvédelmi szervezet az évszázadok során megcsontosodott: a XVIII. századtól – ekkor már az *Alfaluk*ban is voltak ilyen szervezetek – struktúrája alig alakult át, bár közben hatásköre némileg módosult. A XIX. század második felében országos változás következett be: „a falusi önkormányzatot központilag egységesen rendezték, de lényegében nem

változtattak rajta”¹. Gyökeres fordulat – ameddig a dolgozat is áttekintést ad a *drávaszögi* viszonyokról – voltaképpen csak 1945 után állt be.

A falusi önkormányzat és érdekvédelem képviselői

A falusi vezetői, irányítói testületek tagjai olyan férfiak voltak, akik a köztisztviselői a földesúr iránti hűségükkel, vagyoni helyzetükkel, erkölcsi magatartásukkal, példamutatásukkal, tapasztalataikkal vívták ki. Megválasztásuk látszólagos volt, a földesúr jóváhagyása nélkül aligha iktathattak be bárkit is hivatalába. Ez az ellenőrzés akkor is megmaradt, amikor a hűbérúr már nem gyakorolta beleszólási jogát: helyette a szolgabíró ügyelt a bíró- és egyéb választásokra. Az önkormányzat szerveződések a hatalom állandóan jelen volt. Így arra is akadt példa, hogy az uradalom érdekeivel szembeszegülőt gáncsolták, működését lehetetlenné tették. Szalai József 1838-ban és 1839-ben sikeres kopácsi bíróként működött, s a község kétszer is megválasztotta esküdtnek (1840, 1841), ám 1842-ben kibuktatták ellenfelei, a nagybirtok érdekeit képviselő konzervatív járási vezetők, amiért szót emelt a hatalmi visszaélések ellen.²

A bíró

Az elmúlt századok során a bírók fontos szerepet játszottak a faluközösségek életében: előljárók voltak, intézkedéseikkel földesuraikat szolgálták, biztosították a felettes hatóságok rendelkezéseinek végrehajtását. Ténykedésük idején igazsági, igazságszolgáltatási és gazdasági feladatokat láttak el, ezenkívül magasabb szervek előtt képviselték a községet. Ők hajtották be az adókat és szolgáltatásokat is. Az 1851. december 31-én kiadott Sylvester-pátenst és a vele egyidejűleg kibocsátott kabinetirat szerint a községi közigazgatás hatáskörébe az általános közigazgatási ügyek tartoznak; a községi előljárók, köztük a bírók is, kötelesek közreműködni a felettes hatóságok által kibocsátott minden közügyet érintő rendelkezés végrehajtásában.³

A bírót a feudalizmus idején maga a földesúr a három személyre tett bírójelölési joga alapján választotta ki. Egy XVIII. századi adat is ezt példázza: „Az úrbéres okmányokat az uradalom által állított (a kiemelés az enyém – L. K.) bíró őrzi.”⁴ A földesúri hatalom megszűnése után, 1848-tól kezdve a faluközösségek a községi főszolgabíró jelöltjei közül választhattak bírót, az 1871-ben megszavazott községi törvény értelmében pedig emellett a saját jelöltjükre is szavazhattak. Ez az önkormányzat erősödését és a feudális viszonyok elhalásának kezdetét jelentette. A bírói funkciót fokozatosan a vagyonos családok tagjai szerezték meg.

Háborús időkben mindenki menekült a bíróságtól, ezért a közigazgatás tisztviselési kötelezettséget vezetett be, azaz a jobbágyok, a falvak lakói sorrendben – többnyire a házak egymásutániséga szerint – viselték a tisztséget. Ennek a rendelkezésnek az emlékéét őrzi az a *Drávaszögben* ismert szólás: *Sorban megy, mint Kőben a bíróság*. A szólásban szereplő *Kő* helység a legkisebb falu, ahol inséges időkben senki sem kerülhette el a teherrel járó bírói tisztséget.

A bíró igen fontos személy volt, hiszen mindhárom falu mindegyik lakosa a faluközösséget érintő ügyekben tőle függött. Ő őrizte az urbariális okmányokat.⁵ Ezenkívül a hazatérő szabadságos katona a helybeli bírónak volt köteles átadni kisebb útlevelét.⁶ Ügyelt a szabadságos katonákra, s abban az esetben, ha valamelyikük bejelentés nélkül távozott el a

¹*Kósa László: Hagyomány és közösség. Magyar népi kultúra és társadalom. Kozmosz Könyvek. Bp., 1984. 65. old.*

²*Rozs András: A kopácsi jobbágyok úrbéri pere a bellyei uradalom ellen 1842–1858. In.: Horvátországi Magyarok Szövetsége Évkönyv 7. Eszék, 1985. 189–225. old.*

³*Csizmadia Andor: A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig. Akadémiai, Bp., 1976. 91. old.*

⁴*Baranya megye leírása. OSZK Pb. Kézirattár, Fol.Lat. 1083. 29/v.*

⁵Ugyanott: 29/v., 32/v., 36/r.

⁶Tulajdonképpen szabadságos levél.

helyesből, a bíró erről azonnal jelentést küldött a járási hatóságokhoz⁷ (Baranya megye leírása II a., 29/v., 35/v.). Munkakörébe tartozott az évenkénti számadások elkészítése és bemutatása a kerületi (uralmi) tisztnek⁸. Továbbá gondoskodott arról, hogy havonta a katonai csomóponton – mivel az *Alfaluk*ban nem állomásoztak katonai alakulatok, a XVIII. században pl. a bosoki csomóponton tartottak el katonákat – a falvak átadják a lóporciót és az abrakadagot¹⁰. Ő volt megbízva a falu pecsétjének és okleveleinek őrzésével is. A terhek viselése mellett a tisztség előnyökkel is járt. A XVIII. századi forrás mondja: a *laskói* „bírónak az a haszna, hogy az uradalom mentesíti őt a szolgáltatások alól”¹¹. De ugyanígy a *várdaróci* és *kopácsi* bíró is mentességet élvezett az uradalomnak járó szolgáltatások tekintetében, s a ráeső természetbeni katonai porcionális szolgáltatásokat a falu közös jövedelméből fizették ki.¹²

A bírót rendszerint három, majd egy évre választották, szótöbbséggel. A tisztséget nem lehetett visszautasítani. Ellenkező esetben akár száz forint pénzbüntetéssel is sújthatták az illetőt. A választásokra általában november elsején került sor, s a bírók naptári évenként váltották egymást. Hivatalba lépésükkor esküt tettek a gyülekezet előtt, amely tulajdonképpen a faluközösséget is megtestesítette. Az eskü szövegét vagy a lelkész, vagy magasabb rangú világi tisztviselő olvasta az eskütevőnek, aki mondatonként elismételte, vagy egyetlen szóval a felolvasottakat elfogadta, felesküdt rá. *Kopácsról* 1798-ból maradt fenn bírói esküformula¹³: „Az Igaz Isten, ki Atya, Fiú és Sz. Lélek, tellyes Sz. Háromság, Egy bizony örök Isten, téged úgy segéllyen a te igaz Hitedben, úgy álgyon meg és úgy boldogíttson, hogy ebben a te Bírói Hivatalodban melyre az Istentől és Emberektől választották, hiven és igazán eljársz. Az Úr, kinek képét viseled, igazán féle és tisztán tiszteled. A Méltóságos Uraságnak reád bízandó dolgait tehetséged szerint véghez viszed. Az Isten Dicsőségét néző dolgokra, u. m.: Templomra, Parochiális Házakra, Scolára és ezekhez tartozandó dolgokra hűségesen gondot viselsz. Az isten szolgálainak, Prédikátornak és Schola Mesternek jövedelmeket annak idejében beszolgáltatod. Az Isten Szent Nevét káromlókat, az Urnak szombattyát holmi alávaló (egy szó olvashatatlan L.K.) semmire kellő dolgokat, kártyázásokat, helytelen játékokat megtöroket és más egyéb bűnösöket megbünteted. Esküdt Társaiddal minden jó dolgokban egyet értesz. Helység megmaradására s annak hasznára, valamint tudtod, tehetséged szerint elköveted. Az Helység jövedelmét nem pazérlod, nem tékozolod, magad hasznára nem fordítod, sem semminémü szükségre el nem költöd, hanem valamint tulajdon magadét takargatos és oltalmazod. Törvénytételben, láttatásban Személyt nem válogatsz, a lakosnak és a Jövevénynek, az Özvegynek és az Árváknak igaz törvényt szolgáltatatsz. Az adásban, bevésben, Frospontozásban igaz sort és rendet tartasz. Senkinek sem Attyafiságért, sem barátságért nem kedvezel, hanem mindenben az egy igazságot követed. Amikor pedig Isten elhozza Esztendődet, mindenekről igazán számot adsz. Mindezeket Istennek kegyelme, s segedelme veled lévén tehetséged szerént bételleyesíted. Isten tégedet úgy segéllyen” (Presbiteriális jegyzőkönyv, 1775–1873. 3. 1.)¹⁴

A legrégebbi adat a bíróról a török hódoltság idejéből maradt ránk, az 1554-ben szerkesztett török adólajstromban¹⁵ közlik a *laskói* bírók nevét.¹⁵ *Várdarócon* az 1840 és 1851

⁷Értsd: a főszolgabíróhoz, a szolgabíróhoz vagy az esküdt assessorához. *Baranya megye leírása*. I.h.: 29/v., 35/v.

⁸Az összeírás nem oldalszámozott, hanem levélszámozott (fóliált), így pl. a 29. recto és a 29. verso oldal ad ki egy levelet.

⁹Az „officiális disztrictualis” a nagyobb uradalmakban, mint amilyen a *bellyei* volt, az egyes uradalmak, kerületek vagy körzetek ispánjait jelenti.

¹⁰*Baranya megye leírása*. I.h.: 29/v.

¹¹Ugyanott: 37/r.

¹²Ugyanott: 34/r.

¹³Az *Alfaluk* a legkorábban reformált települések közé tartoznak. A református egyháznak rendkívül fontos szerep jutott az öngazgatás szervezetének kialakításában is. Az esküszövegeket egyházi jegyzőkönyv őrizte meg. Tanulságos a formulák sorrendje! Legelől a *tóbíró* esküszövege áll (*Lábadai Károly*: *Kopácsi vízielet*. Fórum. Újvidék. 1987. 18–19. old.), mivel a falu halászatból tartotta el magát. Ezt követi a *bíró*, a *kisbíró*, a *jegyző* és a *bába* eskütételének formája.

¹⁴Az esküszöveg felett ez áll: Formula Juramenti Judicis Primarii.

¹⁵*Káldy Nagy Gyula*: *Baranya megye XVI. sz.-i török adóösszeírásai*. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Bp., 1960. 103. sz.

között választott bírók jegyzéke maradt fenn. Kopácson a XVIII. századtól.¹⁶ 1810-ig folyamatos a bírók névsora.¹⁷ A listákból jól látszik, hogy akik tudásukkal, bölcsességükkel, szorgalmukkal kiérdemelték a közösség bizalmát és elismerését, azok kétszer vagy többször is bírói székhez jutottak. A névsort gondosan vezették az egyházi jegyzőkönyvekben, fontos volt tudni, ki mikor volt bíró, hiszen a falu egy-egy jelesebb eseményét úgy tartották számon, hogy mely személy bíróságában történt, pl.: „A Parochiális ház a Templom Északi oldala felől készült 1792-dik esztendőben, Mihó János Ö. Bíróságában”¹⁸.

A bíró esküdtársaival (a XVIII. század végén *Laskón* 3, *Várdarócon* és *Kopácson* 4–4 esküdt volt¹⁹) és a jegyzővel együtt „kormányozta” közösségének életét. Megbízatásának lejártakor számadást nyújtott be az előjáróságnak. A laskói bíróé 1870-ből maradt ránk.²⁰ A leköszönő álló cédulaházat, ahol a járlatokat kezelték, egy *belyei* mészárosnak adta bérbébe, s ezáltal az épület többé nem felelt meg rendeltetésének. Az előjáróság a bírót arra kötelezte, hogy „három ho leforgása alatt akár pedig annak a becsü szerént eszközleendő árát a fenti határ idő alatt a községi pénztárba fizesse be”. *Szabó* János beismerte hibáját, s kötelezte magát a kár megtérítésére. Miután kiegyenlítette a „felmerült nehezményt”, az új bíró, *Kögyesi* János kezelésre átvehette a 804 forint és 9 krajcár „pénztár maradványt”.

Számos proverbiumban²¹ (*Lábadi*, 1986) szó esik a bíróról, s legtöbbször olyan szentenciák fogalmazódnak meg, amelyek a jó, becsületes, pártatlan tisztségviselő ismérvei. A pontos, megbízható embernek azt mondják: Olyan pontos vagy, *hogy holnap bíró lehetsz. A Bagoly is bíró az odújában* proverbium jelentése: mindenki a maga ura a saját házában. *A bírónak két füle legyen*, azaz a tárgyilagos bírónak mindkét felet meg kell hallgatnia. *Az okos bíró elfelejti a komaságot*, arra figyelmeztet, hogy nem lehet tárgyilagos az, aki elfogultságot érez rokonai, ismerősei iránt. Ha valaki elfogultan ítéli meg saját tetteit, arra illik a *Ki-ki kegyes bíró magának. Rossz bíró, ki ajándékra néz* közmondás értelme: csak a hitvány bírót, hivatalnokot lehet megvesztegetni. *Senki sem lehet bíró a maga ügyében* azt jelenti, hogy senki sem dönthet elfogulatlanul a saját ügyében. Annak emléket, hogy a hosszú pereskedésből csak a törvénykezőknek volt hasznuk, a *hosszú pörön a bíró a nyertes* proverbium őrzi.

Egy beugrató találósban²² is szerepel a bíró: *Melyik bírónak van a legnagyobb kalapja?* – kérdezik. *Amelyiknek legnagyobb a feje* – válaszolja rá a kérdezt.

A bíró nemegyszer a tréfalközlés célpontja is volt: *Kopácson* anekdotaszerű történetet mesélnek a tudálékoskodó daróci²³ bíróról. „Nagyon régen történt ez a daróci falu végén. Egy teknősbéka ment át az úton. Amint megpillantották a daróciak, odasereglettek. El nem tudták képzelni, mi lehet az. Elfutottak a bíróért, mert az okos ember volt. A daróci bíró azt mondta: – Ez valahonnan jött, ez valahova megy, ez valami”.²⁴

A tóbíró

A falvakat körülölelő vizekben a halászati jog mindig azt a földesurat illette, akinek a tulajdonában volt a halászóterület. Ezt a jogot ki lehetett bérelni. A XVIII. század végén *Kopácson* ezt a *Halászati Társaságba* tömörült halászok csoportja meghatározott időre jó

¹⁶ *Baranyai Júlia* is közli a névsort. *Vízbevező nyomokon*. 2. kiad. Fórum. Újvidék, 1977. 112–114. old.

¹⁷ *Presbiteriális jegyzőkönyv*. A kopácsi ref. egyház Presbiteriális gyűléseken hozott végzéseinek, egyházi követeléseknek, ajándékozásoknak Jegyző könyvei 1775-dik évtől kezdve 1873-ig, 170–171. old.

¹⁸ *Ách László*: A Laskói Ref. Eklésia Protocolluma, 1821. 10. o.

¹⁹ In.: *Baranya megye leírása*: I.h.: 30/v., 34/r., 37/r.

²⁰ Eredetije a pécsi *Baranya Megyei Levéltárban*, másolata a *Laskói Helytörténeti és Néprajzi Gyűjteményben* található.

²¹ *Lábadi Károly*: *Ahogy rakod tüzed*. Drávaszögi magyar proverbiumok. Horvátországi Magyarok Szövetsége, Eszék, 1986.

²² *Lábadi Károly*: *Hold letette, Nap felkapta*. Drávaszögi magyar találósok. Magyar Képes Újság, Eszék, 1982. 54. old.

²³ *Várdaróci*.

²⁴ *Kristóf József*: 67 é., (1981).

pénzért megváltotta. A felmerülő vitás ügyek rendezésére tóbirói státust hoztak létre. A megválasztott az előjárókkal együtt jogerősen ítélezhetett. A *Tó Bíró Esküvésének Formáját*²⁵ ugyancsak a református egyház jegyzőkönyve²⁶ őrizte meg: „Az Igaz Isten, aki Atya, Fiú és Szent Lélek, telyes Szent Háromság, egy bizony örök Isten, tégedet úgy segéllyen, úgy adjon és úgy idvezítsen, a te Igaz Hitedben, hogy a te Halász Biróságodban, melyre a Felséges Uraságtól és a közönséges Halászi társaságtól választottal, a te tisztvedben és hivatalodban hivenn és igazánn el jársz. A Felséges Uraságnak járandó harmad részt igazánn és fogyatkozás nélkül ki adod. A tóra és rekeszre magad dolgainak félre való tételével hűségesen gondot viselsz. A tóból való jövedelmet nem pazérlod, magad hasznára nem fordítod, hanem annak idejében azt az egész Halászi Társaságnak minden hiba nélkül kezéhez adod, és igazánn elosztod. Az hal vevő kereskedőknek az halmérésben kárt nem okozol, sőt a Felséges uraságnak alkujá szerint igaz másálás és fontolás szerint az halakat adod. Az Isten szegényeiről, az Ekklesia Szükségérő és az Egyházi szolgákról el nem felejtkezel, sőt azokhoz tartozandó Veiszeknek meg készítettetésére s meg igazíttatására hűséges gondot tartasz. Amidőn a Halászásnak ideje eljő, a Felséges uraság parantsolattýára az halászó sereget minden fogyatkozás nélkül kiállítod. A Halászok között pert, patvart, zenebonát és háborúságot indítókat fenýíted, és az Elöl Járókkal meg is bünteted. Isten tégedet úgy segéllyen.”

Az esküvési formát 1800 körül írták be. Érdemes egy pillantást vetni a fontossági sorrendre is: a *kopácsi* tisztségviselők között legelső helyen a *tóbiró* esküvési formája áll, csak azt követi a bírói hivatalba lépő és a többi hivatalt elfoglaló esküszövege, nyilván nem véletlen a sorrend, hiszen akkoriban a halászat adta *Kopács* népének a fehér kenyeret. A választás által elnyerhető hivatal nemcsak hatalommal, jogokkal, hanem kötelezettségekkel (felügyelet a bérleti díj megfizetésére, a jövedelem igaz elosztása stb.) is járt, amelyek világosan meg vannak fogalmazva az esküszövegben is.

A tóbiró tisztséges jogkörmódosításokkal egészen az 1940-es évekig fennmaradt. Az utolsó tóbiró Dani Imrő²⁷ és Kristóf Áron volt. Őket a földdel rendelkező közbirtokosság választotta meg és fizette. A halásztól átvették a halat, lemérték, s a kereskedőknek továbbadták, ezenkívül ügyeltek a rét rendjére, nyugalmára, távol tartották az orvhalászokat. Munkájukat még egy fizetett hajdú is segítette. A halért kapott pénzt a teljesítmény arányában osztották szét. A tóbiró évi bérét pénzben fizették ki, de emellett járt neki még főzőhal²⁸ is.

A borbíró

A XIX. századtól kezdve jelentős bevételi forrást jelentettek a kocsmák. A község pénztára szépen gyarapodott, mert jó felárral mérték az italt. A községi tulajdonban levő kocsmák felügyeletét, ellátását, ügyes-bajos dolgait a borbíró, később a pincemesternek is nevezett személy látta el. A borbíró a falusi közigazgatás középárgú vezetője volt. Az esküdtek közül választották e tisztségre, s számadással a falubírónak, illetve esküdtársainak tartozott. Legfontosabb feladata a bor, a pálinka, később a sör beszerzésének, kocsmáltatásának ellenőrzése volt.

A község tulajdonában levő kocsmát az előjáróság évente bérbé adta. Jelentkeztek a bérlők, akik csaposként, kocsmárosként szerettek volna dolgozni. Az esküdtek elbeszélgettek a jelöltekkel, s a legmegfelelőbbre, többnyire a legmagasabb bérleti díjat felajánlóra szavaztak. Ha megkapták az italmérsi jogot, akkor csak a község által vásárolt italféleségeket mérhette. Mert ha a csapos a maga borát is árulta volna, erősen csorbította volna a község jövedelmét, amely tekintélyes summát jelentett minden esztendőben. A kopácsi nagykocsmában – amelynek cégtábláján sokáig diszelgett, hogy „Itt a világ közepe, ki nem hiszi jöjjön be!” – például jó halfogáskor a halászok két nap alatt négyszáz liter bort is megittak!

A borbíró két ellenőr kíséretében járt italt vásárolni, akiket ugyancsak az esküdtek közül jelöltek ki. Az ordináncos, a falu kocsisa vitte őket a *Hegyalja* jó borairól ismert falvaiba. A

²⁵Lábadai Károly: *Kopácsi vízi élet*. 1987. 18–19. old.

²⁶*Presbiteriális jegyzőkönyv*, 1775–1873. 3. old.

²⁷Tájszó = Imre.

²⁸Egy család heti szükséglete 4–5 kg hal volt.

jó minőségű bort megvették és hazaszállították. A hordókat legurították a kocsmá pincéjébe, ászokra²⁹ állították, s dugóját viasszal lepecsételték. A hordókra krétával ráírták, hogy milyen bor (fehér, fix³⁰, vörös) van bennük, ezenkívül szerepelt a bor tulajdonosának neve, a vásárlás időpontja, hogy tudják, ha nem fogy el hamar, mikor kell lefejtetni.

Tanúk jelenlétében a borbíró felnyitott egy hordót a csaposnak, s a benne levő bor mennyiségéről elismervényt kért tőle. A kocsmáros csak ezután mérhette az italt. Ha elfogyott, az előre megállapított italárat befizette a falu pénztárába, s újabb hordót nyitottak fel neki. A vendégeinek természetesen a beszerzési árnál magasabb áron mérte az italt, mert az árkülönbözetből származott a haszna.

A borbíró csak vásárláskor kapott némi útiköltséget. *Kopácson Czövek János, Várdarócon Bóli Ferenc* volt az utolsó borbíró. A megbízatási idő három évre szólt, s a feladatkör ellátása megtiszteltetésnek számított, nem illett visszautasítani, hiszen e tisztségre mindig csak olyan embert választott a közösség, aki minden tekintetben feddhetetlen volt.

A jegyző

A falu alkalmazottja volt. Rendszerint nem a közösség tagjai közül került ki, hiszen írástudónak kellett lennie, valamint jogi ismeretekkel is rendelkeznie kellett. Írásos teendőket látott el, vezette az előjárósági gyűlések jegyzőkönyveit, valamint rá volt bízva a falu vezetősége határozatainak végrehajtása, ezenkívül „azokat a körözüvényeket, amelyeket a szolgabíró bocsát ki, a lakosok előzetes összehívása után a jegyző teszi közhírré, anyanyelven”.³¹ 1777-ben már mindhárom falunak volt jegyzője. A várdaróciak fizették legjobban hivatalnokukat: a természetbeni juttatásokat is beszámítva évente negyven forintot kapott. A laskói és kopácsi tiszttviselő fizetése csak harminc forintot tett ki. A jegyzők mind a számadások vezetésében, mind a folyamodványok megírásában járatosak voltak.³²

Hivataluk elfoglalásakor esküt tettek a gyülekezet előtt, amellyel megfogadták, hogy lelkiismeretesen, elfogulatlanul, a falu érdekeit szem előtt tartva munkálkodnak. 1798-ból fennmaradt egy kopácsi esküszöveg.³³

A bába

Még századunk elején is mindhárom faluban képesítés nélküli, de tapasztalt, öregebb asszonyok segédkeztek a szülések levezetésében, a gyermekágyas asszonyok és újszülöttek ápolásában. Kiss Lajos írja az egész *dél-alföldi szegényparasztság* mindennapi sorsát, műveltségét bemutató munkájában³⁴, hogy „Először (...) saját magán, aztán másnál segített, s ha egyszer próbálta: ajánlkozott, szívesen feltisztálta a szülő asszonyt. Felkapták. Maga nevezte ki magát bábasszonynak. Abban az időben a bába megtanította a lányát, alighogy az betöltötte huszadik évét. Tudni kell azt is, hogy a bábák irigyek voltak, nem mondták és nem mutatták a másinak az ismertető jelenségeket és eljárásokat.” A szakma „kitanulása” az Alfalukban sem történt másképp, hiszen itt is a kényszer s a körülmények voltak a fő irányt adó mozzanatok, s természetesen ügyesség és rátermettség is kellett ahhoz, hogy valakiből elismerten jó bába váljék. A bába a falu közigazgatási és érdekvédelmi szerveinek tartozott felelősséggel, s áttételesen alkalmazott volt akkor is, ha nem a közös kasszából fizették.

A parasztbábák tudásukat a tapasztalatok hagyományozása során szerezték meg. Előkészítették a szülést, előteremtették a szükséges kellekeket és eszközöket, a szülés után lemosták a csecsemőt és a gyermekágyas anyát. Rendszerint még egy hétig mindennap meglátogatták az újszülöttet, akit megfürösztöttek, szükség szerint ápoltak, s az anyát is tanácsaikkal segítettek.

Már 1777-ben *Kopácson* és *Laskón* is volt bába, akiknek „minden csecsemő után fizetnek 17 krajcárt” – áll a *Baranya megye leírásában*³⁵. Ugyanitt olvasható, hogy *Várdarócon* is volt bába.

²⁹Gerendákból összeállított hordótartó állvány a pincékben.

³⁰Világos siller.

³¹*Baranya megye leírása*, 31/r.

³²*Baranya megye leírása*, 31/r., 34/r., 37/r.

³³*Presbiteriális jegyzőkönyv*, 1775–1873. 4. old.

³⁴*Kiss Lajos: A szegény emberek élete* II. 3. kiad. Gondolat, Bp., 1981. 386. old.

³⁵Fol. 31/r., 37/v.

A nép körében különös jelentőségű a születés misztériuma, s így az sem természetellenes, hogy a körülötte segédkező, a bába személyéhez is számos hiedelmet kapcsolnak. A népi hitvilág megőrizte a rontó és gyógyító bábák emlékét is. Ahogy hittek abban, hogy a bábák különféle boszorkányos praktikákkal megronthatják az újszülöttet és a gyermekágyast, ugyanúgy meg voltak győződve arról is, hogy valamiféle természetfeletti erő segítségével a betegségekben is úrrá tudnak lenni. Ezért nem csoda, hogy némely *drávaszegi* településen a faluközösséget irányítók és az egyház olyan regulákat próbált megfogalmazni, amely betartását kötelezővé tették a bábák számára, mert az előírtak pontos betartása esetén nem eshetett baja az újszülöttnak és édesanyjának. A *Kopácsi ref. egyház Presbyterialis gyűlésen hozott végzéseinek, egyházi követeléseinek, ajándékozásoknak Jegyző könyveiben, amelyeket 1775-től 1873-ig vezettek, az ötödik oldalon esküvési formula maradt fenn, amely megszabta a falu bábájának kötelességeit.*

Az eredetileg huszonegy soros esküvési szöveg az előtte és utána következő datálás alapján valószínűleg 1798-ban került az egyházi könyvbe. Olyan formula lehetett, amely mindegyik bábára egyaránt érvényes volt, csak az egyház, a faluközösség vezetői, a közösség előtt tett fogadalom után folytathatta szülésznői ténykedését. A foglalkozás az önzetlen segítség, isten erejének segítségül hívásán nyugszik. A szöveg azonban sejteti azokat a korabeli mágikus eljárásokat is, amelyeket a hiedelem szerint a bábák jól ismertek, s árthattak vele. Ezért került a formulába, hogy az „erőtlen szülendőket, és szülőket (...) minden *büvölés és bájolás* (kiemelés tőlem – L. K.) nélkül...” kell erősíteni, vagy nem szabad a szülők beleegyezése nélkül kicserélni a kisdéd nevét. Arra is kötelezték, hogy távol tartja magát a részegítő italtól. *Kiss Lajos* is szól idézett munkájából arról, hogy a bábák közül sokan iszákosok lettek. Ennek okát abban látta, hogy a bábát a legtöbb helyen megkínálták pálinkával, lassanként rászokott az italra, italkedvelővé vált. Úgy látszik, az előrelátó *kopácsi* faluvezetők ettől szerették volna tiltással megoltalmazni bábájukat.

A jogokról, jobban mondvá a bábát illető juttatásokról diszkréten hallgat ez az okmány. Nem említi a szülészeti szolgáltatásért kiszabott összeget.

A parasztbábák működése az egészségügyi hálózat fejlődésével 1945 után teljesen megszűnt. Néhol már a múlt században is bábaképző intézetek létesültek, vagy különféle tanfolyamok végzősei látták el a szülésznői munkakört.

A kisbíró

A kisbíró a falu alkalmazottja volt, a faluközösséget szolgálta, s a bíró felügyelete alatt végezte feladatait egy esztendeig igen csekély honorárium ellenében. Tisztségbe lépésekor ő is esküt tett³⁶. A fennmaradt esküszöveg feltehetően 1798-ból való.

A kisbíró feladata volt a hivatali helyiségek rendben tartása, takarítása. Kézbesítői teendőket is ellátott, ezenkívül dobszóval (*Laskón pl.* 25–30 helyen) hirdetéseket tett közzé. A hivatalos hirdetmények mellett magánhíreket, eladó ingatlant és mulatságokat stb. is hirdetett. A hirdetéseknél sajátos stílusuk volt: „Értesítik a lakosságot, hogy vasárnap a laskói önkéntes tűzoltó-egyesület farsangi felvonulást rendez. Indulás reggel nyolckor a kocsmá elöl. Ugyanebből az alkalomból vasárnap este nagyszabású maszkabált rendez a tűzoltó-egyesület. Ételről, italról gondoskodva van. A zenét a laskói tűzoltózenekar szolgáltatja. Mindenkit szeretettel várnak.”

Kopácsról 1774-től fennmaradt az e tisztséget betöltő személyek jegyzéke.³⁷ A jó szolgálatért és a rendes magaviseletért, mint ahogy a listából is látszik, némelyeket két vagy több megbízási időszakra is megválasztották.

A csikós

Az *Alfalukban* fejlett volt az állattartás, ezért lakosaik jómódban éltek. A falvakat rétek és jó legelők vették körül. Lovat, szarvasmarhát és sertést tartottak legnagyobb számban. A lovakkal igát vontattak, a szántást, a teherhordást, a nyomtatást és a fuvarozást is velük

³⁶Presbiterialis jegyzőkönyv, 1775–1873. 4. old.

³⁷Ugyanott, 170–171. old.

végezték, ezért lóból tartottak legtöbbet. Csak később, a XIX. század második felében lett nagyobb a sertés- és szarvasmarha-állomány.

A községeknek ménesük volt, amelyet a csikós és bojtárja őrzött. Ők is a faluközösség alkalmazásában álltak, a lótartó gazdák fogadták meg őket, a ménest őrizték a legelőkön tavasztól ősziig, sőt még télen is. Az állatokat éjjel-nappal a legelőn tartották, csak abban az esetben fogták ki őket a ménesből, ha szükség volt rájuk. A ménest csak olyankor hajtották haza, ha a rétet előtötte a víz, vagy ha télen nagyon nagy hó esett.

Az egész évre szegődött csikósoknak meghatározott bérük volt. *Tagán Galimdzsán a 71 éves kopácsi Koloszar* Istvántól hallotta, hogy „A csikós minden ló után egy véka (12,5 kg) búzát, 1 véka csutás (csöves) kukoricát és bocskorpénzt kapott.” Ennek fejében becsületességet követeltek meg a gazdák: „A csikós legeltet, és éjjel-nappal őrizi a ménest. Az elveszett állatokért felelős volt, de nemigen fizette meg a kárt... Akkoriban nagyon gyakori volt a lólopás. Ha elveszett a ló, a csetnikek³⁸ a csikóst megfogták, lovukhoz kötötték, s így hajtották gyalog. Addig kényszerítették, amíg megmondotta, hogy ki lopta el a lovat. Mert az a csikós mindig tudta, hogy ki vitte el az állatot, hiszen ő is részes volt a dologban. Sokszor látta adatközlőnk, hogy a csikóst alaposan és addig verték, míg meg nem mondotta, hogy ki vitte el a lovat. Ezek rendszeren a nádasokban tartózkodó betyároknál voltak, de a csikós hiába jelölte meg a helyet, a csetnikek nem mertek utána menni, féltek a betyároktól. Máskülönb a betyárok maguk hívták fel a csikóst, hogy mondja meg, hol keressék a lovat. Az ellopott állatok nemigen kerültek meg, annál inkább, mert a falu lakói közül egyesek a betyárokkal tartottak. A legnagyobb betyár abban az időben itt *Laci* volt, a csetnik őrmester pedig *Petkó*. *Laci* betyár nem félt senkitől. A faluban, a dárdai vásáron nyugodtan járt-kelt az emberek között. Mindenki, még *Petkó* őrmester is ösmerte, hiszen akárhányszor még pénzt is adott *Petkónak*. A lólopás különben elég könnyű volt akkoriban. A *Dunában* kevés volt a víz, s a gázlón még szekérral is át lehetett menni. A tolvaj egyszerűen lóra kapott, s átment a *Dunán Bácskába*. Előfordult, hogy a károsult közvetlen fordult *Lacihoz*, s pénzt adva neki, kérte, hogy adja vissza a lovat. *Laci* meg is ígérte, de amint az utcára kilépett, a pénzt odaadta a legelső leánynak, akivel találkozott, a lovat azonban soha sem hozta vissza.”³⁹ A csikós, a betyár, a lólopás mindinkább halad a folklorizáció felé.

Várdarócon másképpen bérezték a csikóst: egy véka búza, egy kenyér és négy krajcár bocskorpénzt tette ki a járandóságát.

A csikós állandóan a ménes mellett tartózkodott. Hogy a lovak ne kóboroljanak el, lábukra nyűgöt és békót (béklyót) tettek. A keresztnyűggel két lovat kötöttek egymáshoz. A béklyóval inkább a lótolvajok ellen védekeztek. *Kopácson* a csikós a legelőn nádból készült kerek (kontyos) kunyhóban éjelezett, amelynek nádból volt az ajtaja is. *Várdarócon* nyeregtetős kunyhót építettek maguknak, amelynek a fara kerek volt. Az ajtót nádból vagy vesszőből fonták. Hideg időben tüzet is raktak a kunyhóban. Laskóról nincsenek adatok, amelyek ménes meglétéről tanúskodnának. Ott mindenki maga hajtotta ki a lovat a legelőre. „Éjjel nem őrizte ezeket senki, és a betyárok zavartalanul elhajtották a lovakat.”⁴⁰

A ménesek tartása a múlt század utolsó évtizedeiben végleg megszűnt. Először a gazdák csak nyáron engedték a lovakat éjjel-nappal a legelőre, télen istállóban tartották őket, majd fokozatosan áttértek az otthoni, állásos lótartásra. Miután teljesen felszámolták a ménest, a csikós is feleslegessé vált, s csak egy-egy híres látomást elbeszélő monda, történet idézi fel ezt a kalandos foglalkozást a legőregebbek emlékezetében.

A csordás és a kondás

A századfordulóig általánosan elterjedt volt a magyar fajta marha tartása és tenyésztése. Elsősorban a szilaj módhoz való szokottsága, igénytelensége és húsa miatt vált közkedveltté, ezenkívül a gazdasági munkában is hasznosították, olykor igavonásra is befogták. Csak a századfordulót követő évtizedekben kezdte kiszorítani a nyugati fajta.

A falvak gazdái a szarvasmarhákat a csordában terelték a közeli legelőkre, s őrzésüket a csordásra bízták, akit egész évre fogadtak fel. Általában két csordában őriztették az állatokat:

³⁸Pandúrok.

³⁹*Tagán Galimdzsán*: Néprajzi gyűjtés, 1941. Néprajzi Múzeum. Bp. EA 1855.

⁴⁰Úgyanott.

egyikben a tehének voltak, a másikban a tinók. A teheneket őrző pásztornak a neve csordás volt, a tinókra a tinógulyás ügyelt. Mindkettőjük bére azonos volt. Kopácson minden állat után egy véka kukorica és öt krajcár bocskorpénz járt nekik. 1941-ben a csordás bére egy véka búza, egy véka csutás kukorica és hat fillér bocskorpénz volt, ezenkívül állatonként kapott két kilogramm kenyeret.⁴¹ A pásztorok kisegítőként maguk mellé vettek egy vagy két bojtárt. Bérüket ők maguk fizették, s ők is választották egy évre.

Szokás volt, hogy húsvétkor és pünkösdkor a csordások elmentek azokhoz a gazdákhöz, akiknek a jószágát őrizték, s ott ajándékot kaptak. Reggel, a gulya kihajtásakor a háziasszonyok kalácsot tettek a csordások tarisznyájába, amely ha megtelt, valamelyik háznál hagyták, s később mentek vissza érte. Az ajándékozás szokása még 1941-ben is járta.⁴²

Laskón a fejősteheneket egy csordában tartották a tinókkal, ezért nem is alkalmaztak kétféle csordást. A pásztor egyévi bére minden állat után egy véka (12,5 kg) búza és négy krajcár bocskorpénz volt. A bojtárt Laskón is a pásztor fogadta fel és fizette. A két falu között alig pár kilométer a távolság, a bérezésben azonban mégis nagy volt az eltérés.

A nem fejősteheneket borjaikkal együtt és a tinókat a csordások egész éven át, az első hó leeséséig a legelőn tartották. A pásztorok is a jószág mellett háltak kör alakú, nádból készült kunyhóban, amelynek még az ajtaja is nádból volt. Laskón a marhákat éjjel fából készült akolba terelték, nehogy elkóboroljanak.⁴³

A kanász is a faluközösség alkalmazásában állt. Reggelente kihajtotta a sertéseket a község disznólegelőjére, vagy ha azt előntötte a víz, a falu körüli részekre, a páskomra. Napközben felügyelt az állatokra, éjjelre mindig hazahajtotta őket. Laskón nem volt külön disznólegelő, ezért a többi állat legelőhelyére terelték ki a kondát.

A kanász és a bojtár két-háromszáz disznót is őrzött. A jó idő beálltával már öt-hat óra körül kiterelték a kondát a legelőre. A kanászt is egész évre fogadták fel, újévtől újévig tartott a szolgálata. Ha elégedetlenek voltak a gazdák vele, december elején tudtára adták, hogy a következő esztendőben nem alkalmazzák. Bére állatonként kevesebb volt, mint a csordásé. Kopácson minden disznó után kapott egy véka búzát, két kiló krumplit és tíz krajcár bocskorpénzt. Ez a bér az éves disznók után járt neki, vagyis azok után az állatok után, amelyekre egész éven keresztül felügyelt. A hónapos disznók után kevesebbet kapott, havonta darabonként tíz krajcárt, mivel azok csak pár hónapig voltak a kondában.⁴⁴

A szilaj állattartás úgyszólván teljesen megszűnt 1941 után. Az állomány újabb fajtákkal gyarapodott. Ezek fejlődéséhez istálló tartásra volt már szükség. De a legelők is eltűntek az ármentesítések, gyakori határrendezések következtében. A faluközösségek gazdasági életében fontos szerepet játszó csordás- és kondásmesterség is kihalt.

A bakter

Még e század első évtizedeiben is az *Alfalukban* az éjszaka csendjét a csöszként fizetett éjjeliőr, a bakter hangja törte meg. Óránként kikiáltotta vagy bádognyúlással jelezte az időt, egyúttal óvatosságra is intette őket: vigyázzanak a tűzre, a vízre. Hangjával tudtul adta jelenlétét, megnyugtatta embertársait, hogy éberen őrködik álmuk és vagyonuk felett. A *várdaróci* bakterek órákiáltó rigmusa ekképpen hangzott:

*Tízet ütött már az óra
Térjetez már nyugovóra!
Nincs felírva homlokodra,
Mire virradsz fel holnapra.*⁴⁵

⁴¹Ugyanott.

⁴²Ugyanott.

⁴³Ugyanott.

⁴⁴Ugyanott.

⁴⁵Péter József, 39 é. (1981), Várdaróc. Lábadi Károly gyűjtése.

Vagy:
*Tíz órára jár az idő
A nyugvóhely készitendő.
Tizenkettőt üt az óra,
Térjete már nyugovóra!
Éjjel után óra három,
Amíg a falut körüljárom.
Hajnalodik, öt az óra,
Kakas szólít virradóra.⁴⁶*

A kopácsi bakter is járta az utcákat és óránként kiáltott egy-egy versszakot. Érdekessége, hogy amíg a nyelvterület legnagyobb részén tízről, *Kopácson* kilenctől kezdte mondogatni az órákat:

*Kilencet ütött az óra,
Térjete hát nyugovóra!
Ajtót, ablakot becsukjatok,
Kandallóra vigyázzatok!⁴⁷*

A bakterek a közösség megbecsült szolgálói voltak, s némi hatalommal is rendelkeztek. 1777-ben mindhárom falunak volt állandóan alkalmazott óre, aki ügyelt a tolvajokra és gyújtogatókra.⁴⁸

Az éjjeliőr a falu választotta. Ha tehetősebb volt a közösség, két baktert is felfogadott. Többnyire kiszolgált katonamebert alkalmaztak. Megválasztásakor nagyon fontos követelménynek számított megbízhatósága és feddhetetlen magánélete. Ha jól teljesítette feladatát, évenként újraválasztották. Bére igen csekély volt, rendszerint annyi helyről kapta a fizetését, ahány kémény, azaz amennyi háztartás volt a faluban.

Az éjjeliőrök sötétedés után léptek szolgálatba, kilenc órától járták az utcákat. Fegyvert nem viseltek, kezükben fokot vagy botot tartottak arra az esetre, ha rossz szándékú emberrel akadtak össze. Bakterlámpát is vittek magukkal. Szolgálatteljesítés közben bekukkantottak mindegyik portára. Tanúi voltak a háziak éjszakai munkájának, végignézték a kocsmázók mulatozásait, akaratlanul is fültnúi voltak a legények és lányok suttogásainak és észrevették a kertek alján járó szerelmek titkos útjait.

A bakterek békés, szorgalmas emberek voltak. A legjobbak nevét sokáig megőrizte a köztudat. Az utolsó bakter, a kopácsi Nagy József az 1960-as évekig teljesített szolgálatot.

A csősz

A faluközösségek nemcsak a település nyugalmaról gondoskodtak, hanem fizetett öröket, csőszöket is alkalmaztak, akik a határ termését igyekeztek megvédeni. Minden háztartás megszabott terménymennyiséggel fizette ki évente a csőszöket, akik őrzőjáratot teljesítettek a mezőn. Ha valakit lopáson értek, azzal megfizették az okozott kárt. Amennyiben az elkövető ismeretlen maradt, nem sikerült nyomára bukkanniuk, a kár értékét a csőszök fizették ki, s ez a szokás alapos éberségre sarkallta őket. A bírónak tartoztak beszámolni. Az *Alfalukban* három évre fogadta fel a csőszöket a közbirtokosság. Minden év végén ki-ki földterületének nagysága arányában természetben – búzában, kukoricában, burgonyában és babban – fizette meg a csőszbért. Az öröknek fegyverük is volt: egycsövű puska és fokos.*

Lábadi Károly

⁴⁶Ugyanő.

⁴⁷*Katona Imre–Lábadi Károly*: Szedem szép rózsámat. Népi mondókák, dalok a Drávaszögből és Szlavóniából. Fórum Könyvkiadó, Újvidék, 1986. 282. old. Laboda Gábor gyűjtése.

⁴⁸*Baranya megye leírása*, 31/r., 34/r., 37/v.

*A tanulmány befejező részét a következő számban közöljük (*szerk.*).

Iskolai alapítványok Óbudán

Ennek az egykor önálló városként élő kerületnek mindig szívügye volt az iskola. Az aquincumi alapokra épült középkori Óbudán működött az Anjouk idején hazánk első egyeteme. A kolostori iskolákban is szép számmal tanultak a növendékek. A vérzivataros évszázadok békés szüneteiben ismét újraépültek a lerombolt iskolák, ahol többféle vallásfelekezet, nemzetiség gyermekeit oktatták. Az óbudaiak áldozatkészségének köszönhetően „közérből” hozták létre a század elején az Árpád Gimnáziumot is.

A kisvárosi hangulatú Óbudán közismert és köztiszteletben álló emberek voltak az iskolák pedagógusai. Becsülték, elismerték a tudásukat, emberi tartásukat. Hasonló becsületük volt a jól tanuló diákoknak is. Az Árpád Gimnáziumban már évtizedekkel ezelőtt Ferenczy Béni által készített Bugát Pál-émlékplakettal jutalmazták azokat a tanulókat, akik kiváló eredményt értek el a természettudományok területén. Ezeket a plaketteket ma is családi ereklyeként őrzik az óbudai családok.

Az 1960-as években kezdődő lakótelepi építkezések szinte teljesen lerombolták a régi Óbudát. Az „öslakosság” zömét pedig, akik túléltek a zsidóirtást és a svábok kitelepítését más kerületekbe szórták szét. Az egykori lakók, a volt diákok már látogatóként, idegenként jöttek vissza alkalmanként, hogy az égbe nyúló paneltömbök között keressék régi emlékeiket. A megmaradt kiskocsmák, az egykori iskolák, néhány rezervátumszerűen épségben hagyott földszintes ház köszönt vissza csupán régi ismerősként.

Talán a gyökeres változások tudatalatti ellensúlyozásaként, a „régii szép időkre” való nosztalgikus emlékezések hatására is döntöttek úgy egykori diákok, tanárok érettségi találkozókra, évfordulós összejöveteleken, hogy emléket kellene állítani. Így született meg az 1970-es évektől kezdve azok az óbudai iskolai alapítványok, amelyekkel közösségek és egyének kívánták leróni hálájukat az egykori „alma mater”, s annak egy-egy kiváló tanára iránt. (Ez a nemes gesztus akkor még igazi anyagi áldozatvállalást jelentett, mivel nem lehetett az adóalapból, úgy mint a jelenlegi adórendszerben leírni a kulturális alapítványokat.) Az alapítványok zömét azok az 1950-es években végzett diákok hozták létre, akik évtizedek múltán már felnőtt fejjel, sokféle hazai és külföldi tapasztalat birtokában, elfogulatlanul minősíthették egykori tanáraik munkáját kiválóra. Ezek a kollégák szakmailag jól felkészült, hivatásukat, a gyermekeket szerető, a nemzet neveléséért mélyen felelősséget érző férfiak voltak, akiket hivatásuk teljesítésében nem gátolhatott az 1950-es évek „közhangulata”, a stréber éberkedés, a kisültő gáncsoskodás, az esetenkénti fakabátos „hivatalos elvárás” és a gyér anyagi elismerés sem. Ők elsősorban saját pedagógus-lelkiismeretükre hallgatva adtak tudást és tartást. Ezt követelték meg diákjaiktól is, akik ezt olyan erkölcsi elismeréssel köszönték meg, amelynél szebb kitüntetéset pedagógus nem kaphat!

Különösen szép csokor állt össze az 1970-es, 1980-as évek fordulóján az Árpád Gimnáziumban egyéni és csoportos alapítványokból. Megható olvasni egy-egy alapítvány indoklását is. Dr. Lengyel Béla 1952-ben érettségizett diák 1977-ben 10 000 Ft-ot ajánlott fel a magyar irodalmi pályázat első két helyezettjének évenkénti jutalmazására az alábbi indítással: „Édesapám – isten nyugosztalja békében –, unokabátyám, akit a második világháború apokaliptikus vérzivatarára ragadott el és jómagam is ennek az alma maternek a falai között tanultunk, innen búcsúztunk a középiskolás diákélet emlékeitől. Ennek a generációs kapcsolatnak kívánok alapítványommal emléket állítani. Kifejezésre kívánom juttatni azt a hálát és tanítványi tiszteletet, ami az Árpád Gimnázium szellemét megtestesítő morális és szociális emberré válásunkban farsadtságos szerepet vállaló néhai és még ma is köztünk lévő szeretett tanáraink iránt érzek.”

A gimnázium kiváló szaktanárainak, egykori osztályfőnökeinek emléket őrzik az alábbi csoportos alapítványok: Gombár Vince-díj a görög–latin műveltség ápolásában; Karádi Károly-díj a biológia–kémia; Krajcsovics Márton-díj a magyar nyelv és irodalom; Iglói Mihály-díj a testnevelés tantárgyakban; Udvarhelyi Ágoston Kalokagathya-díja pedig a sokoldalúan kiváló tanuló jutalmazására szolgál. Ez utóbbi díjalapító öregdiákok azt írják, hogy alapítványuk „egyszerre kapcsolódik az iskola hagyományaihoz és Udvarhelyi Ágoston tanár úr nevelői tevékenységéhez, aki kiváló felkészültségével, nemes emberi tulajdonságaival, sok szeretettel, odaadással és türelemmel azon munkálkodott, hogy tanítványaiban a legtisztább emberi értékeket alakítsa ki. Az érettségi után figyelemmel kísérte életpályánkat és atyai barátsággal, szeretettel, jókedvvel adott baráti tanácsot, segítségét.”

A felsorolt alapítványok a hagyományépítés mellett szervesen beépülnek a tanári munkába és komoly serkentő erőt jelentenek főleg az érettségiző diákok számára. Mostanában, mikor helyenként sajnálatos divattá vált a „lazítás”, a nem tanulás, a lógás, ezek az alapítványi díjak pusztá létükkel is a szorgalmas tanórai és az elmélyült szakköri munkát, a lelkiismeretes tanulást, a becsületes emberi helytállást sugallják. Az alapító diákok még részesei lehetnek a klasszikus műveltség megismerésének, de sajnálatos tapasztalhatták, hogy az 1950-es évektől hogyan szorultak vissza ezek a stúdiumok – szinte pótolhatatlan úrt hagyva nemzedékek „általános műveltségében”.

Ezért tölthetnek be ezek a díjak egyfajta ébren tartó szerepet is, amely serkentheti a mindenkori első osztályosokat arra, hogy pl. amatőr színjátszókként előadják a görög-római drámairodalom diákszínpadra állítható gyöngyszemeit. Az alapítványok díjait általában ballagási ünnepélyeken adják át az arra érdemes diákoknak, nevelőknek. Az ünnepélyes hangulatot csak fokozza, hogy a díjakat a névadók rokonai, leszármazottai vagy az alapító öregdiákok adják át. A pénz- és könyvjutalmak mellett a győztesek plaketteket is kapnak és nevüket megörökítik.

Az Árpád Gimnáziumhoz hasonló alapítványokkal találkozunk az új, békásmegyeri *Veres Péter Gimnáziumban* is. A szülői munkaközösség és az egykori népfront alapítványai szerves részét jelentik az iskola hagyományépítő tevékenységének, amelynek célja, hogy az időtálló értékeket, a jellemes diákeletet meggyökereztesse ezen az óriási lakótelepen is. Az egykori diákok mellett több nemes példa van arra is, hogy pedagógusok, szülők hoznak létre iskolai alapítványokat.

A *Martos Flóra Gimnáziumban* pl. a matematika–fizika szakos tanárok munkaközössége „saját zsebből” hozta létre a Bolyai-alapítványt a kiváló tanulók jutalmazására.

A *Raktár Utcai Általános Iskolában* dr. Verebély Anna egykori igazgatónő létesített Zrínyi Ilona-alapítványt a jól tanuló diákok jutalmazására.

A kerületi *zeneiskolában* Gyallay József és felesége hagyatékából jutalmazták évente a legtehetségesebb vonósnövendékeket. Ugyancsak a zeneiskolában, a hangszerállomány növelését szolgálja Bánk Judit igazgatónő *Aelia Sabina*-alapítványa.

Vannak olyan alapítványok is, amelyek nem járnak pénzbeli juttatással, erkölcsi értékük azonban igen jelentős.

A *Vörösvári Úti Általános Iskolában* Hornok Imre szülő 50 db Czabán Samu-emlékplakettet készített az iskola névadójáról, amelyet a legkiválóbb tanulók és veterán pedagógusok kapnak. (Az első plakettet Darnyi Tamás olimpiai bajnoknak, az iskola egykori tanulójának adományozták.)

A *Kiscelli Úti Általános Iskolában* a Gelléri-serlegré vesik a tantestület szavazata alapján legkiválóbb végzős nyolcadikos tanuló nevét, aki oklevél- és emlékszerleg-jutalomban részesül.

A zenei világnap alkalmából évente rendezett hangversenyen *Aelia Sabina* (aquincumi zeneművész) nevét viselő emléklakettet kapnak azok a növendékek és felnőttek (6 fő), akik a kuratórium véleménye szerint a legtöbbet tették Óbuda zenekultúrájáért.

A felsorolt alapítványokat a jövőben valószínűleg újabbak fogják követni, hiszen az elődök nemes példája a jelenlegi végzős diákokat is ösztönözni fogja arra, hogy majdan ők is emléket állítsanak a ma még „névtelen” pedagógusaiknak, akik között a korábbiakhoz hasonló kiváló tanárok vannak.

Dr. Tóth József

A Honismeret KÜLFÖLDÖN is előfizethető. A folyóirat előfizetési díja postaköltséggel együtt egy évre 30 svájci frank, illetve annak megfelelő értékű konvertibilis valuta. Az előfizetéseket kérjük a következő címekre küldjék:

NYUGAT-EURÓPÁBAN: Parragi Anikó CH-8051 Zürich, Luegisland str. 41. Tel.: (141-1) 322-44-68

A TENGERENTÚLON: Mózsai Ferenc – FRAMO Publishing, 561 W. Diversey Pkwy. Ste. 219, Chicago, IL 60614, USA Tel.: (1-312) 477-14-85

Új előfizetőinket kérjük, kézhez kapván a lapot, mutassák meg ismerőseiknek, s hívják fel figyelmüket az előfizetés lehetőségére.

Karácsony Sándor időszerűsége

1990. augusztus 18–20-án konferenciát tartottak Pécelen. Az összejövetel házigazdája és szervezője a péceli Szemere Pál Művelődési Ház Ráday Klubja volt, a rendezvényt támogatta az ugyancsak Pécelen működő Fáy András Gazdakör. A péceliek néhány tanítványa ott élő leszármazottja révén kerültek – már régebben – kapcsolatba Karácsony Sándor eszméivel, munkásságával s ezek ösztönözték őket arra, hogy részletesebben is megismerkedjenek a magyar pedagógia e méltatlanul háttérbe szorított nagy alakjával. E törekvésükben jó partnerekre találtak Karácsony Sándor azon tanítványaiban, munkásságának folytatóiban, akik az elmúlt évtizedekben korlátozott szólási lehetőségek között sem szüntek meg hangoztatni meggyőződésüket e hatalmas életmű jelentőségéről, időszerűségéről, s a magyar szellemi életbe való visszakapcsolásának szükségességéről. A konferencia így országos ügygé vált, s a szervezésbe, előkészületekbe bekapcsolódtak azok, akik felkészültségük, ismereteik alapján vállalkozhattak arra, hogy vázolják Karácsony Sándor pedagógiai, filozófiai, nyelvészeti munkásságát. Ők pedig – többségükben pedagógusok – magukkal hozták Pécelre tanítványaikat, sőt tanítványaik tanítványait is Budapestről, Szegedről, Pécsről, Gödöllőről, Debrecenből, Koltovszárról, a kisebb és a nagyobb falvakból, jelentősen bővítve ezzel a résztvevők körét.

Karácsony Sándor Hajdú megyében, Földesen született. A Debreceni Református Kollégiumban érettségizett 1910-ben. Az önkéntesi szolgálat és a tartalékos tiszti tanfolyam után egyetemi hallgató a budapesti bölcsészkaron, vendéghallgató Genfben, Münchenben, Bécsben és Grázban. Az első világháborúban tartalékos hadnagyként megsebesül, s mint hadirokkant szülőfalujában és környékén néplélektani adatgyűjtésbe kezd. 1916-tól 1918-ig katonai főreáliskolai-lovasági hadapródiskolai tanár Märisch-Weisskirchenben (ma Hraniče), majd a kassai katonai főreáliskolán tanít, itt szerzi meg tanári oklevelét. Az összeomlás után Budapestre kerül, 1919-ben a Közoktatásügyi Népbizottságon teljesít szolgálatot, majd ez év őszétől a Tavaszmező utcai Zrínyi Miklós Gimnáziumban tanít. 1927-től 1942-ig a Magyar Tudományos Akadémia Szótári Bizottságának munkatársa, 1934-től 1942-ig a pedagógia magántanára a debreceni egyetemen, 1942-től 1950-ig ugyanott a pedagógia professzora. Pedagógiai és tudományos munkálkodásán kívül dolgozott az ifjúsági mozgalomban (Magyar Evangéliumi Keresztény Diákszövetség Ifjúsági Egyesület, cserkészet), 1945 és 1948 között elnöke volt az Országos Szabadművelődési Tanácsnak. Elméleti és gyakorlati tevékenysége a szabadművelődés mozgalmának meghatározó fontosságú része. Szerkesztette a kor legszínvonalasabb ifjúsági folyóiratát (Az Erő), főszerkesztője volt a szabadművelődés folyóiratának, az Új Szántásnak, munkatársa (egyebek között) a Pro Christónak, a Protestáns Szemlének és más lapoknak.

Filozófiai alapművének címe: Nyugati világnézetünk felemás igában (Szövétnék, 1933). Munkáinak zömét a tanítványai által működtetett Exodus Könyvkiadó jelentette meg: A magyar észjárás és közoktatásügyünk reformja (1939), Magyar nyelvtan társaslélektani alapon (1938), A könyvek lelke (1941), A magyar világnézet (1941), Ocsúdó magyarság (1942), A magyarok Istene (1943), A magyarok kincse (1944), A magyar demokrácia (1945), Magyar Ifjúság (1946), A magyar béke (1947).

Aktív működésének a politikai kurzusváltozás vetett véget, előbb a szabadművelődésben tették munkáját lehetetlenné (1948-ban számolták fel az Országos Szabadművelődési Tanácsot), azután egyetemi katedrájától fosztották meg (1950-ben). Budapesten halt meg 1952-ben.

*

Ami Karácsony Sándor pedagógusi és tudományos munkásságát illeti, azt szinte lehetetlen röviden összefoglalni. Ha mégis megkíséreljük, először arra kell utalnunk, hogy kik azok, akikről tanult, akik hatottak rá. Közvetlenül-közvetve ismerte kora legjelesebb tudósainak

gondolatait, elméleteit, hallgatójuk, munkatársuk volt, vagy könyveiket olvasta. A teljesség igénye nélkül soroljuk a neveket: Finánczy Ernő, Imre Sándor, Gombocz Zoltán, Charles Bailly, Ferdinand de Saussure, Théodore Flournoy, Eduard Claparède, William James, Hermann Paul, John Dewey, de „hatott rá”, Wilhelm Wundt Völkerpsychologie-ja is. Benne élt tehát kora szellemiségében és élt benne kora szellemisége.

Rendszere, az ő kifejezésével: „egy természetes rendszer” azonban nem valamiféle szintézise a reformpedagógiának-néplelektannak, a filozófia és lélektan „új iskoláinak”, hanem kerek, egész gondolati rendszer, melynek egyik központja ugyan a nevelés tudománya, ez azonban filozófiai, továbbá logikai-lélektani alapozottságú, elágazásai pedig a nyelvészet, az esztétika, a szociológia felé is elvezetnek. Korunk tudománya a felsorolt területeken jó néhány dologban ma kezdi „utolérni” Karácsony Sándort, ha erről, mármint hogy előttük járt valaki az úton, az illetők nem is tudnak, mivel Karácsony Sándor művei az európai nyelvekre sajnálatos módon nincsenek lefordítva. Aki ma Gordon, Allport, Erikson, Goffmann, Jakobson, Adorno magyarul is hozzáférhető műveit elolvassa, tanulmányozza a szerep-pszichológia vagy kommunikációelmélet stb. alapműveit, igazolni fogja ezt az állítást (a magyarok közül Buda Béla, Mérei Ferenc és Pataki Ferenc ilyen vonatkozású munkáira emlékeztetek).

Karácsony Sándorban tanári munkája során tudatosult az az alapvető felismerés, hogy a XX., sőt a XXI. század a „társ”, a „másik ember” felfedezésének a kora. Nem elég, ha én közlöm a gondolataimat, ebből megértés csak akkor jön ki, ha a másik felfogja az általam adott jeleket, s visszajelzése ezt igazolja is, ha reláció alakul ki közöttünk, adott esetben például a nyelv. Innen ered Karácsony Sándor működésének az a sajátossága, mely elsősorban a vele közvetlen kapcsolatban állók élményeiben maradt ránk s amit mai divatkifejezéssel úgy fogalmazhatnánk meg, hogy mindenkit „meg tudott szólítani”. Biblikusán szólva zsidónak zsidóul, görögnek görögül hangzott, amit mondott, mert mindig a megértésre, „a másik emberre” irányult mondanivalója.

Gondolatrendszerében használhatatlanok a hagyományos filozófia tér-idő-okság kategóriái, hiszen azok bezárnak bennünket az „én” börtönébe, amiből csak a „nem én” fölfedezése szabadíthat ki. A filozófiai gondolkodás hagyományos korlátainak ledöntése nyitja meg előttünk a határtalanság, időtlenség és megfoghatatlanság tér-idő-reláció kategóriáit és ez vihet el a világ, az élet, Isten dolgaiban való eligazodásunkig. Az eleve meghatározottság rabságából kiszabadult gondolkodás nemigen tud mit kezdeni az absztrakció-fogalomalkotás-ítélet-következtetés műveleteivel sem immár, melyek legfőbb tartalma az alárendelő szemlélet, mert, miként azt a fizika már előbb észrevette, a tér tágulásával az egymás alatt-fölött lévő dolgok egymás mellé, az ok-okozati viszonyban lévők legfeljebb egymásutánsági relációba kerülnek s visszahelyeztetnek jogaikba a nyilvánvalóság, a filozófiai megsejtés fogalmai. A konkrét, az „objektív és primitív” szemlélet, a „mellérendelés” és a „megmagyarázhatatlan evidenciájára” törekvés tehát nem valamiféle misztikus, netán nacionalista filozófia fogalomrendszere Karácsony Sándornál (a hivatalos felfogás, sokáig visszhangozta ellene ezeket a vádakot), hanem olyan modern gondolkodásmód eszköztára, amely éppenséggel összhangban áll korunkkal s alkalmas problémáinak feltárására, kifejezésére. Ez a magyarázata pedagógiai eszméi központjának, az általa is következetesen „társaslélektannak” (a szó maga Gombocz Zoltántól származik) nevezett gondolatrendszer frissességének, hatékonyságának, folytathatóságának. Karácsony Sándorral nevelői mivolta kérdezte azt (látván és érzékelvén a nevelés, az ifjúság ügyének már akkor mutatkozó válságos helyzetét), lehetséges-e egyáltalán oktatás és nevelés s ehhez a kérdéshez közeledett a filozófiai és a logikai-lélektani előfeltételek vizsgálatával. Válasza egyszerűsítve úgy hangzik, hogy a hagyományos rideg tényközlés és recept-előírás útján nem lehetséges, a mi és hogyan hangoztatása figyelmen kívül hagyja a társat, a másik embert, a rögtér, percidő, absztrakció, oksági viszony, a formállogikai műveletek ketrecébe zárja azokat (az ifjúságot, de nem csak az ifjúságot), akik onnan szabadulni szeretnének. Megvalósulhat viszont a nevelés társasviszonyulásként, ennek lélektani tanulságait figyelembe véve.

Az ember, az egyén érez, ért, akar, vannak életérzései, van hite. Lelki működései testileg (szómatikusan) és az egyéni lélek határán túl (pneumatikusan) beágyazottak. Az ember közösségben él, társas lény. A közösségben az egyének viszonyulnak, ezek a viszonyulások a társas lélek megnyilvánulási formái. A társas lélek életérzése a jog, érzelme a művészet, értelmi funkciója a nyelv, akarata a társadalmi gesztus, hitbeli közössége a vallás.

Az egyén fejlődésében Karácsony Sándor szerint a jognak a csecsemő, az érzelme a kisgyermek, az értelemnek a kamasz, az akaratnak az ifjú, a hitnek a felnőtt felel meg. A

közösség fejlődésében az érzelmi tulajdonságokat a nép, az értelmieket az értelmiség, az akaratiakat az ifjúság, a hitbelieket a szofokrácia hordozzák, jogi alapja ennek az építménynek a társ, a másik ember, akinek elsődleges jelentősége a XX. század és Karácsony Sándor tudománya.

Az én, az egyén autonóm, amely elutasítja a beavatkozást, a nevelés, nevelni akarás pedig beavatkozás a másik ember, a „nem én” életébe. Bárki meggyőződhet erről, aki nevelni-oktatni akar: az egyéniség nevelhetetlen. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy nevelés mégiscsak lehetséges, a gyermek nő, gyarapszik, fejlődik, nyilvánvalóan nem önmagából, hanem kívülről, külső ráhatások következtében. A dolog kulcsa az, hogy a nevelés során az egyén megőrizhesse autonómiáját, ne közvetlen ráhatással, hanem viszonyulással közeledjünk a másik emberhez. Nincs tehát érzelmi, értelmi, akarati stb. nevelés, de lehetséges jogi, művészi, nyelvi, társadalmi és vallásos nevelés. A nyelvi jelrendszer, a művészet jelképrendszer, a társadalom tetterendszer, ezekben a rendszerekben mozogva, beszélgetve, művészkedve, gesztusokkal hatva igenis megvalósulhat a nevelés. A lelki tartalom egyéni tulajdon, s lelki tartalom közlésével nem lehet nevelni.

A tartalomtól elválaszthatatlan forma nevelő ereje viszont kétségbevonhatatlan. A lelki tartalom nyelvi megnyilvánulása formális jellegű, a nyelvi nevelés olyan nevelő ráhatás, amely nyelvet teremt ott, ahol eddig nem volt, teljesebbé teszi a nyelvi kapcsolatot ott, ahol eddig fogyatékos volt, tudatosítja a nyelvhasználatot ott, ahol az eddig ösztönös volt. Az egyik ember-másik ember közötti relációk (jel, jelkép, gesztió) azok a formák, melyek útján megvalósulhat a nevelés, de csak közös munkának, mert mindegyikhez legalább két ember kell: aki adja és aki megérti a jelet; aki jelképpé forrósítja a jelet és aki abban magára ismer; aki cselekszik, illetve aki szenved.

Addig nem lehetek nyugodt, míg biztos nem vagyok benne, létrejött-e a megértés, azért beszélek, hogy megértsenek, azután én igyekszem megérteni a választ, csereviszony ez, amiben adok, kapok is, nem csak nevelek, nevelődöm. A nevelés nevelődés is, a felek nem lehetnek egyenrangúak, nem azonos minőségűek, az egyik felnőtt, a másik pedig nem tökéletesen felnőtt, hanem tökéletes gyermek, kamasz, ifjú. Nem egyenrangúak, de egyenjogúak! Tökéletes autonómia illeti meg tehát pl. a gyermeket a játékban, a kamaszt értelmi síkban, az ifjút szertartásaiban (a szertartás, a rítus a cselekvés próbálgatása, dőcögve megy még, azért kell formalizálni).

Ha két egymáshoz viszonyuló ember nem azonos kategóriában mozog, „hibrid” relációk jönnek létre társaslélektani vonatkozásban. A nevelő és növendék közössége eleve ilyen vegyes viszony, a nevelő (ha felnőtt), deriváltabb lelki funkciókkal viszonyul növendékéhez, telitettebb, közlékenyebb, aktívabb, a növendék viszont befogadóbb, kíváncsiabb, a jövőt tekintve potensebb. Ebben a fejlődés-lélektani felfogásban a kisgyerek technikában él, a pubertáló erotikában sóvárog, a pubertáló értékelésben mozog, az ifjú pedig világnézeti harcát vívja ki. Ki lehet tehát az ifjúság nevelője?

„Az az igazság, hogy az ifjúság, az egész, osztatlan, egységes ifjúság a felnőttek világához képest akarati síkban helyezkedik el. A közösségi életben a népnek a formái, az értelmiségnek az érvényei az értékesek, az ifjúságnak meg az akaratmegnyilvánulásai, az áldozatok. A társadalom életét az áldozatok viszik a tetterendszerben előre. A nép a tetterendszerben azt teszi mindig, ami szokás. Az értelmiség minden lehetőt megtesz, ha a szükség úgy parancsolja, az ő viselkedése ilyenkor mindig színvonalas. De áldozni csak az ifjúság képes. Ezzel a ténnyel szemben a legaljasabb merénylet, ha az ifjúság nevelését az értelmiségre bizzuk. Az érvények világa alsóbb fokú lelki feszültséget igényel, mint az áldozatoké. (Karácsony Sándor: A magyar demokrácia). „Az ifjúságot sem nevelni, sem felszabadítani nem tudja az értelmiség: erre a közösségnek csak azok a tagjai képesek, akik magasabb feszültségi fokon állanak, mint az ifjúság maga. Kik ezek? Vannak egyáltalán ilyenek? Igen, vannak. A pogány görögök azt mondták rájuk, az öregek vagy bölcsök (gerontes, sophoi), a középkoriak papoknak, a protestánsok mestereknek, a belmissziósok evangélikusoknak nevezik őket. Nem fontos az elnevezés, az a fontos, hogy már a bontakozó emberi elme nyilvántartja őket s azóta is nyilvántartja mindenfajta eszmélés és okoskodás. Mi szofokráciának nevezzük az ilyen emberféleség közösségét” (Karácsony Sándor: A magyar demokrácia). Vagy nevezhetjük egyszerűen így: küldetéses ember, mindenestre olyan ember, aki áhitatosan viszonyul, aki mérhetetlen távolságból sugárzó jogi bölcsességet, művészi szépséget, igazságot, jóságot, szentséget közvetít, mint médium, aki mindezekről vall, aki képes felszabadítani az eddig (a második világháborúig) alacsonyabb rendűnek tekintett emberféleségeket; térben a gyarmatiakat, színészeket, időben az ifjúságot. Karácsony Sándor

mindenesetre ilyen ember volt és kívül is tudunk ilyen emberekről: ezek tanárok! És sajnos nagy számban vannak nem tanárok, sőt lassan még csak nem is értelmiségiek, hanem iskolai tisztviselők, alkalmazottak, akiknek tudománya érvénytelen, meghaladott, arról lehet őket megismerni, hogy tanári méltóságérzetük rendkívüli, egyebük sincs!

A tettek és látások népének („véneitek álmokat álmodnak, ifjaitok látásokat látnak”), az ifjúságnak jogi igénye, művészi ajándékozódva, tudományos szolgálni (használni)-vágyása, társadalmi áldozókedve és áhítatos fokon szeretete mérhetetlen távolságra sugározva találkozik a bölcsesség, szépség, igazság, jóság, szeretés sugaraival, s lesz, lehet belőle örök politika, művészeti forradalom, tudományos probléma, társadalmi reform és legfelső fokon nevelés (ezek a társaslélek világnézeti értékei).

Az áhítatos egyik ember, a nevelő és a szerető szívű másik ember, a növendék, képesek elviselni az egymás életébe való beavatkozást, a nevelés-nevelődést, munkaközösségük életközösséggé fejlődik. Viszonyulásuk a növendék életkorának megfelelően alakul: a kisgyermeknek a nevelő apja-anyja, ő meg fia-lánya a nevelőnek, a növegyerek öccse-húga lesz idősebb bátyjának-nénjének, a kamasz szerzetes megtalálja ideálját, az ifjú pedig vitapartnerét, nemes ellenfelét. A szabadság-szentség világában a szeretet örök életre szól, az osztály, csoport, mindegy mi az ifjú csapat neve, nem villamos utazóközönsége, mely a végállomáson egyszer s mindenkorra feloszlik, hanem együtt marad mesterével a nagyobb gyülekezetben: in aeternum aeternitatis. A munka, majd életközösség persze már nem, vagy nem csak iskola (bár az a nevelés klasszikus helye, valamint az ifjúság annak klasszikus ideje, azaz egyetlen lehetséges közege). Az igazi nevelő az ifjúsági szervezetekben is tevékenykedik. Ez már csak azért is szükséges, mert ezek a szervezetek azok, ahol a barátság alkalmat ad az odaadás, a szolgálat, az áldozat első, félénk gesztusainak kipróbálására az ifjú embernek, különösen pedig ifjabb és előrehaladottabb korú ifjúság találkozása esetén. Az ifjúsági szervezetnek az a sajátossága, hogy az ifjúságé; felnőtt, nevelő ott legfeljebb szolgál, diktálni semmi esetre sem diktálhat. Az ifjúsági szervezet gyakorlati élettréninget ad (cserkészet). A kamaszifjú mozgalmi gyülekezeti formát öltönek: van lekipásztor-presbitérium, vannak egyháztagok.

A csapatot is, a gyülekezetet is ők formálják, mi velük vagyunk, ha bevesznek; szolgálunk, ha hagyják. A szolgálat gesztusa a kamasz számára a legjobb bizonyágtétel. Magatartásunk tesz tanúbizonyítást, vezet az ősforráshoz, nem a szavunk. A vallásos nevelés meg így végbe, bár ne gondoljuk, hogy az ifjú ifjúkorában vallásos lesz. „Két nagy tanulságot vonhatunk le: ne erőltessünk meg nem levő lelki kategóriákat, ne akarjunk foglalkozni olyannal, ami nincs. Vallásossá ifjakat nem tehetünk, csak állandó vallásos hatásnak tehetjük ki és ez fogja nevelni őket.” „A másik tanulság: meg kell érteni az ifjúságot, úgy kell venni őket, amint vannak, ifjaknak. Példaadással igen sokat lehet elérni ebben a korban, ha lelkünkben szeretni tudjuk őket. A szeretet olyan nevelő, vagyis növelő hatással van rájuk, mint a nap heve és a harmathullás vagy májusi eső áldott nedvessége” (Karácsony Sándor: Ocsúdó magyarság).

Két dolgot kell itt hangsúlyozni: az ifjúsági mozgalom – Karácsony Sándor felfogása szerint – vallásos nevelés, ez az egyik. A másik: a nevelés nem vallásos, hanem nyelvi, művészi, társadalmi. A tanár, a nevelő papi mivolta azt jelenti: mindvégig matematikát, történelmet, angolt stb. tanít és ezzel vallásánál magasabb rendű erőkről.

*

Végére érve ennek az igen vázlatos ismertetésnek egyúttal arra is válaszoltunk, miről volt szó Pécelen 1990. augusztus 18–20-án. Minderről, bár tagadhatatlan, hogy a három napot, az előadásokat és szekcióüléseket is a társasléktan problémaköre foglalta egységbe, ezért is kellett ennél időzni a legtöbbet. A résztvevők egy része nem, vagy csak alig volt ismerős Karácsony Sándorral, könyveivel, gondolataival. Ezért az első nap előadásai a társasléktan kategóriáit követve summázní próbálták Karácsony erre vonatkozó nézeteit s értelmezni értékrendszerének ezzel kapcsolatos részeit.

*

A konferencia záróelőadását dr. Kontra György tartotta. Áttekintve a referátumokat és a szekciók munkáját megállapította; az összejövetel 1948 óta első ízben adott alkalmat arra, hogy Karácsony Sándor látenszen élő és ható szellemi öröksége újra felszínre bukkanjon. Ma,

amikor divat lett a nyugathoz, az Európához való fölzárkózásról beszélni, tudnunk kell, hogy Karácsony Sándornak erről is van mondanivalója számunkra. Az ő értelmezésében a nyugat = a nyugati (keresztény) világnézettel. A nyugati ember belső világának (nyugati élet) legfőbb sajátossága a lélek, mely végtelen, örök, csodálatos, egyetlen jelzőbe sűrítve: szabad. A nyugati ember külső világa (a környezet) formájában szép, tartalmában igaz, tendenciájában jó, vagyis nem rút, nem hazug, nem rossz, egyetlen jelzőbe sűrítve: szent. A nyugati világnézet két alappillére tehát szabadság és szentség, értékei: lélek, végtelenség, örökkévalóság, csoda, szabadság-egészség, szépség, igazság, jóság, szentség. Ebben a „rendszerben” kerülnek végleges helyükre a társaslélektan kategóriái (jog, művészet, tudomány, társadalom, vallás). Az antik világ értékei: test-tér-idő-okság-énközpontúság (belső világ); anyag-forma-ész-törvény-ember-humánium (külső világ) meghaladottá váltak s a pervertáló lelki működésben értéktelenségekké válnak: dög-rög-perc-babona-téboly (belül); gép-rút-hazug-rossz-állat (kívül). Az értéktelenségek – naponta találkozunk velük körülöttünk, mellettünk, magunkban – löknek bennünket a hívogató értékek felé, nem nyugatra, hogy a képes beszéd helyett világosan és nyíltan szóljunk, hanem Isten felé.

Befejezésül az egybegyűltek megállapodtak, hogy fölállalják a magyar kultúra-tudomány-nevelésügy e kiemelkedő életművének további gondozását, helyet adnak az ezzel kapcsolatos további konferenciáknak. Szükségesnek tartották a konferencia teljes anyagának megjelentetését, még szükségesebbnek azonban Karácsony Sándor műveinek mielőbbi teljes kiadását, ez ügyben anyagi áldozatok vállalására is készséget nyilvánítottak.

Heltai Miklós

Egy élet a főváros építésének szolgálatában

*Dr. Borsos József
(1901–1981)*

A várhegyi hegycsuszamlás támfalának építése, 1935–36

Olyan emberre szeretnék emlékezni, aki nem politikus volt, hanem szakmájának avatott művelője, a köz szolgálója, aki nem járta meg ugyan a börtönöket és internálótáborokat, de ember tudott maradni az embertelenségben. 90 éve született *Borsos József* mérnök, egyetemi tanár, és tíz éve távozott az élők sorából.

Ősei a zempléni Hegyalján voltak szőlőtermelők, református lelkipásztorok. Édesapja a sárospataki jogakadémia elvégzése után bírósági alkalmazásba lépett és több vidéki városban szolgált, mint járásbíró, majd mint ügyész. Idősebbik fia, József, Sátoraljaújhelyen született, Sárospatakon laktak, de aztán a családfőt Beregszászra helyezték, ahol egészen az I. világháború végéig éltek.

A Tanácsköztársaság bukása után Beregszászra cseh csapatok vonultak be, és az új hivatalosság az édesapát ugyanabba az illavai börtönbe zárta, ahol egykor Rózsa Sándor is „csörgette a láncot”. Az apa nélkül maradt és földönfutóvá lett család Magyarországra menekült és hosszú hónapokon át vagonlakóként tengődtek, míg egy évvel később édesapjának a felvidéki gazdák segítségével sikerült átszöknie a határon. A család ekkor Szolnokra költözött, ahol az édesapa újra bírósági munkát kapott, fia pedig Budapesten beiratkozott a Műegyetemre. Kiváló tanulmányi eredményei révén tandíjmentes volt és az egyetemi menzán ingyenebédet is kapott. Kitűnő minősítésű oklevelét 1924-ben szerezte meg. Egyéves tanársegédi munka után a főváros szolgálatába lépett, ahol 29 éven át – egyetemi tanári kinevezéséig – dolgozott. A fővárosnál töltött évekre mindig nagyon szívesen emlékezett vissza. A hivatali ranglétra szinte minden fokát bejárta, a pallértól a műszaki főtanácsosig, és többféle létesítmény elkészítésében vett részt. Munkái közül sokat még ma is láthatunk (a ferencvárosi kikötő, a régi Ferihegyi út hídjai, a budai vár támfalai, a Gellért-hegy sziklabiztosításai stb.). Az igazi, emberi, szakmai kiteljesedés azonban csak a II. világháború után jutott neki osztályrészül.

Amikor a háború elérte Magyarországot is, már nem volt fiatal. Ennek ellenére behívták katonának. A főváros javaslatára azonban – mint nélkülözhetetlen mérnököt – később leszerelték; ő dolgozott ugyanis a bombakárok helyreállításán, építette a Gellért-hegy, a Vár-hegy és a Tabán sziklaóvóhelyeit. A nyilas hatalomátvétel után az ismételt behívási parancsnak nem tett eleget, hanem gellérthegyi házuk bunkerében húzódott meg. Ide az állandó bombázások miatt nem mertek a járőrök felmenni. A házat azonban telitalálat érte, így a hideg, veszélyes napokat családjával együtt a szomszéd ház telkén egy árokóvóhelyen vészelte át. Ősz szakálla mentette meg a „malenkij robot”-tól. A harcok elcsitulásával a romok alól előmerészkedő lakosokat a pusztulás képei fogadták. „Hídjaink felrobbantva, gyáraink leszerelve, lakóházak romba dülve...” emlékezett vissza később erre az időre. „Nem voltam már fiatal ember Budapest felszabadulásakor, de kapcsolatom az étellel eddig eléggé egyoldalú volt. Arra törekedtem, hogy pontosan elvégezzem a napi munkámat. (...) Ez az idő azonban helytállásra ösztönzött. Két égető műszaki feladat várt ránk. Az elpusztult Duna-hidakat újjá kellett építeni, összekötni a kettészabott várost és újjá kellett szervezni az árvízvédelmet.” (Magyar Nemzet, 1973. április 8.)

E második feladatot, mint egykori szakaszmérnökre, őrá bízták. A helyzet rendkívül súlyos volt. A védőművek romba dőltek, a töltéseket bombatölcsérek szaggatták, a segédeszközök, gépek eltűntek vagy elpusztultak, a felrobbantott Duna-hidak a folyómeder szelvényét úgy elszűkítették, hogy az ostrom előtti állapothoz képest 1 méterrel magasabb volt a normális vízállás. A roncsokon hatalmas, árvízveszélyt okozó torlaszok keletkeztek. Mind 1945, mind 1946 telén csak a szerencsének volt köszönhető, hogy a fővárost elkerülte a jeges áradat. Zamercev vezérőrnagy, Budapest katonai parancsnoka többször is magához hívatta, s bár kilátásba helyezte szovjet katonai alakulatok segítségét is, egyértelműen leszögezte, hogy őt tekintik felelősnek, ha árvíz lesz.

1946 elején a helyzet kritikussá vált. A hidroncsok még a Dunában voltak, sőt az akadályok megszorodtak az épülő Kossuth híd állványzatával és az ideiglenes Duna-hidakkal is, amelyeket a jégzajlás elsodort. A torlasz egyre növekedett. Zamercev kijelentette: ha az árvíz előnti Budapestet, a legközelebbi transzporttal már útnak is indítja Szibéria felé. Élete egyik legnehezebb éjszakáján azonban a szerencse a főváros segítségére sietett. Olyan hirtelen emelkedett meg a vízszint, hogy a torlaszok jegét valósággal átbotta a roncsok fölött és másnapra már jelentősen apadt a folyó. Budapest (és vele ő is) megmenekült. Hosszú hónapok gondos és kitaró munkájával az év végére lényegesen megerősítették a védőműveket.

A főváros egésze szempontjából az árvízvédelmi munkáknál is fontosabb és nehezebben megoldható feladat volt a hidak újjáépítése, Pest és Buda újabb egyesítése. E feladatok orozslánrészét a Kereskedelmi Minisztérium végezte, a főváros csak segítette benne. Borsos József a munkában fontos láncszem, a minisztérium és a főváros közötti összekötő volt. Így részt vett az első pontonhidak lerakásában éppúgy, mint a Kossuth híd megalkotásában vagy a Szabadság híd újjáépítésében. A rendelkezésre álló építőanyagtól függően szinte naponta kellett a terveknek változtatni, gyakran az anyagot is maguknak az építőknek kellett fellelni és a helyszínre szállítani, míg végül elkészülhettek.

A repülőtérre vezető út nagy hidjának egyik szakasza épülőben, 1941–42

Borsos József az utépítési és csatornázási ügyosztály, majd a mélyépítési főosztály vezetőjeként lérehozta a Csatornázási Műveket, majd Nagy-Budapest megalakulásakor megszervezte a fővároshoz csatolt községek egységes út- és mélyépítési hálózatát. De nemcsak itt végzett hasznos munkát: a Margit híd pesti hídfőjének emléktábláján az ő neve is szerepel, és felügyelte a Fővárosi Erdészet és Kertészet munkáját is. E munkák egyike a Várnegyed romjainak eltakarítása volt. A törmelékekkel a Vérmezőt töltötték fel, mely akkor még környezeténél másfél-két méterrel mélyebben feküdt. Itt kísérleteztek Magyarországon először előnevelt idősebb fák beültetésével is, és – mint még ma is látható – sikerrel. A Fővárosi Kertészetet később vállalatá szervezte.

A legveszterhebb ötvenes évek is a főváros vezető állásaiban találták. Amikor szinte minden pozíciót politikai szempontok alapján töltöttek be, őt szakmai hozzáértése miatt – egy ideig – békén hagyták. Munkatársai, barátai körében ismert anekdota szerint a fővárosi vb akkori elnökhelyettese a tanácsüléseken így szólította meg az egybegyűlteket: „Kedves elvtársak és Borsos úr!” S hogy emberként hogyan élte át ezt a korszakot? E kérdésre a legjobb válaszok talán a káderlapján találhatóak:

„(Politikai) hibája, hogy kissé kényelmes, ez legtöbbször abban mutatkozik meg, hogy szereti az ügyeket bármilyen esetben is békésen elintézni, s a felelősség kérdését kevésbé veti fel.”

„A vezetése alatt álló volt Fővárosi Mélyépítési és Beruházási Vállalathoz deklaszált elemeket vitt be.”

„Senkiről politikai véleményt nem mondott. Kizárólag csak szakmai szempontból bírálta beosztottait.”

„Vallásos (...) bár politikailag nem megnyugtató, mint jó szakembert tartani kell azzal, hogy az ügyosztályt megerősítjük politikailag.”

Az állandósult nyomás elől sikerült a Műszaki Egyetemre kerülnie. 1954-ben elnyerte az újonnan létesített városgazdasági tanszék vezető egyetemi tanári állását. A Magyarországon korábban egyáltalán nem oktatott szak tudományos (elméleti és gyakorlati) alapjait maga rakta le. Néhány év megfeszített munkájával egyetemi jegyzetek hosszú sorát írta, és rövid idő alatt az akkori helyzetben figyelemre méltó nemzetközi kapcsolatokat épített ki, széles körű szakirodalmat gyűjtött össze. Óriási energiája, lelkiismeretes munkája egyre népszerűbbé tette az alig megindult szakot tanítványai körében.

Az 1956-os felkelést követő tanévben rektorhelyettesé neveztek ki. E minőségében – az akkori hatalmasságok szerint – túlságosan is sokat tett az eseményekben aktívan részt vett diákok visszavételéért. Egy politikailag erős helyzetben lévő kollégája a győri Műszaki Főiskolán akart városgazdaság-tani tanszéket kiépíteni. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy amikor 1960-ban a műszaki tudományok doktora lett, a szakképzést és a tanszéket megszüntették, és őt más tanszékre helyezték. A hatvanas években kitartó munkával azt sikerült elérnie, hogy a városgazdaságtant legalább diploma utáni szakképzésként oktathassa. Őt, aki egész életét a fővárosnak szentelte, háromszor jelölték a Pro Urbe kitüntetésre, valakik azonban az odaítélést mindig megvétózták. 47 évi közszolgálat után vonult nyugdíjba, de nem nyugállományba. Számos bizottságban – köztük a honismeretben is –, egyesületben és társaságban kérték fel munkára, tovább oktatott a szakmérnöki képzésben, államvizgáztatott, diplomamunkákat bíralt el szinte az utolsó pillanatig, míg már évek óta beteg szíve 1981. július 5-én meg nem szűnt dobogni.

Töltési Imre

HAGYOMÁNY

Vár a mocsarak között – Bács

Alig akad olyan várom, amely ne mozgatná meg az emberek képzeletét, ne sejtjenék titkokat az omladozó falak között, ne keresnének elrejtett kincseket. A bácsi várban és környékén hajdan elsősorban török kincsek után kutattak az emberek, mások meg a régi bácskai rablók elásott pénzét keresték. A pénzások kimentek vezetőjükkel arra a helyre, ahol égni látták a kincset – olyan mocsaras vidéken, mint ahol Bács fekszik, nem ritka természeti tűnemény a lép fölért villódzó fény –, s a pénzásók mester kezébe vette az ún. *virgulat*, amely voltaképpen négy szál vessző, valamennyi kétágú, hatszor megszentelt, s az igazságot úgymond felfedi. A vesszőket összeakasztják, s a virgula tulajdonosa a következőket mondja: „Az Atyának, a Fiúnak, a Szentlélek Istennek nevében kérünk titeket, négy szent evangyéliták, ha e helön pénz van, mutassátok meg; ha pedig nincs, szolgáljatok az úrnak!” Ha jobbra hajlanak a vesszők, akkor abban az irányban kell a kincset keresni, ha pedig balra, akkor ott; ha nem mozdulnak, akkor előre kell indulni a kincskeresőknek. Ha nem sikerül a kincskeresés, azt tartják, a szertartásban volt hiba. Nem szabad ugyanis kincssásra párosan kimenni, s ásásra is csak új ember alkalmas, továbbá szóltanul kell végezni munkájukat éjjeli tizenkettőkor, a kísértetek órájában.

Bács várának neve az ótörök *baján* méltóságnévből származik. Minden bizonylan első ispánjáról kapta a nevét a vár, s eredetileg földvár lehetett. Bács a Szent István alapította vármegyék egyike, s Bács a XI. század utolsó harmadában érsekség székhelye lett. 1072-ben tudniillik a magyar seregek elfoglalták Szerém várát, amely görög rítusú – ortodox – püspöki székhely volt. Ezt az egyházi központot telepítették át Bácsra. Jellemző, hogy a XII. század első felében még görög papok voltak a bácsi egyházban. A XII. század elején aztán egyesítették a kalocsai és bácsi érsekséget s a kalocsai érsek székhelyét időlegesen Bácsra tartotta. Az érdekesség: a székesegyház nem a várban, hanem azon kívül, attól távolabb, a gazdag és vásáraitól az arab kereskedők között is híres városban feküdt.

A tatárjárás idején a vármegye jelentős része elpusztult. Mi lett a vár sorsa? – nincs róla adat. A tatárjárás után építették át szilárd anyagból az elavult erősséget. Feltételezések szerint építésének egyik szakasza Károly király uralkodásához, az 1330/40-es évek fordulójához kapcsolódik, amikor üresedésben volt az érsekség és birtokait a király kezelte.

A XV. század végén Várday Pál érsek – aki viszonylag sokat tartózkodott Bácsra – építette a várat. Feltehetően akkor kapta ma is látható alakját a külső kapuerődítmény kivételével, amely talán Tomori Pál 1526 előtti építkezéseinek eredménye. Bács a középkorban kicsiny vár volt, területe mintegy fél hektár lehetett, s a hozzá kapcsolódó város is kicsiny; fallal körülvett területe mintegy öt hektárt tett ki, azaz Kőszeggel azonos nagyságrendűnek számítható.

A bácsi vár múltjának jelentős eseményei kapcsolódnak az 1514. évi, Dózsa György vezette parasztháborúhoz. Amikor Bakócz György meghirdette a törökök elleni kereszties hadjáratot, Bács és Kalocsa környékén is jelentős tömegek gyülekeztek. A bácsi kereszties tábor is szembe fordult a vidék földesuraival, s a délvidéki várak ostromához látott. Június végén már egész sor erősség volt a kezükön. A felkelők bácsi seregeit egyébként egy Nagy Antal nevű kismes vezette. Nagy Antal serege az első sikeres harcok után a Dunához vonult, s egy másik csapat közben ostrom alá fogta Bács várát. A szerémi püspök egyik familiárisa 1514. július legelején írott levelében számolt be erről. Verancsics Antal pedig a következőket jegyezte fel: „Harmadik kereszties hadnagy Jámada Pogán Benedek, ki Bács várában beszorítá Gergely érseket sok urakkal.” A jól megerősített várat, amelyet a Mosztonga mocsara is védett, Frangepán Gergely érsek védelmezte, aki az országot leggazdagabb főurai közé tartozott. Az idemenekült nemesekkel együtt őrsége feltehetően jelentősebb erőt képviselt, mint más kis délvidéki váraké, ahol a legfennebb egy-két tucatnyi védő nem sokáig tudott s mert a többezres felkelő tömegeknek ellenállni.

A szorongatott Bács várának felmentésére a török elleni végvári harcokban nagy gyakorlatot szerzett és jelentős katonai erőt képviselő nándorfehérvári őrség s talán néhány

más délvidéki végvár egyesített lovasserege indult meg. Pogány Benedek Bácsot ostromló seregét Verancsics Antal följegyzése szerint Ders és Félegyháza között verték tönkre a végbeliek. Ders egyébként Bactól keletre fekszik. A felkelők megsemmisítő vereséget szenvedtek. A leírás szerint annyi volt a halott, hogy „egyik testről másikra hághattál vóna”. Mivel a többi délvidéki kereszties hadat is szétverték, Bács tájékán már jóval Dózsa főserégének temesvári veresége előtt helyreállt a rend.

Nándorfehérvár eleste (1521) után jelentősen megnövekedett Bács környékén is a török veszély. Ezt felismerte a király és az országtanács is, ezért a kalocsai-bácsi érsekség élére egy szerzetes lett katonát, Tomori Pált nevezték ki, aki csapatvezérként már többször harcolt a törökök ellen a délvidéken. Tomori energikusan látott a védelem megszervezéséhez, Bácsot is erősítette, az érseki megyéjéből befolyó jövedelmeket szinte kizárólag katonai célokra fordította s ért is el jelentős katonai sikereket. 1526. augusztus 29-én a királyi sereg egyik fővezéréként fegyverrel a kezében halt hősi halált a mohácsi síkon.

Szulejmán szultán győztes seregével Mohácstól Budáig nyomult, majd Pestre átkelve szeptember 25-én kezdte meg a Duna mentén a dél felé vonulást. Serege elfoglalta Bács várát is, azonban őrséget nem hagyott benne, egyelőre csupán a Duna vonalától délre eső szeremségi várak tartós megszállására került sor. 1529-ben került állandó török őrség Bács várába is. 1543-ból ismerjük a török zsoldlajstromot, eszerint akkor Bácsot 106 főnyi őrség védte, parancsnokuk Husszein dizdár. Az őrség viszonylag kis számát az magyarázza, hogy Bács a török-magyar végvári vonalról messze feküdt, nem kellett ostromtól, jelentősebb magyar haderő meglepetésszerű támadásától tartani. Igaz, az egri magyar vitézek olykor még erre a tájéka is eljutottak beszédni a jobbágyok adóját. A törökök kénytelenek voltak ezt eltérni, mert megakadályozni képtelenek voltak, vagyis a hatalomban osztozni kellett a feudális magyar állammal s az azt képviselő magyar végvári katonasággal. Ez a kettős hatalom, s a kétfelé adózás páratlan jelenség a világtörténelemben.

Az 1593-ban kitört tizenöt éves háború idején hadszíntérré vált Bács környéke is. A Habsburgokkal szövetséges erdélyi fejedelem hajdú bebecsaptak a hadak által már régóta nem háborgatott területre és szörnyű pusztítást vittek végbe, aminek elsősorban nem a török katonaság, hanem a védtelen lakosság látta kárát. A portyázó csapatok ugyanis várak ostromát nemigen kísérelték meg, mert ahhoz a létszámunk is kevés volt, s megfelelő ostromszerekkel sem rendelkeztek.

Rövid időre magyar kézre került Bács vára is, elfoglalásának részletei egyelőre nem ismertek. 1604 szeptemberében indult meg a török ellentámadás, de ezt Bács őrsége nem várta be. Lőporral felrobbantották a várat, amelyből előzőleg kivonultak. A pusztán maradt erődítményt a törökök rendbe hozták, s újra katonaságot helyeztek bele. 1628/29-ben a bácsi vár őrségének összerása 6 topcsit (tüzér) és 10 gyalogost – török nevén aszabot és reiszet – sorolt föl. Rajtuk kívül feltehetően még balkáni származású martalóccsapat is szolgált a várban.

1686 őszén szabadult fel Bács vára a török uralom alól a környező erősségekkel, Kalocsával, Bajával együtt. A nagy erőt képviselő királyi csapatok feltehetően – más kisebb várakhoz hasonlóan – Bácsot is kardcsapás nélkül foglalták el.

Az 1686 utáni időszakban sem szűnt meg Bács várának katonai jelentősége. Ide is, mind a Délvidék más helyére, tömegesen telepedtek le a török területről menekülő szerbek, akiket a bécsi udvar katonai szolgálatba fogadott.

A Rákóczi-szabadságharc idején a portyázó kurucok 1704-ben felgyújtották Bács várát, ám tartósan nem vették birtokukba. A súlyosan megrongálódott erődítmény már nem képviselt olyan értéket, hogy újjáépítésére vállalkoztak volna. A német kapitány 1705-ben robbantásokkal megrongálta falait, hasznavehetetlenné tette. Azóta rom, anyagát a környék lakossága építkezésekhez kezdte elhordani. A reformkorban, amikor az érdeklődés a történelmi múlt emlékei iránt fokozottabbá vált, a rombolásnak megálljt parancsoltak: 1842-ben a főispán felszólítására a kalocsai érsek tett megfelelő intézkedéseket a maradványok védelmére.

Bács vára ötszögletű, ma is körbeveszi a Mosztonga. Négy sarkán egy-egy bástyát találunk, melyek közül három kör alakú, az északnyugati négyszögletes. A falak mentén körben húzódtak a lakó- és tárolóépületek. Az északi fal melletti szárnyban találjuk a nagytermeket. A várudvar délkeleti sarkában külön építmény az egykor hatemeletes lakótorony, mellette kút és ciszterna. Feltehetően ez volt a vár magva. A déli fal megtörik, s a törésnél nyílik a vár egyetlen kapuja, mely előtt barbakánszerű előművet – kapuvédőművet – találunk. A romok ma is emeletnyi magasságban állnak.

Csorba Csaba

A félhold képe Erdély címerében

Erdély címere a nagyfejedelemségi oklevélen

Mária Terézia 1765. november 2-án Erdélyt nagyfejedelemséggé nyilvánította. Erdély címerének leírása az 1765. évi Nagyfejedelemségi Oklevél alapján a következő: vörös vágásközzel kettéosztott mező (a vágásközt helytelenül keskenypólyának vagy gerendának = Querbalken is nevezték), fent kékben arannyal fegyverezett növekvő fekete sas, amelyet a felső jobb sarokban sugaras arany nap, a felső bal sarokban *fogyó* ezüst holdsarló kísér: lent arany mezőben hét (felül négy, alul három) vörös bástya két oromsorral – a felső három-, az alsó négyormú –, továbbá két ablakkal és egy kapuval. A pajzson a nagyfejedelemségi korona nyugszik. (1. kép)

Az 1659-es országgyűlés határozta meg, hogy Erdélyt három „nemzete” közül a magyarság (Erdély vármegyéi) a sást – SIGILLVM COMITATVVM TRANSSILVANIAE –, a székelység napot és holdat – SIGILLVM NATIONIS SICVLICAE –, a szászság hét bástyát – SIGILLVM NATIONIS SAXONICAE – használ a pecsétjén.

Mindhárom szimbólum ekkor már több évszázados múltra tekinthetett vissza. E rövid tanulmány a továbbiakban csak a székely címerre, annak is félhold szimbólumára figyelemmel kíséri végig Erdély címerének útját. Megkísérli bemutatni a növekvő, illetve fogyó félhold váltakozásának mozzanatait, s választ keres arra, melyik eredetibb s méltóbb arra, hogy a székelységet megjelenítse.

A magyar állami közép címer összetevőivel, konkrétan Erdély címerének történetével részletes és tanulságos értekezések foglalkoznak – leghozzáférhetőbb közülük az 1915. évi állami közép címer és a későbbi román királyi közép címer tervezőjének, Keöpeczi Sebestyén Józsefnek 1917-ben megjelent tanulmánya¹ –, e jelentéktelennek tűnő motívum fölött azonban ő is, mások is átsiklanak.

A székelységnek a múlt század végén működött két jeles heraldikusa, Csergheő Géza sz. kiv. honvéd őrnagy és Bárczay Oszkár kamarás szerint eredetileg más volt a címere, mégpedig kék mezőben ezüst páncélos kar, amely egyenes kardot tart, erre medvefő, vörös szív és aranykorona van tűzve. Ehelyett kaptak a székelyek arany napot és ezüst holdat címerül Zsigmond királytól. Álláspontjukat Keöpeczi Sebestyén József alapot nélkülözőnek tartotta, nem fogadta el. Ez az állítólagos régi székely címer Marosvásárhely címereként maradt fenn.²

¹A *Turul* 1917. évfolyamában, illetve az *Ódon Erdély* (Magvető, Bp. 1986) című tanulmánykötetben jelent meg.

²Siebmacher–Wappenbuch IV/12. Der Adel von Siebenbürgen, 2. o. 3. tábla. *Keöpeczi Sebestyén József*: Erdély címere, *Ódon Erdély*. I. k. 64. old.

2. kép. A Barcsay Ákos fejedelem által Szebenben (fent) és Brassóban (lent) veretett érmek

3. kép. Barcsay 1658. és 1659. évi pecsétjei

Az erdélyi fejedelmek a pecséteiken és pénzerméiken ábrázolt címereket többnyire a három nemzet címeréből és saját családi címerükből állították össze igen változatosan. Tekintsük most át, hogy a holdsarló mikor, melyik formában tűnik fel.

Báthory Zsigmond 1595. évi pecsétjén növekvő a holdsarló³. Az erdélyi *érmék* címerein Bethlen Gábor (1613–1629) idején kezd feltűnni a nap- és a holdábrázolás. Mindenkör növekvő holddal találkozunk a Bethlen-idők címerein. Ugyanígy növekvő a hold a két Rákóczi György (1629–1648, illetve 1648–1658) idejében is.⁴

A Barcsay Ákos fejedelemtől veretett hétféle érme mindegyikén van címer, ezek közül ötön fogynó a félhold, ezeket részben Szebenben, részben Segesváron, részben Brassóban verték (2. kép). A brassóiakon a „De profundis clamamus ad Te, Domine” körirat szerepel (a 130., illetve a Vulgata szerint a 129. zsoltár nyomán). 1659-ből és 1660-ból azonban két olyan érme is ismert, amelyen növekvő félhold jelzi a székelyeket⁵. Érdekes, hogy a *fogynó* félhold éppen annak a Barcsay fejedelemnek (1658–1660) az uralkodása idején jelenik meg erdélyi fejedelmi pénzerméken először, akinek országlása kezdetén, 1658 szeptemberében százezerrel *fogyszották* meg az ország lakosságát a tatár hadak. E tragikus eseménnyel áll összefüggésben a siralmi zsoltár ércre veretése.

Ugyanakkor Barcsay 1658. és 1659. évi *pecsétein* a hagyományt követve *növekvő* hold szerepel.⁶ (3. kép)

Kemény János alatt visszatérnek a pénzverésben is a hagyományos gyakorlathoz, és ezentúl az önálló Erdélyi Fejedelemség korszakában – egy 1663-as Apaí Mihály-féle tallért kivéve – mindig növekvő székely félhold díszlik a tallérokön és pecséteken egyaránt.⁷

I. Lipót és I. József alatt általában hasított pajzson jobbról a napot és a sást, balról a hét bástyát és a – mindig növekvő – félholdat ábrázolva jelenik meg a pénzerméken Erdély címere, amelyet – a polturák kivételével – kétfejű sas visel a mellén.⁸

A II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelmi méltóságát kifejező, szép kivitelű, négyelt pajzstól és szív-pajzsként családi címerét mutató pecsétcímer bal felső mezejében is növekvő félhold látható.

III. Károly (1711–1740) legkorábbi erdélyi pénzein Lipótéhoz és Józseféhez hasonlóan még hasított pajzson tűnnek fel a címerképek. Ám az 1720-as évektől már egyöntetűen olyan címert veret, amely a későbbi ábrázolást elővetelezi, fent a sas naptól és holdtól kísérve, alul a 4 + 3 bástya. A polturák kivételével Erdély címere III. Károly alatt is kétfejű sas mellén helyezkedik el. S ami ebből témánk szempontjából legfontosabb, a félhold mindig növekvő.⁹ (4. kép)

³Siebmacher 3. old., 4. tábla. A Siebmacher szerint egyébként a szászok ősi jelvénye is más volt a XVI. századig, az ún. Seebumenblätterdreieck, a hegyein szív alakú levélként viselő, lefelé fordított szabályos háromszög, amely Nagyszében címerében maradt fenn.

⁴Tabulae Numismatae pro Catalogo Nummorum Hungariae ac Transilvaniae Instituti Nationalis Széchényiani. Hely és év nélkül, Pars II. Tabula 5–8.

⁵U. o. Tabula 5–8.

⁶Siebmacher 13. tábla

⁷Tabulae Numismatae... tabula 11.

⁸U. o. tabula 12–13.

⁹U. o. tabula 15.

4. kép. III. Károly 1720 után vert érmei

Mária Terézia 1740-ben, kétféle méretben készített „hódolati érmén” Erdély címerének merőben új ábrázolásával találkozunk: két mezőben behajló arany sátor (ék), jobbra fent sas, fejével balra néz (eltérően a megszokottól), balra fent nap és növekvő holdsarló, az éken a hét torony három oszlopban (2, 3, 2 elrendezésben) áll.¹⁰ (5. kép)

¹⁰U. o. tabula 16.

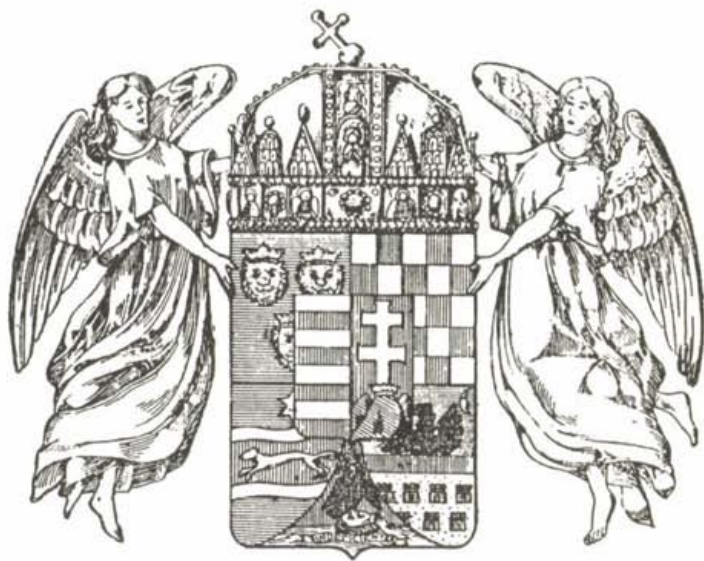
5. kép. Mária Terézia 1740-ben, kétféle méretben készült „hódolati érme”

1765-ben a nagyfejedelemségi diplomán jelent aztán meg a tanulmány elején leírt és fogzó holdsarlót mutató címer. Dacára e címermeghatározásnak, Mária Terézia összes 1765 után vert pénzérméjén növény hold látható többnyire kétféjű sas mellén viselt pajzsokon, apróbb pénzeken néha sas nélkül.

A díszes keretekbe foglalt barokk címeres leveleken szívesen festettek az adományozott címer fölé, mellé vagy alá ország- vagy tartománycímereket, így Erdélyét is. A Joannovics Vidák család 1762. december 3-án Bécsben kelt címeres levelén növény székelty

6. kép. Államcímer az 1849. évi pecséten

7. kép. „Az 1874-ben Ő Felseje által jóvá-hagyott magyar országos címer”

holdat látunk, a Sala család 1790. november 18-án Pozsonyban kelt levelén pedig a kísérő címer holdja fogyó.¹¹

Erdély címerének megrajzolásánál a későbbiekben sem alakult ki egység.

Az 1848–49-es szabadságharc igen különös módon visszanyúlt a hódolati érem ábrázolta, 1740-ben feltűnt címerhez. Így jelenik meg Erdély a Kossuth-bankók középcímerein a négyelt pajzs jobb felső mezejében. Alatta Szlavónia, bal felső mező: Horvátország, alatta Dalmácia, szív-pajzsban a magyar kiscímer. Ugyancsak a hódolati címer szerepel a magyar álladalom 1849. évi pecsétjén is. Ez az ábrázolás a polgári forradalom idején fölöttébb furcsa, mert éppen a magyar fekete sas, valamint a székely nap és hold egy mezőben egyesítése fejezi ki a polgári nemzetfogalmat, hiszen ezek egy nemzetet alkotnak, míg külön mezőben szerepeltetésük – ahogy a hódolati címerben szerepel – a feudális nemzetfelfogás tükröződése. (6. kép)

Az 1874. február 9-i királyi leirat alapján elkészített középcímer szív-pajzsában a kiscímer, jobb felső sarkában Dalmácia, alatta Szlavónia, bal oldalt fent Horvátország, bal oldalt lent Erdély, alul ékben Fiume. Erdély címerén a holdsarló *fogyó*.¹² (7. kép) Nem így az ún. millenniumi középcímeren, ahol *növő* holdat láthatunk. Erdély címere a nagypajzsnak ugyanarra a helyére került, mint az előbbinél.¹³ (8. kép)

8. kép. Az 1896-ban megállapított magyar országos címer

9. kép. Az 1915-ben szabályozott (Keöpeczi Sebestyén József tervezte) címer

Az 1915. október 12-én megjelent királyi leirattal szabályozott, majd a 3970/1915. ME. számú jogszabályban is kihirdetett új (Bosznia-Hercegovina címerével is kiegészült) középcímer több apróbb változtatást szenvedett a korábbihoz képest, így Szlavónia címerén az arany hatágú csillag arannyal keretezett és sugárzó vörössé módosult, Fiume címeréből elmaradt a tengerábrázolás, s ami témánk szempontjából legfontosabb, a székely hold ismét *fogyó* lett.¹⁴ E címert éppen Keöpeczi Sebestyén József tervezte. Gyengébb alkotás az 1896. évinél, s azt a gyakorlatban – jogszabályi rendelkezés dacára – sem tudta kiszorítani. (9. kép) Az 1915. évi középcímer a Horthy-korszakban csupán a Budapesti Közlöny című hivatalos lap fejlécén, majd 1938-tól a honvéd csapatzászlókon és a folyamórség lobogóján volt látható.

1988 folyamán társadalmi igény merült fel Erdély címerének emléktárgyakon való terjesztésére, elsősorban matricák formájában. Az ezeket előállító kisiparosoknak problémát jelentett a minták ingadozása a holdsarló feltüntetésénél. Magunk részéről az előadottak által alátámasztottan a növekvő félholdat tartjuk autentikusabbnak, s talán esztétikusabbnak is, egyszóval megfelelőbbnek arra, hogy Erdély ősi három „nemzetének” egységét, a natio Siculicát jelképezze.

Dr. Borsos András Imre

¹¹Nyulásziné Straub Éva: Öt évszázad címerei, Corvina, XCV., XCVI. tábla

¹²Csánki Dezső: Az új magyar és ún. közös címerekről, Századok, 1916. 1. sz. 3. old. 1. ábra

¹³U. o. 2. ábra, tov. 3755/1895. ME. sz. r., 1896. évi Rendeleték Tára II. k. 761, skk. old.

¹⁴1915. évi R. T. 1719. skk. old., tov. Csánki i. m. 25. old. 28. ábra

A Komáromi Tudós Társaságról

Amikor 1784. május 6-án II. József kiadta a német nyelv bevezetését megparancsoló rendeletét, Komárom tanácsa még meg is szigorította ezt a magyarellenes intézkedést és a németül tanítani nem akaró pedagógusokat szigorú büntetésekkel fenyegette. Íróink a veszély láttán nyelvünk védelmére siettek; felhívták a fiatal értelmiségiek figyelmét a magyar nyelv terjesztésének, ápolásának fontosságára. Egymás után jelentették meg tudományos és szépirodalmi műveiket, hogy írásaikkal cáfolják a magyar nyelv fejletlenségéről felsorakoztatott vádakat. Így egy jelentős szellemi mozgalom bontakozott ki, amelynek kapcsán írói csoportosulások jöttek létre Komáromban, Sopronban, Kassán, Pesten. Ezek tagjai nem voltak szigorú szabályokkal egymáshoz kötve, mert a politikai körülmények ezt nem is engedték, de összetartotta őket a magyar nyelvért és irodalomért folytatott küzdelem. Magasztos és áldozatos tevékenységükkel sok fiatal nyertek meg irodalmunknak.

Péczei József komáromi református lelkész e tekintetben is előkelő helyet foglal el a magyar felvilágosodás szellemi életében, mert egyik ébresztője és irányítója volt a tehetséges fiataloknak. Az ő kezdeményezésére jött létre a Komáromi Tudós Társaság, de az ő közreműködésével alakult az első ifjúsági önképzőkör, a Soproni Magyar Társaság is. Kis János, amikor meg akarta alapítani ezt az egyesületet, levélben kérte Péczei segítségét, aki nemcsak tanácsokkal szolgált, hanem könyveket is küldött a lelkes soproni fiataloknak. Kis János több társával együtt meg is látogatta komáromi barátját: „Fejérvárról Palotán keresztül Veszprímbe menénk s onnét visszafelé csavarulván s néhány bakonyi helységeket megjárván Komáromba sieténk, hol új örömeket reménylettünk találni. Reményünk a legnagyobb mértékben teljesített Péczei József által, ki minden tekintetben a legbuzgóbb magyar írók közé tartozott. Forróbban, mint ő, alig szerette valaki a magyar literatúrát. S minthogy a leggyengébb igyekezett is, amely ennek javára célozott, igen kedvelte, s atyai indulattal ápolta s már hozzá írott leveleinkből ehhez vonzó hajlandóságunkat esmére; azért hazafiúi kötelességének tartotta bennünket mennél hathatósabban serkenteni, s hasznos intéseket adni. Intéseit a legszeretettelőbb nyájassággal is fűszerezte, s derék feleségével együtt úgy bántak velünk, mintha házi cselédjeik közé tartoznánk.”

A társaság nemcsak Komárom hírnevét növelte, hanem irodalmi központtá tette városunkat. Tagjai száma megközelítette a negyvenet, de rajtuk kívül még voltak olyanok is, akik csak munkájukkal támogatták a társaság lapját, a Mindenest Gyűjteményt. A tagok önállóan dolgoztak, hetente kétszer jöttek össze a feladatok megbeszélésére. A pontos névsort még nem sikerült összeállítani, így csak azokat sorolom fel, akik biztosan részt vettek a társaság munkájában és a Mindenest Gyűjtemény szerkesztésében.

Elsőként *Mindszenty Sámuel*t említem, aki lelkész-társa volt Péczei Józsefnek és levelezést folytatott a felvilágosodás korának jelentős íróival, többek között Gvadányival is. Lefordította és három kötetben kiadta Broughtonnak különböző vallások szokásairól, szertartásairól szóló összeállítását. Legfőbb műve a nyolckötetes magyar nyelvű egyetemes történeti lexikon: *Ladvoat apátúrnak* történelmi dictionariuma. Mind a két munkáját városunkban adta ki.

A komáromi születésű *Illei János* iskoladrámákat írt, melyek közül legismertebb a *Tornyos Péter*.

Perlaki Dávid mint prédikátor működött és részt vett a Mindenest Gyűjtemény szerkesztésében is. Nevezetesebb pedagógiai művei: *A kisdetek első tanulságuk*, *A gyermekeknek jó nevelésükről* való oktatás.

Döme Károly baráti és irodalmi kapcsolatot tartott fenn Kazinczy Ferencsel és Baróti Szabó Dáviddal. Kazinczyhoz írt levelei megjelentek a *Nyelvújító Levelezésben*.

Jelentős helyet foglalt el a társaság tagjai között *Szekér Joákim*, akit több ízben a Szentszék iránti tiszteletlenséggel vádoltak. 1794-ben kilépett a ferencesektől; tábori lelkész lett, és részt vett a marenói ütközetben, amelyről Marenói Tsata és azt megelőző környűllások címmel könyvet is írt. Híres kalandregényében, a *Magyar Robinson* vagyis *Újvári és Miskei Magyar Vitézeknek* viszontagságaiban egy komáromi születésű kapitánynak és káplárjának kalandos életét, Ázsiában és Afrikában szerzett élményeit beszéli el.

Matovics József elsősorban értekezéseket írt. Komáromban következő művei jelentek meg: *Mindenkori emlékezetünkben tartandó fővényel folyó poróra*, *Tizenkét levelű rózsa*, *Kellemetesen zengő lelki hárfá*.

Csokonai és Kazinczy barátja volt *Nagy Sámuel* orvos, aki lefordította *Caupe* *Psychológiá*ját. Eredeti munkája: *Az oltalmazó himlőről*.

Zay Sámuel orvos írta a Magyar Mineralogia, avagy az ásványokról való tudományt.

Ha a XVIII. század utolsó évtizedében megjelent lapokat böngészgetjük, akkor gyakran találkozzunk nemcsak a Komáromi Tudós Társaság tevékenységével, hanem a felsorolt komáromi írók nevével is. Egykori feljegyzések bizonyítják, hogy a komáromi nyomda száz év alatt nem nyomtatott annyi könyvet, mint a társaság öt éves fennállása idején. Ekkor évenként 15–20 munka jelent meg, pedig a komáromi írók máshol is adtak ki műveket.

A Komáromi Tudós Társaság volt az első, mely a magyar irodalom előmozdítására nemcsak szellemileg, de anyagilag is hatni próbált. Hádi és más nevezetes történetek című lap 1789. december 4-i számában a következőket írja: „Támadtak ezen századnak végére siető részében kedves Hazánkban oly férfiak, kik haldoklott nyelvünknek új életre való hozásában vagy külön-külön, vagy összevetett vállakkal is munkálódnak... Már magasztaltuk más ízben a Komáromi Társaságot. A mit felőle mondtunk, az érdem megismerése s az azt másokkal is megismertetni kívánó igyekezetünk mondatta velünk. Tagjainak hazafiságokról nem is szólnunk most, hanem szólni közelebb az az áldozat, amelyet nyújtottak e haza oltárára. Értjük azon hús arany jutalom pénzt, melyet ajánlanak annak, a ki egy szép Magyar szomorú játékot fog kidolgozni.”

A komáromi írók abban az időben emelték fel hangjukat a magyar nyelvért és irodalomért, amikor erre a legnagyobb szükség volt, amikor még remény és lehetőség volt arra, hogy áldozatos tevékenységük meghozza gyümölcsét.

Péczei munkássága is ebben az időben érte el csúcspontját, hiszen 1790–92-ben két tucat kötetet és füzetet adott ki. Viszont azt is el kell mondanunk, hogy ezekben a stílusra és fordításra már kevesebb gondot fordított.

Vajon mivé fejlődhetett volna a Komáromi Tudós Társaság, ha Péczei vezetheti tovább? De ő 1792-ben meghalt és ezt követően végleg felbomlott a társaság is. Még barátai munkakedvét is magával vitte a komáromi temetőbe, mert 1793-ban három, 1794-ben pedig már csak egy irodalmi munka jelent meg városunkban.

A XVIII. század utolsó évtizedének komáromi írói minden tudásukat a magyar nyelvért és irodalomért folyó harc szolgálatába állították, ezért nemcsak korukban, hanem a jelenben is elismerést érdemelnek.

Gáspár Tibor

A földből élők céhe volt...

A gyulai Első Magyar Földész Társulatról

Az egykori céhek és a katolikus jámbor társulatok középkorig visszanyúló hagyományai éltek csaknem egy évszázadig a gyulai magyar földészek kis közösségében, a korabeli társas élet szolid formái mellett. Gyula az 1566–1695 közti török uralom után a kuruc háborúk szenvedéseit élte át, s időlegesen csaknem elnéptelenedett. 1715-ben 20, az egykori Jász-Kun Kerület északi részéről származó katolikus család telepedett le a városban, újra megvetvén ezzel a középkorban már messze földön ismert, majd a török alatt elpusztult katolikus templom és plébánia alapjait. 1724-ben a város és csaknem az egész Békés megyére kiterjedő gyulai uradalom birtokosa, Harruckern János György német telepeseket hívott be a városba, akiket külön városrészben telepített le. A XVIII. sz. első felére alakult ki az etnikailag, vallásilag is jellemző tagoltságot mutató földesúri város. Magyarok, németek, románok laktak már ekkor itt, a magyarok a római katolikus és a református vallást követték, a németek teljes egészében katolikus vallásúak voltak, számtalan régi szokást magukkal hozva ősi lakóhelyükről. A románság a görögkeleti vallást vallotta magáénak.

A vallásilag és etnikailag egyaránt tagolt városi közösség társadalmi szerkezete elütött a megye többi településétől. Gyula 1732-től uradalmi központ, megye- és járásszékhely, fontos vásárhely. Emiatt a város társadalmában egészen 1950-ig jelentős szerepet játszottak a közigazgatás, a bíraskodás tisztviselői, az ő igényeiket is kiszolgáló képes iparos- és kereskedőréteg, valamint az őket ellátó jobbágyi, majd paraszti rétegek. Részletes elemzéssel még adós a történeti kutatás e témában, de e helyütt nem is lenne feladatunk bővebben érinteni a kérdést. Biztos azonban, hogy a polgárság tradíciói komoly hatást gyakoroltak a paraszti népekre is, amint ez történetükből kitetszik.

A magyar, de vele párhuzamosan a német lakosság körében is működött földészársulat tagjai a kisgazdák köréből kerültek ki, akik között módos családok, de a kis földből éppen megélni tudó familiák is voltak. A földészársulatok mellett működött *kaszinók*, *olvasókörök*, *temetkezési egyletek* többsége a múlt század 70-es, 80-as éveiben jött létre Gyulán, s nagyobb részük túlélte a két világháború megpróbáltatásait is. Egyedül a temetkezési egyletek szűntek meg az első világháborút követő években. Az egyesületi szerveződés Gyulán is követte az etnikai, vallási, foglalkozásbeli és lakóhely (városrész) szerinti elkülönülést.

A gyulai magyar földészársulat megalakulását 1858-ban az egyletbe tömörült gyulai kisgazdák fogadalmá jellemezte, amit a Szentháromság nevében tettek. (Részletes adataink sajnos nincsenek az első időkről, így a későbbi években keletkezett iratok hiányos közléseire kell hagyatkoznunk.) Létrejöttében bizonyára szerepe van a város egy régi fogadalmi ünnepének. A gyulai Szentháromság-kápolna – amely ma már a város központjában áll, építéskor még a városszéli temető területén volt – fogadott ünnepe az 1760. szeptember 5-i jégverés emlékére minden esztendő pünkösdi ünnepének harmadik napja. Ilyenkor minden gyulai hitfelekezet templomában könyörgéseket tartottak a veszély elhárításáért. Valószínű, e fogadalom hagyománya ihlette a társulat alakítóit arra, hogy elhatározzák, olyan közösséget hozzanak létre, amelyik az egyházi szertartásokon való szolgálattal, a katolikus hitnek a tagok közti terjesztésével engesztelést végez a termést pusztítással fenyegető jégeső elhárítására. Ez utóbbi kitétel ugyan *expressis verbis* – félreérthetetlenül – nincs benne a társulat 1889-ből, illetve 1929-ből származó alapszabályában, a leírakból azonban erre lehet következtetni. (A földből élő ember bölcsessége látszik e fogadalomból, hiszen az isteni gondviselés segítségével nélkül nem boldogulhatnak, hiába dolgoznak a legnagyobb szorgalommal is.)

Az 1889. évi alapszabály szerint ugyanakkor a vallási szertartásokon való segédkezés mellett a tagok szolid anyagi gyarapodását is szolgálni akarta a társulat, új termelési módszerek, hasznos gépek elterjesztésével. Erre éppen a város európai látókörű országyűlési képviselő plébánosa, Göndöcs Benedek hívta fel a figyelmüket. 1874 októberében az ő kezdeményezésére a plébánia udvarán bemutatták a társulat tagjainak a korszerű búzatisztító gépeket. A társulat 1877-es vagyonelejtárában már szerepel egy búzatisztító gép és a hozzá való szerszámok. A gépet rendszeresen kölcsönözték a társulati tagoknak, de kívülállóknak is, előbb gabonáért, majd készpénzfizetés ellenében. Az ún. *rostakereset* minden évben szolid, de biztos bevételi forrása volt a társulatnak. Ha a gép elhasználódott, újjal pótolták.

A földész közösség céljainak megvalósítása egyszerre mutat a jámbor társulatok és a céhek tradícióinak továbbélésére. Tagjai ünnepélyes szentmiseken „fákláztak”, vagyis legalább hat tag – három-három a szentély két oldalán – gyertyás fáklyával a kezében, ünnepi ruhában, fején a társulati sapkával mintegy díszőrséget állt a szertartás ideje alatt. A nagyhéten, húsvét előtt a Szent Sír őrzését ugyancsak a társulat adta, a tagok legényfiai voltak az örök, fejükön a társulat sapkája, oldalukon díszkard. A tavaszi búzaszentelési, a húsvéti feltámadási, majd az úrnap körmeneten a jámbor társulatok és a céhek hagyományaihoz hűen saját zászlójuk alatt vonultak fel. A felosztatot egylet elárvult zászlója ma is a belvárosi Nádi Boldogasszony-kegytemplomban található, ünnepélyes körmeneteken ma is használják azt. Szentelésére 1926. augusztus 20-án került sor. Az ezt megelőzően használt díszzászló ma a gyulai Erkel Múzeumban van, még Göndöcs Benedek „zászló-keresztatyasága” alatt szentelték meg 1889 tavaszán. Mindkét ismert zászló egyforma, egyik oldalán a Szentháromság képe, a másikon az a jelenet a fő motívum, amelyen Szent István király felajánlja a szent koronát a Szűzanyának. Ez utóbbi kép alatt látható Szent Vendel is, akit pásztorként, nyáját legettetve ábrázoltak. Szent Vendel a jószágartók patrónusa, tisztelete mind a magyar, mind a német földészek körében századunk közepéig élénken élt. A körmeneteken való közös részvétel a zászló alatt, a céhpatrónus tisztelete, a zászlónak a templom megszentelt terében való elhelyezése a céhélet tradícióit tartotta életben a tagság körében.

A plébániai közösség egész évi miserendjében a földészeknek saját miséik voltak, ezeket „Istennek jótéteményeiért és a föld termésének megtartásáért” mutattatták be. Ezek közül a legfontosabb az október 20-án, Szent Vendel napján, a társulat patrónusának ünnepén bemutatott ünnepélyes szentmise. Az ünnepet munkaszünettel ülték meg minden esztendőben. A másik szentmise, amelyen minden tagnak keresztényi és becsületbeli kötelessége volt részt venni, az elhunyt földészekért minden év február 18-án tartott asszisztenciális requiem volt. Az egykori céhekre jellemző egymásért való helytállás Isten előtt mutatkozott meg

ebben a gyászmisében. Az elhunyt tagok lelkiüdvéért imádkozott gyászmise volt a biztosíték arra, hogy az élők sorából távozó helyére új tag lépve, érte is imádkozni fog a közösség. Minden tagnak hasonlóképpen kötelessége volt az elhunyt tag temetésén megjelenni.

A társulat céhes jellegét mutatja az is, hogy irataikat közös ládában tartották, amit a mindenkori elnök a lakásán őrzött.

A rendelkezésünkre álló alapszabályok és az iratok alapján látható, hogy a jámbor társulatként alakult közösség a korabeli társas élet szolid formáit is élte, hiszen előbb az elnök házánál, majd 1926-tól a magyarvárosi olvasóköri helyiségében minden év Szent István napján társas vacsorát tartottak. Erre közgyűlés után kerítették sort csaknem egy évszázad alatt szinte minden évben. Az esztendő jelesebb időszakában, kislelőszangkor, karácsony másnapján, vízkeresztkor, farsangkor bálokat rendeztek, amelyek sokszor szép bevételt is hoztak.

A gyulai Első Magyar Földész Társulatot 1949. december 14-én oszlatták fel. A városi hatóság kiküldöttei megjelentek a vezetőségénél, minden ingó vagyont felleltároztak, elvitték a társulat készpénzét, pecsétjét, könyveit.

Járol József

A békéssámsoni „török híd”

Ezelőtt tíz esztendővel a Békéssámson-Belsőmajor ismert településtől már száz lépésnyire délre, a régmúlt időkbeli származó, omladozó állapotában is monumentális, öreg téglahíd látványában gyönyörködhetett, aki véletlenül arra járt.

1980-ban híre járt annak, hogy a Száraz-éri nagyarányú vízrendezési munkálatok kapcsán a sámsoni téglahíd is elődeinek sorsára jut, hacsak valami csoda nem történik. S a csoda bekövetkezett. 1981 márciusában és áprilisában egyeztető tárgyalások folytak Békéssámsonban a községi tanács, a helyi Előre Mgtsz., a szegedi ATVIZIG vízrendezési osztály, a KPM Békés Megyei Közüti Igazgatósága, a Békés Megyei Tanács FKV-osztálya képviselőinek részvételével. Ott, az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség szakvéleményét is figyelembe véve, döntés született a még közlekedési, hasznosítási szempontból is megtartásra érdemes téglahíd felújításáról. A híd felújítás előtti és utáni állapotáról a mellékelt képek tájékoztatnak. Érdemes azonban felújítani a híd keletkezésére és történetére vonatkozó ismereteinket is.

A békéssámsoni híd 1981-ben

Hidunk eredetének kutatásában legnagyobb segítségemre volt Herczegh Mihály hódmezővásárhelyi levéltár-igazgató, aki a forrásmunkák megjelölésén túl régi térképek tanulmányozásával igen valószínűen igaznak tűnő következtetésre jutott. Vertics József 1774. évi, illetve a Josephinische Aufnahmen, II. József korabeli térképein csakúgy, mint más régi térképeken, a Vásárhely és Csomorkány felől, illetve Orosháza, Tótkomlós és Makó felől érkező utak nem a kőhídnál, hanem a majorságnak az északi oldalán, egy jóval egyszerűbb és jellegtelenebb hídnál találkoztak. Ebből logikusan arra következtethetünk, hogy ezen útvonalak kialakulásának idején a kőhíd még meg sem volt, vagy olyan állapotban lehetett, hogy nem szolgálhatott nagyobb forgalmú utak átkelőhelyéül. Ez utóbbi feltevés szerint elképzelhető, hogy kőhidunk valóban török kori létesítmény, amelyet a vidék mezőgazdasági fellendülésének idején, a XVIII–XIX. század fordulóján újíthattak fel, uradalmi, gazdasági érdekből. Emellett szól az a tény is, hogy a híd másfél téglavastagságú boltozatának felső feltéglarétege nincs kötésben az alsó, egész soros réteggel, tehát nagyon valószínű, hogy később építhették az eredeti réteg fölé.

A híd feltételezeten török kori eredete tehát napjainkban közvetlenül nem igazolható. Egyelőre ott tartunk, hogy Lépésy János Mérnöki téli napok című (Orosházán, Tavaszelő 4-én, 1845-ben kelt) munkájában megtaláljuk mai helyén a kőhidat. Egy 1851. évi térkép szintén jelöli a hidat és azt mutatja, hogy rajta egy belső gazdasági út vezet keresztül. Pillanatnyilag tehát annyit tudunk biztosan a kőhíd koráról, hogy legalább 150 éves, ami szép kor ugyan, de egy „török híd”-nak nem elegendő. A feltevéseknél maradván még egy esetleges összefüggést érdemes megfigyelni. Kőhidunktól mintegy négyszáz lépésre áll egy hatalmas (50x10 m-es, háromemeletes) régi magtár. Ennek építési ideje megbízható források szerint 1809, a napóleoni háborúk ideje. Csaknem 1 méter vastagságú falának anyaga megegyezőnek látszik a kőhíd téglájával. Igen valószínűnek tűnik, hogy a két létesítmény egy időben épült. A magtár nyilván a raktározás, a kőhíd pedig a Száraz-ér túloldalán elterülő jó gabonatermő területről való szállítás céljára szolgált.

Kőhidunk eredeti tervezőjének vagy kivitelezőjének személyét illetően egyelőre még mindig csak feltételezéseknél tartunk. Hazánk délkeleti táján építészeti hasonlóság tekintetében három hidat említhetünk meg. Gyulán Czigler Antal épített egyíves téglahidat 1802-ben. Később épült a teljesen megegyező stílusú Karcag melletti Zádor híd 1806–1809 között; még később, ugyancsak hasonló stílusban a hortobágyi 9 lyukú híd az 1827–1833 közötti években, tervezője Povolny Ferenc, kivitelezője pedig Littsman József. Ennél többet ez ügyben csakis a Károlyi Levéltárból tudhatnánk meg, amelynek áttanulmányozgatása régóta dédelgetett álmaim között szerepel.

Id. Pleskonics András

... és 1986-ban

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A LAKITELEK ALAPÍTVÁNY

paraszti önéletíró pályázatot hirdet!

A pályázaton részt vehet minden határainkon innen és túl élő, hatvan éven felüli parasztpolgár.

Pályázni lehet teljes önéletírással, vagy életünk egy-egy sorsfordító, megrázó, az utókor számára különösen tanulságos szakaszának részletes bemutatásával, az emberi élet természetes fordulói (gyermekkor, házasság, sikeres vagy balsikerű vállalkozások), továbbá a pályázó életét befolyásoló történelmi események (háborúk, hadifogság, beszolgáltatás, kuláküldözés, deportálás, forradalom stb.) emlékeivel foglalkozó önéletírásokkal.

A pályázatok elbírálásakor előnyben részesítjük azokat, amelyek a saját élettörténetek leírásán túl tágabb társadalmi környezetük – falujuk, városuk – bemutatására is vállalkoznak.

A legjobb alkotásokból a Lakitelek Alapítvány könyv alakban gyűjteményt ad ki, a pályamunkák közérdeklődésre számot tartó részletei pedig megjelennek a Honismeret, a Kis Újság, illetve a Magyar Fórum című lapokban, amelyekért a pályázók tiszteletdíjban részesülnek.

A pályázatra beküldött önéletírások terjedelmének alsó határa húsz gépelt oldal, vagy negyven kézirásos oldal.

Első díj:	40 000 Ft
Második díj:	20 000 Ft
Harmadik díj:	10 000 Ft

A pályázaton kérjük, tüntesse fel a pályázó nevét és pontos lakáscímét.

A pályaművek beküldési határideje: 1991. aug. 20.

Az eredményhirdetés napja: 1991. október 23.

A pályaműveket a következő címre kell küldeni:

**LAKITELEK ALAPÍTVÁNY,
Budapest 1399 Pf. 701-380.**

Budapest, 1991. március 15.

TÁRLAT

Bodrogi Sándor lószőrből font ékszerei

A Nagykátán élő *Bodrogi Sándor* a népművészet sajátos, viszonylag ritka és rendkívül ősi ágát, a lószőrfontást műveli, mégpedig hazai és nemzetközi szempontból egyaránt egyedülálló színvonalon.

A lószőrt, pontosabban a ló farkának a szőrét ősidők óta fonják, sodorják, hasznosítják. Az élet kegyetlensége, hogy ennek a pompás állatnak, a magyarság talán első háziállatának, a magyar parasztember testi-lelki társának legszebb díszéből, pompás, földig érő farkoszőrből leginkább őt magát gúzsba kötő béklyót, mozgását nehezítő nyűgöt, futását fékező kötőfeket készítették; de lószőrből készültek a vadállatok elejtésére szolgáló alkalmatosságok is, a madárhuroktól kezdve a nagyobb vadállatok elfogására való törökig. Lószőrből sodorták a régi fakilincsek meghúzására szolgáló zsinórokat is. Mivel pedig a hurkos, törős vadászat a legősibb emberi mesterségek közül való, aligha tévedünk, ha azt mondjuk, hogy a lószőrfontás kezdetei a honfoglalást megelőző, legalább háromezer esztendővel ezelőtti időkre nyúlnak vissza.

A lószőrből készült fonat azonban nemcsak rendkívül erős volt – ezért lehetett vele akár vaddisznót is fogni –, hanem fényes, természetes jellegével roppant tetszetős is, s a belőle készült portéka szépségét fokozni lehetett azáltal, hogy a lószőr rendkívül sokféle színárnyalatban fordul elő, s ezeket művészi módon lehet egymáshoz hurkolni, illeszteni. Kézenfekvő volt tehát, hogy a lószőrből őseink ne csak használati tárgyakat készítsenek, hanem díszítő funkciót betöltő nyakláncot, tűtartót, gyűrűt, fülbevalót is.

Ismeretes, hogy a magyar parasztlányok és -asszonyok régebben nemigen hordtak ékszereket. Az egyik legszínesebb, leggazdagabb viseletet hordó népcsoportunk, a torockói, még fülbevalót sem viselt. Kivételt jelentenek azok a magyar népcsoportok, amelyek dél felé román vagy délszláv népességgel érintkeztek, és bizonyos mértékig átvették azok rikitőbb, rengeteg gyöngyöt alkalmazó viseletének néhány elemét. De még a régebbi századokból előkerült magyar sírokban is csak igen kevés ékszert találtak régészeink, különösen a köznépi temetőkből. Bizonyos jelekből a néprajzosok és a régészek arra következtetnek, hogy a régi idők magyar asszonyai és lányai nem fém és üveg ékszert, hanem lószőrből font fülbevalót és nyakéket hordtak, csakhogy ezeknek túlnyomó része az idők folyamán elporladt, megsemmisült a sírokban.

„Ha tehát föltesszük a kérdést – írja Viski Károly a *Magyarság néprajza II.* kötetében –, hogy a honfoglalás előtti nomád pásztor miféle magamunkájával kedveskedett szerelmesének, akkor mindenképp a lószőrből készült nyakláncot említendő.”

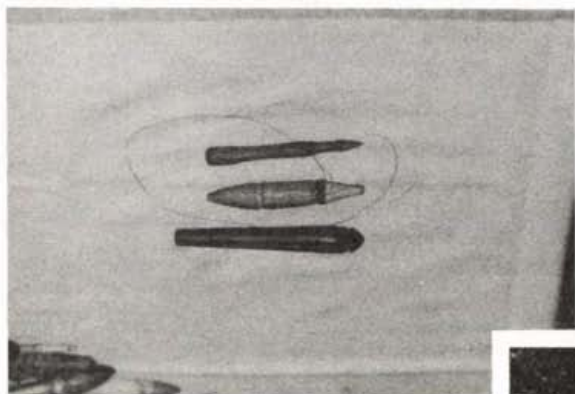
Ez az ősidők óta művelt pásztorművészet az évszázad eleje óta aludta Csipkerózsika-álmát, mígnem akadt egy ember, aki egyesítette magában az ősök ösztönös művészetét a XX. század emberének tudatos látásmódjával, és sikerült felébresztenie, föltámasztania a lószőrfontás művészetét, a lószőrből való ékszerkészítés gyönyörű mesterségét. Amikor Bodrogi Sándor bácsi nehéz, paraszti munkában megkérgesedett kezét és a keze alól kikerülő csodálatosan finom, áttört, varázslatos színekben játszó lószőr ékszereket nézem, mindig azok a nehéz, bárdal készült paraszti szövőszékek, osztováták jutnak eszembe, amelyekről hasonló szépségű és nemegyszer finomságú szőttesek születnek.

Bodrogi Sándor a Népművészet Mestere, és a nép művészetének egyik legkiválóbb, legavatottabb művelője, kiemelkedő egyénisége. Aki azonban egyúttal a népművészet közösségi jellegét is továbbviszi, amikor tanítványok tucatjait oktatja, átadva nekik az elődöktől örökölt tudást, és valamit talán az istenadta tehetségéből is. Bodrogi Sándor tehát azokhoz az igazi nagy művészekhez hasonlítható, akik nem elzárkózva, elvonulva, a világtól elhúzódva, hanem tanítványok seregétől körülvéve alkotnak, tehetségük nemcsak a műveikben, de szellemi utódaikban is tovább él.

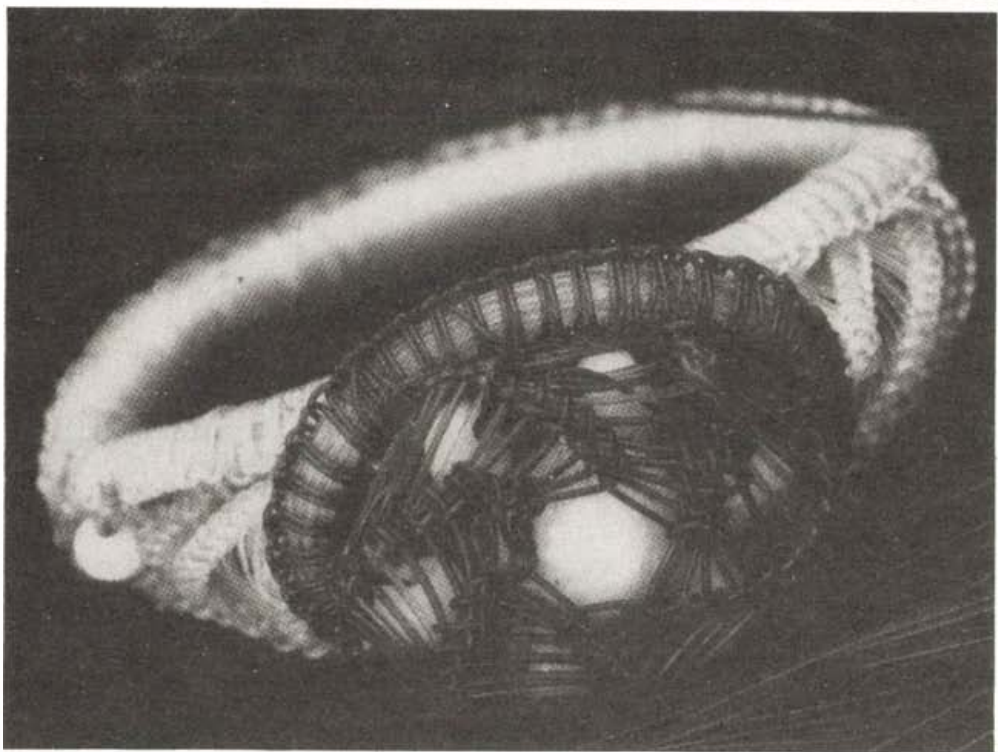
Bodrogi Sándor bátyámtól egy ízben úgy hallottam, hogy ezek a lószőrből font ékszerek értéküket tekintve azonos súlyú aranyhoz hasonlíthatók. Szerintem ennél sokkal értékesebbek, hiszen aranytárgyat, arany ékszert a világ minden táján, szinte minden országában

kilószám, mázsaszám, vagonszám készítettek, de nemcsak készítettek, hanem hamisítottak és raboltak is. S ha meggondoljuk, hogy a világtörténelem során mennyi vér és szenvedés, mennyi hiába kioltott emberélet tapadt az aranyhoz, ehhez a rideg, sárga fémhez, akkor azt hiszem, nyugodtan elmondhatjuk, hogy az emberiség kiváló ötvöse bármilyen csodálatos remekműveket alkottak is az aranyból, nekünk magyaroknak, a magyar nép művészetét értő és szerető embereknek többejt jelentenek ezek a lószórból font ékszerek, amikhez nem tapad vér és szenvedés, s amiknek szépsége, szívünkhöz, lelkünkhöz való közelsége semmi máshoz nem hasonlítható.

Halász Péter

Balogh János felvételei

A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészségeinek 1806. évi összeírása

Az elmúlt évben a Vasvári Pál Társaság¹ Füzetei 3. köteteként többszerzős monográfia jelent meg a munkácsi görög katolikus egyházmegye lelkészségeinek 1806. évi összeírásáról. A mai hajdúdorogi, eperjesi s részben a máramarosi és a nagyváradi görög katolikus püspökséget is felölelő egyházmegye történetéről 1910-ben jelent meg utóljára történeti munka Hodinka Antaltól. 1806-ban zárult le a 13 északkelet-magyarországi vármegyére [Abaúj, Borsod, Gömör, Bereg, Máramaros, Sáros, Szabolcs (a Hajdú kerülettel), Szatmár, Szepes, Torna, Ugocsa, Ung, Zemplén] kiterjedő egyházmegye parókiáinak Mária Terézia, majd II. József által is szorgalmazott szabályozása. A parókiarendezést megelőzően a püspökség 60 esperességében 724 anyaegyházában és 1660 leányegyházában, tehát 2384 településen összeírták a görög katolikus népességet.²

Az összeírás elsőrendű forrás az egyházmegye lelkészségeinek XIX. század eleji helyzetét illetően, s mint ilyen, a görög katolikus népességre vonatkozó legértékesebb történeti-statisztikai konszkripciók közé tartozik. Az összeírásból pontos képet nyerhetünk a görög katolikus papság, az anyaegyházak és filiák számáról, arról, milyen más vallású népességgel éltek egy és azonos településen, milyen és mennyi volt a tiszta görög katolikus és vegyes házasságok száma és aránya. A hatalmas kiterjedésű görög katolikus diecezia ma négy országban (Csehszlovákia, Magyarország, Románia, Szovjetunió) található helységeinek községsoros összeírását a történeti demográfia, az egyház- és művelődéstörténet kutatóin kívül haszonnal forgathatják a hely- és parókiatörténet szakemberei, valamint nyelvészek,

¹A Vasvári Pál Társaság eddigi kiadványai: *Vasvári Pál: Bús napok – történelmi elbeszélések*. Tiszavasvári, 1989. Összeállította, az előszót, a bevezető tanulmányokat írta és a kötetet jegyzetekkel ellátta: *dr. Cselényi István Gábor*. – A Vasvári Pál Társaság Füzetei: *Bene János – Takács Péter: Források Vasvári Pál életéhez*. Tiszavasvári, 1989. – Emlékkülés Vasvári Pál halálának 140. évfordulóján. Tiszavasvári, 1989. Szerk.: *Takács Péter*. – A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészségeinek 1806. évi összeírása. Vasvári Pál Társaság Füzetei 3. Nyíregyháza, 1990. Szerk.: *Udvari István*. – Mária Terézia-féle úrbérendezés szlovák nyelvű dokumentumai. (A szépségségi ruszin falvak népelete Mária Terézia korában). Nyíregyháza, 1991. Szerk.: *Udvari István*.

²Az összeírásban szerepel a parókus neve, az adott település görög katolikus népességének száma, társadalmi rétegződése (jobbágy, zsellér, alszellér), a tiszta és vegyes görög katolikus házasságok száma, a prédikáció nyelve (ruszin, román, magyar, szlovák stb.) van-e görög katolikus népiskola, folyik-e a katekizáció, s még néhány további információ. Becességét növeli, hogy a vizsgált területről nem őrződtek meg a II. József kori népszámlálás községsoros adatai Abaújból, Bereg-Ugocsából, Ung vármegyéből, adatai részben összevethetők az 1804–1805-ös országos összeírással, mely a görög katolikus adatokat nem különíti el. A községsoros adatok elé bőségesen hivatkozott bevezető tanulmány készült, mely az összeírást tágabb összefüggésbe helyezi. Külön fejezetek szólnak az egyházmegye ekkor csaknem 65%-át alkotó ruszinokról. A monográfia bemutatása az összeírást elrendelő püspöknek, a magyarországi felvilágosodás figyelemre méltó alakjának, Bacsinzky Andrásnak élete és tevékenysége, valamint cirill betűs püspöki körleveleinek elemzése. (Bacsinzky András püspök a papságról, az iskolákról, püspöksége ruszin néperől, a papnevelésről stb.) A munkában leírásra kerül Bacsinzky püspök nemes címere. A monográfia név- és helymutatóval került az olvasó elé, s egy térképekből, grafikonokból, diagramokból álló blokk teszi szemléletesebbé. A térképek többek között feltüntetik a munkácsi egyházmegye anya- és leányegyházait, az azokban használatos nyelvet illetve nyelveket. Az összeírást kiadásra előkészítette *Bendász István* és *Udvari István*.

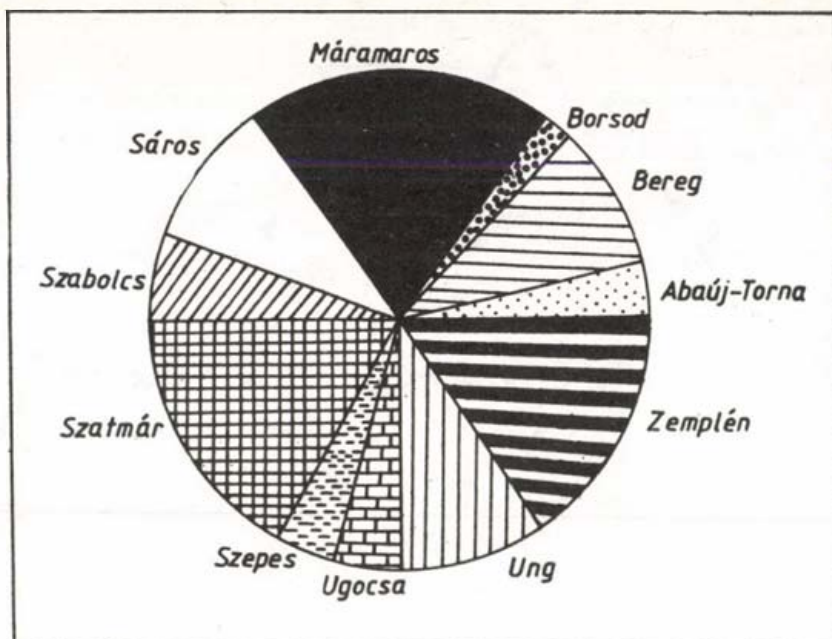
A munkácsi püspökség joghatósága alá tartozó vármegyék 1806-ban

néprajzosok és iskolatörténészek is. Megbízható képet kapunk belőle a görög katolikus népesség körében lejátszódó ismert és a tudományos körökben sok vitát kiváltott etnokulturális, akkulturációs folyamatok értékeléséhez. A nemzetiségi kérdés kielevezése előtt készült összeírás minden addiginál gazdagabb és árnyaltabb információkkal szolgál a görög katolikus népesség körében használatos nyelvről, illetveelvekről. Nemcsak ruszin és román nyelvet beszélő és értő közösségekről tudósít, hanem magyar és szlovák nyelvűekről, valamint a két- és többnyelvűekről is. Nyilvánvalóvá válik belőle, hogy a munkácsi püspökség keretei között élő népességet ebben a korban semmiképpen sem lehet azonosítani a ruszinok számával.

Az összeírás hasznosítható a történeti statisztika, a történeti demográfia kutatói számára. Becsességét ebben az összefüggésben növeli, hogy adatai több szempontból összevethetők az 1804. évi országos népösszeírás eredményeivel, melyek Magyarország nemtelen népességére vonatkoznak.

A papok, a parókiák és filiák, valamint a szerzetesek száma

Összeírásunk szerint 1806-ban a munkácsi egyházmegyében a 724 anyaegyházban és 1660 filiában összesen 541 963 hívő élt. A parókusok száma: 705. Egyházas, templommal bíró fiókegyházak száma: 293. Az egyházas filiák – Sáros (66), Bereg (61) és Zemplén (51) – vármegyékre koncentrálnak. Ezek a püspökség története korábbi szakaszában önálló parókiák voltak vagy lehettek. A világi hatóságok igényeinek megfelelően a parókiarendezés során az anyaegyházak és a parókusok száma fokozatosan csökkent. 1806-ban egy anyaegyházra átlagosan 2,29 fiókegyház és 749 hívő esett. A vármegyék között mindkét tekintetben jelentős eltérések figyelhetők meg. Abauj és Borsod vármegyékben tízen felül volt az egy parókiára jutó fiókegyházak száma, Szatmár vármegyében az egyet sem érte el. Borsod és Szepes vármegyékben az egy parókiára jutó hívek száma meghaladta az ezret, Beregben, Zemplénben pedig még a 700-at sem érte el. Az egyházmegye legnagyobb lélekszámú települése Hajdúdorog volt, ahol 4198 hívő élt. Ungváron ekkor 2372, Munkácson 959, Beregszászban 195, Eperjesen 293, Nyíregyházán 762, Nagykarolyban 1564, Szatmárnémetiben 1607, Sátoraljaújhelyen 1396 görög katolikust írtak össze. A 705

A munkácsi püspökség híveinek aránya vármegyénként, 1806.

lelkész többsége parókusként, kisebb hányada káplánként tevékenykedett. A bazilita monostorok környékén megfigyelhető, hogy némely közeli parókiát szerzetesek adminisztrálták. A munkácsi egyházmegye területén 1806-ban hét bazilita monostor működött. Összeírásuk csupán az Ung megyei kisbereznai monostor szerzeteseit tünteti fel név szerint, a Zemplén megyei krasznobrodi monostor lakóinak pedig csupán létszámát adja meg. A baziliták magyarországi rendtartományában 1806-ban a hét monostornak 86 lakója volt (páterek, fráterek, teológushallgatók, novíciusok). Összeírásunk évében a rend magyaror-

A munkácsi görög katolikus püspökséghez tartozó települések

Vármegye	Települések száma 1804	Görög katolikus lakta helységek száma 1806	Össznépesség 1804 (Nemtelenek)	Görög katolikus népesség aránya %	Megyei családnagyság/fő 1804	Görög katolikus családnagyság 1806
Abaúj	274	227	127 402	13,41	4,90	4,4
Torna	43	20	18 723		5,40	4,4
Bereg	267	244	79 217	63,61	5,30	4,9
Borsod	191	121	125 141	8,02	4,80	5,6
Máramaros	141	..	99 682	..	4,80	5,8
Sáros	392	331	150 833	33,74	5,80	5,0
Szabolcs	168	148	142 709	20,80	4,90	6,0
Hajdú kerület						
Szatmár	274	237	166 389	54,21	4,33	5,1
Szepes	245	102	115 538	16,53	4,90	5,3
Ugocsa	69	68	32 627	71,39	4,80	5,2
Ung	209	205	76 702	64,23	5,30	5,0
Zemplén	463	460	222 889	40,08	5,30	4,9

szági tartományának főnöke (protoigumen) és egyben a munkácsi házfőnök (igumen) *Basilovits Joannicius*, máriapócsi házfőnök: *Kasper Ambrosius*, krasznobrodi házfőnök: *Danielovits Innocentius*, a kisbereznai monostor igumenje: *Andrejkovits Manasses*, miszticei igumen: *Koleszar Abraamius*, a bukóci igumen: *Kotrady Irinarchus* és végül a bixádi monostor házfőnöke: *Laukay Benjamin*.

Bacsinszky András 1805. május 25-én kiadott körlevelében szól az ungvári, nagyszombati, egri és pesti szemináriumokban tanulmányokat folytató kispapokról, akiknek számát 120-ban határozta meg. Pontosan ismerjük tehát az egyházi értelmiség számát. E rétegből került ki a ruszin népi, nemzeti újjászületési mozgalom vezetése. Tehát: a lelkészek száma 1806-ban: 705, a szerzetesek száma 1806-ban: 86, a tanítók száma 1806-ban: 100, a kispapok száma 1806-ban: 120. Összesen: 1011 fő.

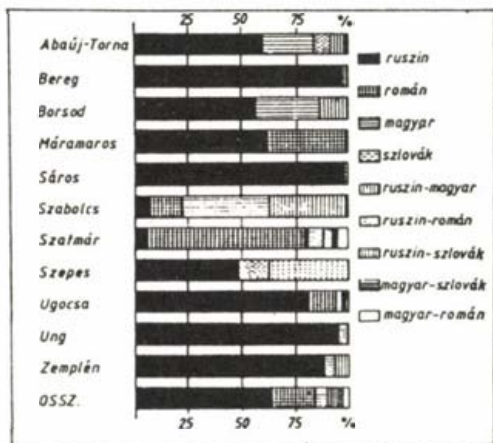
A görög katolikusok társadalmi rétegződése

Az 1806-os összeírás felhasználható a társadalom- és a gazdaságtörténetben is. A görög katolikus lakosság túlnyomó többsége faluban, kisebb hányada mezővárosban, elenyésző része pedig szabad királyi városban élt. A kevés kivételtől eltekintve, úrbéres közösségekbe tagolódva folytatták mindennapi életüket, s majdnem kizárólag földműveléssel foglalkoztak vagy ez volt gazdálkodásuk fő eleme, s ezt egészítette ki az állattenyésztés, fuvarozás, pástorkodás, szén- és mészégetés, favágás stb. A szepesi görög katolikus községek lakói számára változatos és jól fizetett munkaalkalmat nyújtottak az ottani hámorok, a vas- és rézbányák, valamint a szénégető helyek. Elmondható tehát, hogy szinte mindannyian földesúri függésben éltek mind igazgatási, mind igazságszolgáltatási szempontból. Hétköznapijaikról hiteles képet nyerhetünk a Mária Terézia-féle úrbérrendezés paraszti bevallásai-ból.

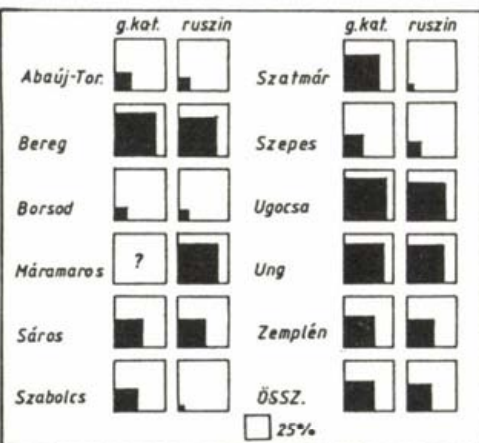
A parókus évi jövedelmének megállapítását alapján véve tehát adekvátan segítették az összeírás jobbágy, házas zsellér és házatlan zsellér szociális kategóriái. Bacsinszky püspök rendelete szerint ezek eltérő szolgáltatásokkal (párbérrrel) tartoztak papjaiknak. Mindemellett nem fogadhatjuk el kritika nélkül forrásunknak az úrbéres népeiségre vonatkozó adatait. Olyan településekről is jelez úrbéres lakosságot, ahol úrbéresek nem éltek. Ezek az adatok csupán arra utalnak, hogy például a hajdúvárosok s a nemesi falvak lakói tehetőségüktől függően a jobbágy, zsellér vagy házatlan zsellér kategóriáknak megfelelően tartoznak megadni egyházi járandóságaikat.

Összeírásunk szerint a görög katolikus úrbéres népeiség 66,0%-át teljes jobbágyok, 22,2%-át házas zsellérek és 11,9%-át a házatlan zsellérek alkották.

A görög katolikus hívek aránya vármegyénként a prédikáció nyelve szerint, 1806.

A görög katolikusok és a ruszinok aránya a vármegyék összes lakosságához, 1806.

Etnikai, nyelvi viszonyok a munkácsi egyházmegyében

A vizsgált 1806-os összeírás éppen azáltal értékesebb egyéb XVIII. század végi XIX. század eleji összeírásoknál, hogy minden egyes helységben rámutat, milyen nyelven történt a prédikáció, ami egészen kivételes esetektől eltekintve népnyelven történt. Így árnyalt képet kapunk az egyházmegyében uralkodó népi, nyelvi viszonyokról.

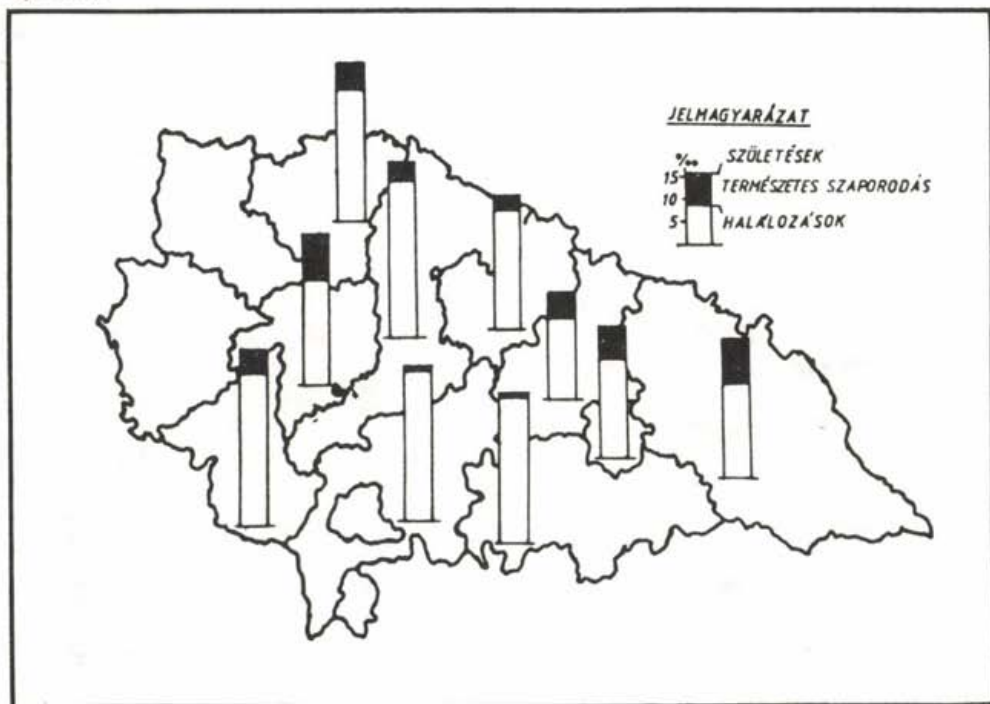
Az egyházmegye többségét *ruszin* (kárpátukrán) hívek alkották: számuk 345 786 fő, ami a püspökség híveinek 63,8%-át jelentette. A ruszinok egyetlen vármegyében sem alkották a görög katolikus népesség 100%-át, legmagasabb volt az arányuk Sáros megyében: 98,7%, Beregben: 96,8%, Ungban: 95,15, Ugocsában: 91,0%. Két vármegyében a görög katolikus hívek 10%-át sem érte el arányuk, egyben pedig alig haladta meg a 10%-ot. Szatmár: 5,6%, Szabolcs: 7,5%, Borsod: 13,1%.

Jelentős volt a *román* népesség száma: 113 255, ami a munkácsi püspökség híveinek 20,9%-a. Román nyelvű prédikációt hallgató hívek négy vármegyében éltek. A legszámosabban Szatmárban, a vármegyebeli görög katolikusok 74,6%-a, Máramarosban 35,7%-a, a történeti Szabolcs megyében 15,5%-a, Ugocsában 13,4%-a.

A görög katolikusok összességéhez viszonyítva magas volt a *magyar* hívek száma is. 33 785 fő, a populáció 6,23%-a. Magyar hívek hét vármegyében éltek: Szabolcs (a vármegyebeli görög katolikus hívek számához viszonyítva): 40,1%, Borsod: 31,1%, Abaúj: 24,3%, Szatmár: 8,6%, Zemplén 5,8%, Ugocsa: 3,5%, Ung: 0,5%. A görög katolikusok 100%-a magyar volt a hegyaljai esperességben, míg a dorogi, a kállói, a nyíri és a szántói esperességben arányuk meghaladta az 50%-ot.

Az összeírás szlovák nyelvű hívekről is tudósít, számuk: 5416, a populáció 0,94%-a. Szlovák nyelvű hívek négy vármegyében éltek: Abaúj-Torna (a vármegyebeli görög katolikus hívek számához képest): 8,2%, Sáros: 9,0%, Szepes: 14,5%, Zemplén: 0,3%. Kivétel nélkül szlovák nyelvűek voltak a Gömör megyei parókiák és filiák, viszonylag nagy volt arányuk az alsó-szepesi esperesi kerületben: 28,2%, valamint a kassai kerületben: 20,3%.

A görög katolikus népesség természetes szaporodása, 1806. (A diagrammákat Bottlik Zsolt rajzolta.)

A munkácsi egyházmegye kebelében nem elhanyagolható számban éltek kétnyelvű hívek, akik a prédikácót két nyelven hallgatták. Számuk 42 888, a populáció 7,91%-a. A bilingvisek között legszámosabban a ruszin–magyar kétnyelvűek voltak, akik a kétnyelvűek 53,7%-át, az egyházmegye híveinek pedig 5,4%-át alkották. Ruszin–magyar kétnyelvű görög katolikusok kilenc vármegyében éltek: Abaúj, Bereg, Borsod, Máramaros, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Ung, Zemplén. Ruszin–szlovák kétnyelvűek száma: 8257, a görög katolikus hívek 1,5%-a. Ezek egy esperesi kerületben az alsószepesiben éltek, az utóbbiban a hívek 71,8%-át alkotva. Összeírásunk Máramaros, Szatmár és Ugocsa vármegyék területéről regisztrál ruszin–román bilingvis híveket, akiknek lélekszáma: 4615, a populáció 0,85%-a. A konszkripció 6113 magyar–román kétnyelvű hívőről ad hírt, ami a populáció 1,12%-a. A magyar–román bilingvis hívek Szatmár és Máramaros megyékben koncentrázódtak: a felsőbányai esperesség híveinek 16,1%-át, a nagybányainak 17,6%-át, a nagykarolyinak 14,4%-át, a szigetinek pedig 11,2%-át tették ki. Forrásunk a csereháti esperesség területéről 195 magyar–szlovák kétnyelvű hívőt is kimutat, a három szatmári esperességből pedig ruszin–magyar–román nyelvű közösségekről tudósít, melyeknek lélekszáma 1100 volt.

A nyelvi-etnikai viszonyok milyenségét, stabilizálódását vagy változását, egyéb tényezők mellett, nem elhanyagolható mértékben befolyásolja a házasságok „tisztá” vagy vegyes jellege. A görög katolikus népesség jelentős hányada vegyes vallású, illetve vegyes, két- vagy többnyelvű falvakban, mezővárosokban élt. Ezekben az akkulturációs folyamatok észrevehetően hatottak. E kérdéskörben nem kívánunk elmélyedni, csupán jelezzük, hogy a görög katolikus ruszin népesség között végbemenő etnokulturális, akkulturációs folyamatokat jól szemléltetik Abaúj és Borsod vármegyék adatai. Abaúj vármegyében a tiszta görög katolikus házasságok aránya csupán 65% volt, ezen belül a kassai esperesi kerületben ez az arány még az 50%-ot sem érte el, Borsod vármegyében: 78,5% volt a tiszta görög katolikus házasságok aránya. Viszonylag alacsony volt még a tiszta görög katolikus házasságok aránya az eperjesi esperesi kerületben: 56,0%, a homonnai esperesi kerületben: 73,2%, a nagymihályi kerületben: 73,2% – tehát ott, ahol a ruszin népesség nyelvi térvesztése figyelhető meg a római katolikus vagy evangélikus vallású szlovákság javára.

A görög katolikus iskolaügy

Az összeírás nem nyújt képet a görög katolikus iskolaügy minden szintjéről. Nem tudósít az ungvári papneveldeiről, az ungvári tanítóképzőről, a monostori iskolákról. Megbízhatóan tájékoztat viszont a munkácsi egyházmegye népiskoláinak számáról, helyéről. Más forrásokkal összehangban összeírásunkból is a görög katolikus iskolaügy fejletlensége tárul elénk. Az összeírók mindössze 95 nép-, nemzeti vagy anyanyelvi iskolát regisztráltak. A forrásban helyenként triviálisnak jelzett iskolatípus is anyanyelvi, népiskolát jelent. Így csak minden 7., 8. anyaegyházban volt anyanyelvi iskola. Egyáltalán nem találunk görög katolikus népiskolát Abaúj, Sáros, Ugocsa vármegyékben. Szepes vármegye felsőszepesi kerületének viszont mindegyikében volt népiskola, amit a Mária Terézia korabeli paraszti bevallások is megerősítenek. A fejlett szepességi iskolai viszonyokkal, továbbá felsőbb iskolai központok Lőcse, Kassa, Bártfa stb. közelségével, s nem utolsósorban az igen kedvező pénzkereseti lehetőségekkel is összefügg, hogy a szepességi görög katolikusok létszámukhoz viszonyítva sok vezető egyházi személyiséget adtak a munkácsi egyházmegyének. A XVIII. században három püspök, több bazilita házfőnök, máramarosszigeti vikárius került ki köriükből. Visszatérünk a népiskolákhoz, illetve a népiskolai tanítókhöz, akiknek legfőbb feladata e korban is elsősorban az egyházi tevékenységek végzése volt, ezek sorába tartozott a katekizálás is. Ez utóbbit tehát e falvak többségében olyan kántor végezte, aki nem tanított. A katekizálást *Olsavszky M.*, *Bradács J.* és *Bacsinszky A.* püspökök rendszeresen szorgalmazták és ellenőrizték. Összeírásunk 793 helységből jelzi, hogy ott katekizálás folyik. A statisztika szerint több görög katolikusok lakta településen folyt katekizáció, mint amennyi anyaegyház volt az egyházmegyében. Valószínűbb képet alakíthattunk ki erről a kérdésről, ha tekintetbe vesszük, hogy a konszkripció a bukóci, bikalyi, homonnai, izai, sztropkói és zanasztázi keretektől egyáltalán nem jelez katekizációt, (amit elég nehéz elképzelni), míg több esperesi kerületben a fiókegyházakból is hitoktatásra utal. Jelentős számú filiában hiányoztak a görög katolikus felekezeti oktatás feltételei, s nem folyt katekizáció sem. E tényezők szintén a nyelvváltás, a valláscsere, a rítusváltás, az akkulturáció irányába hatottak.

Ruszinok (kárpatukránok) a XVIII–XIX. század fordulóján

Láttuk, hogy a munkácsi püspökség népi-nyelvi szempontból vegyes volt. A hívek többségét a ruszinok alkották. Indokolt tehát, hogy róluk külön is szóljunk.

A megvizsgált XVIII. században egyébként a Magyar Királyság területén élt ruszin népesség önmaga megnevezésére a rusznák, ruszin etnonimot használta és használja részben ma is. Tekintsük át összeírásunk alapján, hogyan alakult a ruszin népesség aránya az egyes vármegyék összlakosságához képest.

A munkácsi püspökségben élő görög katolikusok és ruszinok száma és aránya

Vármegye	Össz- népesség 1804 (Nemtelenek)	Görög katolikusok száma 1806	Görög katolikusok vármegyebeli aránya %	Ruszinok száma 1806	Ruszinok vármegye- beli aránya %
Abaúj-Torna	145 125	19 602	13,4	11 874	9,2
Bereg	79 217	50 388	63,6	48 753	61,5
Borsod	125 141	10 035	8,0	5 605	4,5
Máramaros	99 682	106 924		66 455	
Sáros	150 833	50 898	33,7	50 211	33,3
Szabolcs, Hajdú	142 709	29 682	20,8	2 233	1,6
Szatmár	166 389	90 196	54,2	5 054	3,8
Szepes	115 538	22 336	16,5	10 835	9,4
Ugocsa	32 627	23 291	71,4	18 870	57,8
Ung	76 702	49 266	64,2	46 872	61,1
Zemplén	222 889	89 345	40,0	79 024	35,5
Összesen:	1 356 852	435 039	32,0	345 786	25,5

Milyen képet rajzol körleveleiben Bacsinszky András püspök (1732–1809) a ruszin népről?

A ruszin nép rendkívül szegény, elesett, a kicsik és a nagyok egyaránt tudatlanok, műveletlenek, sok közöttük a szabados gondolkodású. Túlnyomó többségük földműves, pásztor, feltűnően kevés az iparos ember. Éppen ezért a püspök elrendeli, hogy a parókusok kötelesek a tanítást telre koncentrálni, mert olyankor a pásztorok gyerekei is otthon tartózkodnak. Előkelőbb iparosszakmában, mint festő, faszobrász, képiró, könyvkötő, aranyműves stb. pedig egyáltalán nem lehet ruszint találni. Hiányoznak a kereskedés területéről is. Még a templomi edényeket, ruhákat, kegszereket is jórészt galíciai eredetű zsidó kereskedők árulják nekik. Bacsinszky az egyházmegye fiataljainak ajánlja, hogy azok, akik okosak, értelmesek, de a papi pálya iránt nem éreznek elhivatást, menjenek iparospályára. Egyébként sem lehet minden ifjúból pap – jegyzi meg. Kéri a parókusokat, hogy gyerekeik és az egyházmegye közös érdeke okán minél több ifjút irányítsanak iparospályára. Mivel az idegen mesterek igen nagy pénzekhez jutnak a munkácsi egyházmegyében végzett munkáik után, a ruszin ifjak körében különösen dicsérendő és hasznos dolog a festő-, fafaragó-, szobrász-, könyvkötő-, aranyművesszakmák meghonosítása, ezért elrendeli, hogy a parókusok maguk vagy híveik gyerekeit irányítsák e szakmákra, foglalkozásokra. Büntetés terhe alatt megtiltja, hogy az ide-oda vándorló galíciai zsidóktól a parókiák templomi edényeket, ruhákat stb. vásároljanak. A körlevelekből is kiderül, ruszinok jelentős számban élnek más nyelvű és vallású nép között. Sajnálattal jelzi, hogy a vegyes etnikumú és vallású közösségekben élő ruszinok – papjaik közömbössége miatt – általában igen gyakran vallást vagy ritust váltanak, majd elhagyják nyelvüket is.

Bacsinszky András hajdúdorogi parókus, később munkácsi püspök pecsétcímere (rajzolta Páll István)

Bacsinszky András püspök a görög katolikus papságról

Bacsinszky a papságot tekinti a munkácsi egyházmegye jobb sorsra érdemes népe – a ruszinok – természetes, hivatott vezetőjének és képviselőjének. A papsággal szemben azonban nem elfogult. Dörögdelmes hangnemben tárja fel, hogy a klérus egy része tudatlan, műveletlen, feshetett életű, pénzéhes, részeges, fegyelmezetlen, lelkiismeretlen, hivatalában rest és hanyag. Sok pap nem vagy alig tanítja meg fiainak „az ősi ruszin tudományt és vallást”. Felfigyel a nép és a papság között egyre növekvő távolságra, arra, hogy a lelkeszi hivatást a parókusok igen gyakran csak pénzkereseti forrásnak tekintik. Bacsinszky figyelmezteti a klérust, hogy a század harmadik harmadában anyagi ereje, erkölcsi tekintélye, képzettsége jelentősen nőtt, de nemcsak saját lehetőségei és iparkodása folytán, s ez mindannyiójukat kötelezi. *Bacsinszky világosan látja és láttatja, hogy a nagyvonalú uralkodói politika nélkül nem történhetett volna meg a rutén klérus jogi, gazdasági emancipációja.* Történelmileg nem konkretizál, viszont egyértelműen jelenik meg nála, hogy egy korábban elnyomott vallási-nemzeti kisebbség vezető rétege emancipálódott. Mária Terézia halála alkalmából kiadott körlevelében pontosan kifejeződik ez. „Szeretett uralkodónőnk túlvilágra szenderülésével nehéz és keserű bánat nehezedett az egész országra, de különösképpen a munkácsi egyházmegye népére. Ha a püspökséget nézzük a káptalannal, a papi szemináriummal, annak professzoraival, az ungvári székesegyházzal, a munkácsi püspöki rezidenciával, továbbá a máramarosi, szatmári helynökségeket, a bécsi, budai papnövédeket, az újonnan alapított egyházak mennyiségét, s az utóbb épült, felújított, kicsinosított és feldíszített templomok számát, s mindazt, amit ezen felül Mária Teréziától nyertünk, amit igazából reményleni sem mertünk, beláthatjuk, hogy jótéteményei irányunkban olyan áldások voltak, hogy másletbe szenderülésével nem egyszerűen tisztelt és szeretett uralkodónőnk, de igazi anyánkat veszítettük el, aki életének legvégén is szerfölkött kegyesnek és bőkezűnek mutatkozott népünk nyomorával és elesettségével szemben...”

Bacsinszky népe felemelkedésének, identitástudata megőrzésének, a vallási, kulturális s nyelvi asszimilálódástól való megmenekülése fő zálogát az anyanyelvi katekizálásban, iskoláztatásban, a vallás-erkölcsi nevelés erősítésében és elmélyítésében látja. Erre vonatkozóan a *körlevelekből egy szabályszerű program olvasható ki. A program kulcsszavai: papság, nép, egyház, gyermekek, ifjúság.* A körlevelekből kitűnik, hogy Bacsinszky az egyházon belül érvényre akarta juttatni a felvilágosodás ésszerűsítő irányzatait, s ezt összekapcsolta az anyanyelvűségével. Így a püspök a ruszin felvilágosodás talán leghatásosabb képviselőjének tekinthető.

Bacsinszky törekvései kapcsán is beigazolódnak látjuk azt a tételt, mely szerint a felvilágosodást saját dialektikája előbb-utóbb nemzetivé teszi. A püspök Herder nyomán hirdette: a nemzet, nemzetiség alapja a nyelv. Az a nemzet, amelynek nyelve elpusztul, annak eltűnik dicsősége, emlékezete, kollektivitása, majd nemzetisége, és kitörölődik az önálló nemzetek sorából. A nemzet legerősebb szövetsége a nyelv. A felvilágosodás eszméi bonyolult áttételeken keresztül a ruszin felső klérus körébe is eljutottak. Az 1790-es évektől Bacsinszky András püspök a felvilágosult színezetű gondolatokat a ruszin népi-nemzeti identitás, az anyanyelv megőrzése és továbbfejlesztése szolgálatába igyekezett állítani. Az egyház és a vallás rendelkezésére álló eszközeivel lassítani igyekezett a jelentős számú ruszin szórványpopuláció körében végbemenő akkulturációs folyamatokat is. Népe felemelkedésének és identitástudata megőrzésének kulcsát az anyanyelvi vallás-erkölcsi nevelés elmélyítésében, továbbá abban látta, hogy a ruszin népnek – amit azonosított a munkácsi püspökség híveivel – ruszin anyanyelven iskolázott papjai legyenek, s a nép anyanyelven jusson hozzá az iskolában szerzett ismeretekhez. Kortársaihoz hasonlóan a ruszin anyanyelvet Bacsinszky is azonosította a görög katolikus egyház liturgikus nyelvével, az egyházi szláv nyelvvel. Abból kiindulva, hogy a ruszin társadalomban az egyszerű nép mintája a pap, a rurális papság anyagi, morális és intellektuális fejlődésének megkülönböztetett figyelmet szentelt.

Bacsinszky András munkácsi püspök felvilágosult szellemű körlevelei, döntései, intézkedései mögött azonban nem önálló felvilágosult koncepciót látok, hanem a felvilágosodott abszolutista törvények, rendeletek (többször megkésétt) átültetését, adaptálását a helyi viszonyok közé. A felvilágosodott abszolutizmus új szempontokat vitt a lakosság nyilvántartásába, ahol addig az egyházak játszottak csak szerepet. Ezek az újabb állami szempontok aztán megjelentek az egyházi összeírásokban is. Ennek eredményeként 1806-ban a munkácsi egyházmegye vezetése tisztába jött teherbíró képességével és lehetőségeivel, híveinek számával, társadalmi, kor, nem és nyelv szerinti megoszlásával, egyúttal egy értékes, tartalmas, községsoros forrást hagyva hátra a régió helytörténeti kutatóinak.

Koi

A fényképezés története Békéscsabán

Fényképész iparosok

A XIX. század második felében vándorfotográfusok járták az országot, s ahol az állandó kereslet megélhetést nyújtott, ott rövidebb vagy hosszabb időre letelepedtek. A fényképezés békéscsabai története 1870-től kísérhető nyomon, amikor Nyári Béla a csabai Holecska-házban „fényirdát” nyitott. Képein a neve mellett Békéscsaba és Budapest van működési helyként feltüntetve, de eljárt más városokba, így Békésre és Orosházára is fényképeket készíteni.

Kezdetben a Békéscsabán letelepedő fotográfusok a közeli Aradról és Temesvárról jöttek, mint Rottmann Farkas, aki 1872-ben nyitotta meg „atelierjét” az aradi Maffei-házból hozott felszerelésével. A századvég első jelentősebb fényképésze Fehér Flóris volt, akinek műterme 1880-tól 1904-ig állott fenn, amikor is – mint az a Békés megyei Közlöny 1901. augusztus 25-i számában megjelent hirdetésből kiderül – azt Donáth Izsó vette át. Ugyancsak a sajtó hírdetései árulják el, hogy Vörös Kálmán szintén 1880-ban kezdte el működését, majd a helyi kisiparosok közé is felvettek. A Vörös család fényképezéssel kereste kenyerét, mert Károly nevű testvére vette át az üzletet, Vörös Kálmán előbb Mátészalkán, majd Szabadkán próbált szerencsét, majd testvérel együtt vezették a csabai műtermet 1896-ig. A hirdetéseken és a fényképek hátoldalán már feltüntetik az ipari kiállításokon elért eredményeket, sőt az 1892-től 1905-ig működő Steindl Károly „Ó cs. és kir. Fensége József Főherceg udvari fényképésze” címet viseli. Az említett ipari lajstrom 113. tétele alatt találjuk Hünzler Sándor nevét, majd az 1887-es évnél Babár Ferenc fényképész nevét. A századvégi korszakhoz tartozik Werner Károly, aki Békéscsaba mellett Orosházán is fotográfált.

A századforduló után szinte gomba módra szaporodtak el Békéscsabán a fényképészeti műtermek. Még csak nem is a teljesség igényével, több mint 18 fényképész nevét tudnánk felsorolni, akik a második világháborúig itt dolgoztak.

Amatőr fotósok

Az egykoron nehézkes, terjedelmes fényképezőgépeket a múlt század végén egyre több praktikus összeállítású és könnyedebben kezelhető gép váltotta fel. Beszerzésük sem okozott nagyobb megterhelést, s így az amatőr fotográfusok elsősorban a polgárság soraiból kerültek ki. A családi környezetnek és az élményeknek megőrkítési vágya párosult egyfajta művészi exhibícióval is, amely nagyban elősegítette a fényképek házilagos kidolgozását. Ezt ismerte fel dr. Südy Ernő gyógyszerész szeghalmi barátja: Szeghalmi Gyula tanár, aki 1906-ban megírta korának világszínvonalán az Amatőr Fényképészek Könyvét, nem is akárhol nyomtatva, mert a gyomai Kneréknél készült, gyönyörű szép szecessziós tipográfiával. A könyvet annak a dunapentelei Rosty Pálnak ajánlotta – mint az első magyar amatőrnek –, akit utazói, fotográfusi példaképének tartott.

A vastos könyv első fejezete a fényképészet történeti fejlődését vázolja, majd a századforduló gépeit, fotótechnikáját ismerteti kora nyelvezetének ma már szokatlan szavaival. (Az expozíció még „kintartás”-nak nevezetik s a legnagyobb zársebesség még 1/256 sec. vala... Érdekes az a táblázat, amelyben 51 féle mozgó tárgyat sorol fel, annak másodpercenként megtett útjával. Pl. az erősen hajtott kő: 16 m, vágatott ló: 8,3 m és közepes sebességgel haladó gyorsvonat: 19 m, 69 cm!) A negatív művelet két fő része az „előidézés” és az „állandósítás”. Bő teret szentel a pozitív műveletekre és a legkülönbözőbb, de ma már ismeretlen, ún. nemes eljárások (Cyanotipia, kallitipia, platina-pigment- és guminyomások) ismertetésére, de magára az „érzékenyítő elegyek” házi készítésére, annak papírra, vászonra, üvegre, fára való felkenésére. Bemutatja a ma már alig ismert „szatinaló” (simító-fényező) gépet, leírja, miként készíthetünk plasztographikus (domborművű) képeket. Könyve végén felsorolja a fényképek színezéséhez szükséges 487 (!) féle festéket, magyar, német és francia elnevezésével. S még nincs vége a könyvnek! Az amatőrök figyelmébe ajánlja az országos szövetség létrehozását, hírül adja, hogy megkezdte üzemelését a Szeghalmi-Csáky féle „Hungária” Első Magyar Fotokémiai Laboratórium, természetesen itt Békés megyében: Szeghalomon! Az egész könyv olyan, mint egy 328 oldalon tudományos igényű fotóhirdetés, mert azonnal kedvet kapunk azok megvásárlásához is, hogy használatbavételükkel önmagunk és környezetünk számára örömet, elismerést szerezhessünk.

E könyv hosszú ideig az amatőr fotósok enciklopédiája volt, a békéscsabai amatőrök kézikönyvként használták egészen az 1930-as évekig. Südy Ernő és Szeghalmi Gyula kapcsolata – az utódok elbeszélése nyomán – egy másik híres békéscsabai gyógyszerárban, a Réthy-patikában kezdődött, mert Szeghalmi kezdetben itt szerezte be vegyszereit. Később ez a kapcsolat termékenyen hatott a környezetükben élő emberekre is, amennyiben elősegítette az egymás iránti érdeklődést, az igényesebb fotografálást és egy fotóklubnak a létrejöttét. Így került Szeghalmi Gyula révén Sydneyn Carton is Az Amatőr című fotóslap szerzői gárdájába. Ki volt ez az angolos nevű ember? Nem más, mint az Aradon született Rozsnyay Kálmán (eredeti neve: van der Hoschke, s csak később vette fel anyja nevét), aki azzal tette hírhedtté magát, hogy 1905-ben, 33 éves korában feleségül vette az akkor 79 éves Prielle Kornéliát, Petőfi egykori szerelmét. Ha fotószakírói tevékenysége nem is, az Ady-örökség ápolásában kifejtett tevékenysége jelentős volt.

Az amatőr fotós baráti körhöz tartozott dr. Batta István békési gimnáziumi tanár, kinek Veress Ferencről, a színes képről és az optikai elméletéről írott tanulmányai könyv alakban is megjelentek. A legtevékenyebb amatőr dr. Südy Ernő volt, akinek kombinált pigment- és guminyomatú képei 1902-től kezdődően ismertek (ma is megvannak a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeumban).

A világháború nem kedvezett az amatőr szellem kiteljesedéséhez, a baráti szálak meglazultak, Szeghalmi Gyula a frontra került: néhány háborús felvétele a Sárretyi Múzeumban van. Új nevek tűnnek fel az amatőrök táborában: Bártfai Zoltán Téli napsütés című felvételét közli a Fotóművészeti Hírek 1928. decemberi száma, s Vydareny Iván így méltatja: „Bártfai Zoltán először szerepel olvasóink előtt s meseországot varázsol szemcink elé”.

Bártfai Zoltán komolyan vette Vydareny dicséretét s 1932 áprilisában Folyosó című képével elnyeri a Fotóművészeti Hírek I. díját. Az amatőr szellem békéscsabai újraéledését jelzi, hogy a Fotóéletnek békéscsabai fiókszerkesztősége van Ásványi József személyében, kinek apróbb híreivel gyakran találkozhatunk a lap hasábjain.

A hosszú évek óta érlelődő és a fotósközösség gondolatát ápoló szándék 1933-ban megvalósult: megalakult a Magyar Amatőr-fényképezők Országos Szövetségének békéscsabai csoportja.

Tevékenységükről nemcsak a helyi sajtó (Körösvidék) adott hírt, hanem a Fotóművészeti Hírek, a Fotóélet is, méltatva a megkezdett munkát. Még ez év májusában népszerűsítő kiállítást rendeztek a múzeum nagytermében, ahol budapesti, szekszárdi, győri és miskolci amatőrök mellett a békéscsabaiak is bemutatkoztak. Összesen 40 kiállító 180 fotója került a közönség elé. „Elsőrendű műélvezet a békéscsabai amatőr fényképezők kiállításának megtekintése” – írta a Körösvidék.

A nagyközönség előtt is respektusa volt az amatőr fotósoknak, a sajtó szerint 6000 fő látogatta meg az 1934. június 17–27. között megrendezett II. országos művészeti fényképkiállítást. A kiállított 238 kép közül 34 volt a békéscsabai tíz szerző munkája.

A Munkácsy Mihály Múzeumban őrzött fotótörténeti anyagok további sikerekről is szólnak. Ma is irigylésre méltóak, művészi fametszetekkel díszített oklevelek (Szegedről, Debrecenből), katalógusok Szekszárdról, Miskolcra, melyek a békéscsabai gárda eredményes tevékenységét tanúsítják.

Évek során kialakult az 1937-től önállóan működő Békéscsabai Foto Klub. S hogy a fiatalok között egyre nagyobb tért hódított a fényképezés Békéscsabán is, azt az 1938-as II. Országos Diák Fényképkiállításán elért első díj (György Ella, Békéscsaba) és az iskolák versenyében a békéscsabai Lórántffy Gimnázium harmadik helyezése is bizonyítja. De más országos kiállításokon is egyre gyakrabban szerepel az akkor még alig legények Berekméry Zoltán és Gellért Géza. Képeik újszerű témái (diákélet, elesett pillanatok, ellenfényes felvételek) esztétikailag is hibátlan kompozícióban jelennek meg. A Fotóművészet 1942. évi nagy Voigtlaner pályázatán a 100 pengős II. díjat Gellért Géza, az 50 pengős IV. díjat Berekméry Zoltán kapta.

A háború ismét félbeszakítja ezt a figyelemre méltó teljesítményt felmutató klubéletet. A fegyverek elhallgatása után újra csak dr. Südy Ernő az, aki a békéscsabai amatőröket összefogja az AURORA-kör égisze alatt. A békéscsabaiak hamarosan bekapcsolódtak a megújuló magyar fotóéletbe: Berekméry Zoltán, Gellért Géza és Vasvári Béla 2–2 képpel szerepelt 1947-ben a soproni VII. Nemzetközi és a MAMOSZ IX. Nemzetközi Kiállításán.

Az újonnan alakult fotóstrió egyre-másra küldi képeit – hazai kiállítások híján – külföldre: 1948-ban a portugáliai Lisszabonban szerepelnek, s a tekintélyes vastagságú katalógus Vasvári Béla Friss víz című képét is közli, amely ugyancsak ez évben aranyérmes nyert az amszterdami FOCUS Fotosalon ötvenéves jubileumi tárlatán.

1950-ben a belgiumi Charleroi-ban, Luxembourgban és Saarbrückenben kerülnek falra a csabai fotósok képei. Jelentős Gellért Gézáinak és Vasvári Bélának a berni FIAP I. Photo-Bienaléján elért sikere. De ismét bezárultak a kapuk, a hidegháborús nemzetközi helyzet nem tette lehetővé (sőt! gyanúsán veszélyessé vált) a további nemzetközi szereplést, itthon viszont az irányított művészetpolitika nevezte l'art pour l'art-nak poétikus szemléletmódjukat. Ebből a hálóból Berekméry Zoltán „szabadult” ki elsőnek, 1954-ben Őszi vásár című fotójával, 2. díjként egy fényképezőgépet nyert az Ofotért pályázatán és az újrainduló Fotó c. lap is több felvételét közli.

1954-ben újjászületik a békéscsabai fotóélet is, Erdős Zoltán tanár minden eddiginél nagyobb kiállítást szervez május 1-jén. Összesen 430 kép került a falakra és a kiállítók között egyaránt akadt hivatásos és amatőr fotós.

Az ekkor már Balassi nevét viselő Fotóklub tagjai folytatták az elődöktől örökölt hagyományokat, részt vettek a rendszeressé váló országos kiállításokon, bekapcsolódtak a megújuló fotóéletbe. A MADOME 1955-ös és 1956-os kiállításain Csapó László, Berekméry Zoltán, Gellért Géza, Hajdú Mihály és Vasvári Béla szerepeltek. Berekméry a Magyar tenger című képéért ezüstérmes, Gellért Géza színes diáiért aranyérmes kapott. Jelentős csabai sikernek tartjuk, hogy ők ketten alapító tagjai voltak a Magyar Fotóművészek Szövetségének.

A történelem ismét közbeszólt, mert az 1956. október 7–21-e között megrendezett békéscsabai országos kiállítás az események elsodorták, kevésbé figyelték rá, utóéleté sem volt, hiszen 8 képpel díszített katalógusát a kiállítók zöme nem kaphatta meg. A nyugtalan időszak nem kedvezett a fotóélet fejlődésének, néhány kezdeményezés azért történt. Ez időben alakultak ki az üzemi fotókörök, közülük is a mai Kner Nyomda elődjénél, a Békési Nyomdában, ahol Malatyinszky József jó szervezőkészséggel gyűjtötte maga köré az amatőröket. Munkálkodását a szakszervezeti védnökséggel megrendezett országos kiállítás koronázta, ahol a helyiek (Fazekas Tamás, Zelenyánszki András, Dobroczi György) mellett olyan nevek is szerepeltek, mint Vadas Ernő, Balla Demeter, Járai Rudolf és mások.

Csapó László jól sáfárkodott a kapott szellemi örökséggel, mert a Balassi Fotóklub békéscsabai tevékenységét megyei hatókörűvé fejlesztette ki. Így jött létre a Viharsarok

elnevezésű megyei fotó- és filmklub. Csapó László 1964. október 15-ig látta el a megyei klub irányítását, melynek egyik legérdekesebb fennmaradt anyaga a Viharsarok FOTÓ HÍRADÓ címmel kiadott, saját szerkesztésű lap, amely 1962 és 1964 között élt. Négy száma került a megyei archívumba, de ennél több jelent meg. Nyomatott borítóban, címoldalán képpel, 16–24 oldalon sokszorosított tartalommal került a megyei klub tagjaihoz. Érdekessége, hogy mellékletként az akkori Ofotért Híradó 34-től 54-ig terjedő számait is a Viharsarok FOTÓ HÍRADÓ-hoz csatolták információs szolgáltatásként.

A pezsgő klubéletet jellemzi, hogy Réti Pál a Népművelési Intézetből többször tartott előadást.

1962-ben békéscsabai kezdeményezéssel indult a mindmáig tartó nyári fotóstáborozások sorozata. Csapó László szervezésében, a Békés Megyei Tanács és a Népművelési Intézet támogatásával 1962. július 21–24. között Gyulán rendezik meg az I. országos fotós-és filmamatőr-találkozót. Az előadásokkal, fotótúrákkal gazdag program keretében először találkozott egymással a magyar fotóamatőr gárda. Sikere olyan nagy volt, hogy igény mutatkozott az évenkénti találkozók megtartására, amelyet a Népművelési Intézet „felsőfokú központi fotótanfolyamnak” nevezve más-más városban (1963-ban Győrben, 1964-ben Szombathelyen és ismét Gyulán) rendezett meg. Gyula városa a későbbiekben is megtartotta vonzóerejét és a város szülöttét: Székely Aladárt választotta névadóul, fotóművészeti alkotótelepet hozott létre. Az 1962-es példa olyan ragadós volt, hogy azóta évente 8–10 fotóstábor szervezésére kerül sor az ország különböző helyein.

1965-től kezdődően Bódis Miklós lesz a Balassi Fotóklub vezetője. Bódis szeretett fényképezni, a helyi sajtóban több felvétele megjelent és a klub vezetését, tagságának összefogását az elődöktől eltanult jó módszerekkel végezte. Önzetlen segítőkészsége a régi és nemes értelemben vett amatőrök sorába emelte őt. Bódis Miklós érdeme Békéscsabán az iskolai és üzemi fotókörök összefogása, tagjainak a Balassiba való tömörítése. Ugyancsak az ő érdeme a Békés megyével szomszédos Arad megyei román és megyei fotósokkal való kapcsolat kiépítése, amely klubkollektívák cseréjében és kölcsönös kiállításokban nyilvánult meg. Egy-egy ilyen alkalommal 8–10 fotós látogatására is sor került, mind hivatalos, mind magánmeghívás alapján.

A Balassi Fotóklub nem csupán képanyaggal vett részt az ekkor még élő Szegedi Szalonok éves kiállításain, hanem a tárlat megtekintésére csoportos kirándulást is szerveztek. Jó kapcsolat alakult ki a bajai, a dunaújvárosi, a salgótarjáni és újabban a szolnoki fotóklubbal, amelyek kölcsönös látogatásokkal, klubkiállítások bemutatásával jártak.

1966 nyarán, egy zivataros hétfő esti klubfoglalkozáson született meg egy Békéscsabán évente rendszeresen megrendezendő, új fotóalkotásokat bemutató kiállítás gondolata. A „premfotó” elnevezést a VII. kiállítás alkalmával, 1972-ben kapta. Réti Pál írja az Új Auróra 1972. 3. számában: „A prem szó ebben az esetben a premier szó lerövidült változata, s a művészeti ág nemzetközi gyakorlatából került hozzánk. A premier kifejezést mindnyájan ismerjük... a Mű első találkozása a közönséggel.”

A „Kulich Gyula Premfotó” több mint két évtizedes, tartós sikert aratott, noha az utóbbi évek anyagi nehézségei 2–3 évenkénti megrendezést tettek csak lehetővé, de 1989-ben kerül sor a jubileumi 20. kiállításra, amelyen az elmúlt két évtized legjobb képei kerülnek bemutatásra. E gondolatnak is története van, mert a Balassi Fotóklub már 1968-ban megrendezte a „Díjnyertes Magyar Fotók” c. kiállítást, ahol minden meghívott szerző megkapta Ligeti Erika szobrászművész erre az alkalomra készített plakettjét.

Békéscsabát még egy kiállítássorozat jellemzi: a Városi Tanács által támogatott „Termő ékes ág...” elnevezésű, a családi étellel kapcsolatos és 1974 óta minden évben az anyák napján megrendezett országos kiállítás. Érdekessége, hogy a város főterén, a Kossuth-szobor mellett felállított, óriási leporellókra emlékeztető tablókon van ez a szabadtéri kiállítás. Látogatottságát nem is lehet felmérni, mert úgyszólván az egész város látja, sőt! az idevetődő idegenek sem tudják észre nem venni... Az időjárás viszonyosságaitól a képeket alig lehet megögni, ezért a kiállított képeket szerény kópiaáron megváltják a rendező szervek.

Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a békéscsabaiak kisugárzó hatása teremtette meg a gyulai Székely Aladár-emlékkiállításokat és a szarvasi A paraszti élet – ma elnevezésű tematikus fotókiállítás-sorozatot. Mindkettőnek lett követője, elég talán csak a dunaújvárosi Rosti Pál-emlékkiállítás vagy a törökszentmiklósi hasonló kiállításokat megemlítenem.

Az utóbbi években mintha lanyhult volna a klub élete, de ez a fenntartó szerv mostoha körülményeivel (is) magyarázható. Am hivatal ide vagy oda, az amatőr fotó marad!

Balogh Ferencz

„A pálinkázó magyar”

Némethy Endrének

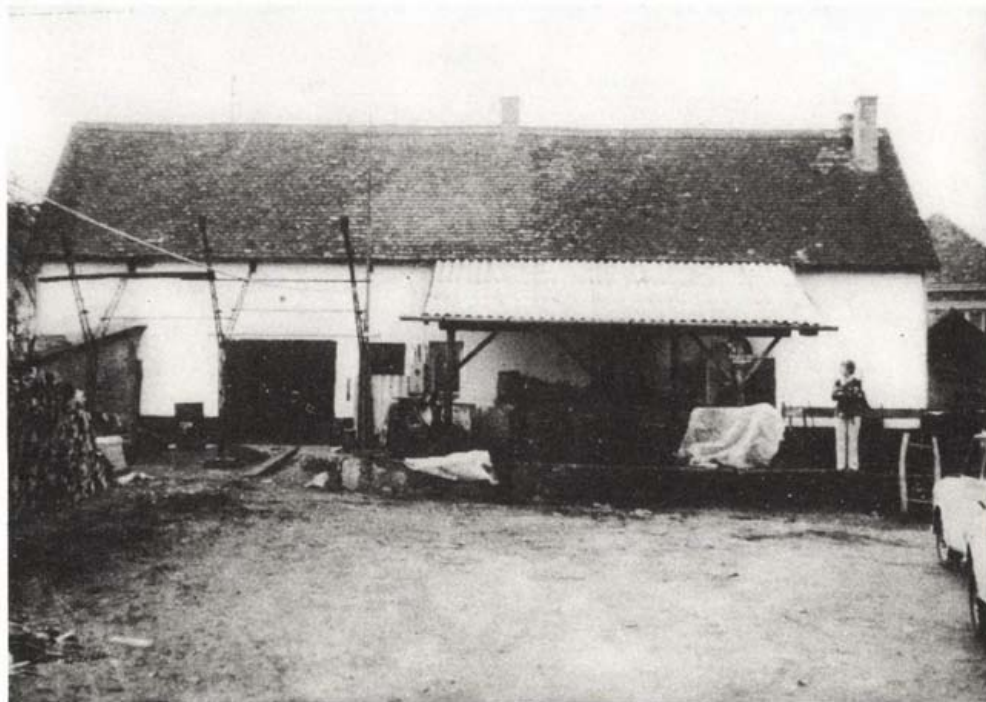
Az egy évszázaddal ezelőtti népelelmezési statisztika azt mutatja, hogy egyes területeken, különösen a Kárpát-medence északi és keleti vidékén már a pálinkafogyasztás áll az első helyen a szeszes italok választékában. Bár ezeknek a területeknek a java részét időközben elcsatolták Magyarországtól, az utóbbi évtizedek alkoholfogyasztási statisztikái azt bizonyítják, hogy a borfogyasztás némileg visszaesett, a sörfogyasztás jelentősen nőtt, a töményesz-fogyasztás pedig megduplázódott Magyarországon. A magyar ember a töményesz-fogyasztásban a világranglista élére került.

Kis kutatástörténet

A népi italok készítésével, fogyasztásával hagyományosan a néprajztudomány „népi táplálkozás” fejezetében találkozhatunk. Már a magyar néprajz első retrospektív összefoglalójában, *A magyarság néprajzában* rövid áttekintést kapunk az italokról – a fűszerek társaságában. Bátky Zsigmond itt a következőket nevezi meg: víz (forrás- és kútvíz), lóser (kumis), bóza (magyar ser), árpaser (gabonaser), mézser, pálinka, kávé, tea. A pálinkáról összesen 11 sor szerepel, de a többi italfajtát is inkább csak megemlíti. Ugyanez a munka más helyen említi a bodzabort, a bodzaürmöst és a nyírvizet, valamint szőlő a szőlőművelésről és a borkészítésről.

A magyar szőlészetről és borászatról viszonylag kiterjedt szakirodalom áll az érdeklődő rendelkezésére. A magyar „ser” nagyszabású művelődéstörténeti monográfiáját az 1930-as években Bevilacqua-Borsody Béla írta meg. Kisebb áttekintések születtek a bozáról (Paládi-Kovács Attilától), a mézserrel (Szabadfalvi Józseftől) és a kávéról (Kisbán Esztertől). A pálinka kérdése valamiért kutatatlan maradt.

A mecseknádasdi pálinkafőzde (1983)

A pálinkáról szóló kevés néprajzi adatközlés első „sűrűsödési pontja” századunk harmincas-negyvenes éveire tehető. 1939-ben Benedekfalvy Luby Margit a szatmári szilváról és a kiváló szatmári szilvapálinkáról, ugyanakkor Vajkai Aurél Cserszegtomaj-monográfiájában a pálinkafőzésről szól. 1943-ban Kardos László mintaszerű őrségi táplálkozásmonográfiájában bemutatja a pálinkakészítést. Bödei János, Némethy Endre a primitív pálinkafőző eljárást dokumentálja, Szentmihályi Imre a csödei pálinkafőző kunyhó típusát ismerteti, Ujváry Zoltán 1957-ben az abauj-zempléni vidékről mutatja be a „lavoricát”, a lavórral készült pálinkát.

Az utóbbi évtizedekben született szociográfiai munkák közül némelyik néprajzi dokumentumként is olvasható. Végh Antal *Erdőháton, Nyíren* című megrendítő írásában szól a denaturált szesz fogyasztásáról, Zám Tibor pedig a *Szeszmesterek* írásfűzérében a Bács-Kiskunban már-már nagyiparrá vált fekete szeszfőzést tárja elénk. Szociológiai adatokkal bőven szolgál az Alkoholológiai kiskönyvtár sorozata, valamint bő szeszörténeti dokumentumgyűjtemény pl. Kárpáti Endre *A magyarországi alkoholizmus elleni küzdelem múltjából* című vaskos könyve.

Mindezek ellenére azt mondhatjuk, hogy eddig nem történt meg a magyarországi pálinka és pálinkázás néprajzának körvonalazása; az önkéntes gyűjtőket segítő kérdőív sem áll a rendelkezésünkre. Az első ilyen (eddig még nem publikált, csak a kutatás során használt) kérdőívet magam készítettem el.

A külföldi szakirodalomból néhány munkát föltétlenül meg kell említeni. Az európai kutatásokra ösztönzően hatott Adam Maurizio 1933-ban, Berlinben megjelent könyve az erjesztett (s benne az égetett) szeszes italokról (*Geschichte der gegorenen Getränke*). A Svájcban folyó dicséretes jelen néprajzi kutatások egyik méltányolandó eredménye Peter Wüthrich *Alkohol in der Schweiz* (Zürich, 1979) című munkája. Németországban 1986-ban tanulmánykötet jelent meg *Alkohol im Volksleben* (Alkohol a népeletben) címmel.

A különböző pálinkák megjelenése Magyarországon

Az égetettszesz-itallal kapcsolatos első magyarországi adatunk a XIV. századból származik. Allítólag Károly Róbert felesége, Erzsébet királyné a köszvényét rozmaringos *aqua vitae*-vel (latinul: élet vize) gyógyította. Az aqua vitae föltehetően borpárlat lehetett, s talán az Anjouk olasz kapcsolatai révén juthatott el az eljárás mód Magyarországra. 1570-ből van adatunk az „égett bor” terminus megjelenésére, amely közli velünk, hogy borégetésről, azaz kenyerszerű italról van szó. Később az égettbor szavunk jelentésmódosuláson ment át: jelenthette a gyümölcs, sőt a gabona alapanyagú égetett szeszes italokat is. Pl. az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár adatai szerint: „kenyér gabonából tilos éget bort vagy pályinkát főzni” vagy „a szilvát mind éget bornak főzték”.

Pálinka szavunk etimológiai szótárunk szerint csak 1630-tól adathozható, bár talán erre vonatkozik egy 1572-es debreceni *balinka* előfordulása is. A szlovák jövevényszó az újonnan megjelenő, „északról betörő” pálinkafajtára, a gabonapálinkára utalt eleinte, s később lett csak valamennyi égetett szeszes italunk gyűjtőnévévé. A szlovák jellegre utal a palóc nyelvjárásban máig meglévő terminus: *tótpálinka*.

A gyümölcspálinkákra vonatkozó első adatunk 1658-ból származik. Mátyus István 1787-es leírásában a terminusok „vetélkedését” is nyomon követhetjük: „Hallottam hiteles emberek felvetéséből, hogy mikor ennek a gyümölcsnek (ti. szilvának) bő termése legyen, könnyen készülhet Erdélyben ötvenezer veder szilva égettbor, vagy amint néhol hívják, gügy, vagy a mai tisztesebb neve silvórium.”

A pálinkafőzés szabályozásáról

A feudalizmus korszakában nem beszélhetünk a pálinkafőzés egységes jogi szabályozásáról. A földesuraknak és a városoknak előjogaik voltak; hatáskörükben korlátozták, adóztatták a pálinkafőzést. Országos (királyi) rendeletekkel csak nagyobb éhínségek, veszélyeztetettség idején léptek közbe.

Az első központi szabályozás 1836-ban született. A VI. törvénycikk szerint a jobbágy gabona kivételével mindenből főzethet pálinkát, de mivel a főzetési jog a földesúré, évente 2

forint üstpénzt köteles fizetni. Saját szükségletre és eladásra egyaránt lehetett főzni. Mint látható, ez a törvénycikk a korábbi gyakorlatot emeli a központi szabályozás szintjére.

A közteherviselés alapján 1849-ben bevezetik a pálinkaadót. Ezt követi 1851-ben a körülményesen ellenőrizhető cefreadó. 1862-től ismét terményadó lesz: a szesz mennyisége és foka után kell fizetni. A szesz állami monopóliummá válik, s ezzel párhuzamosan létrejön a pénzügyőrség. 1851-ben az országban 105 129 szeszfőzde működött az uradalmaiban, városokban, falvakban. Ez a korszak az emlékekben máig felfedezhető kisüstös korszak.

A községi főzdek rendszerét az 1920. évi IV. törvénycikk hozta létre. 1924-től főszerelik a főzdekben a szesz mérő gépeket. Ettől az időszaktól számíthatjuk a zugfőzés megjelenését; ezek egy része nyilvánvalóan a szesz mérő gépekkel föl nem szerelt magántulajdonú üzemekben folyt.

1945 után többször változott a szeszfőzés rendszere. 1952-ben bevezették az ún. „feles főzést”. A lényege az volt, hogy minden főzető a gyümölcsből, törkölyből és borseprőből főzetett pálinkának felét köteles volt a szeszfőzde útján kijelölt vállalatnak átadni. Így nem kellett szeszjövédék adót fizetnie, ám a saját részének főzetési díja volt. Ugyancsak a főzetőnek kellett gondoskodnia a tüzelőről is.

1965-ben módosították a törvényt, ennek következtében a termelői pálinkafőzés 40%-kal megcsappant, a fekete főzés pedig vélhetően ekkor ugrott meg. 1970-ben szüntették meg a feles főzést, s bevezették az adófizetéssel járó bér főzést. Egy 1983-as rendelet lehetővé tette, hogy gyümölcsből készült pálinka előállításával magánszemély is foglalkozhat. E rendelet eredményeként az utóbbi években sok helyen föléledtek a korábban felhagyott kis községi főzdek. 1970-ben 1070 főzde volt az országban (állami gazdaság, termelőszövetkezet, áfész, vállalat, tanács kezelésében). E szám 1982-ben már 815-re csökkent. Az utóbbi években a főzdek száma ismét gyarapszik.

A magyar pálinka alapanyaga

Egyik tiszadorogmai adatközlőm tréfás véleménye szerint: „inggombból is lehet pálinkát főzni”. Magyarországon a vadon termő és természetesen gyümölcsökből, borgazdasági termékekből főznek főként pálinkát, de ismeretesebb ínséges időkben a különféle pálinkapótlékok, valamint a kísérletezés céljából készült alkalmi pálinkák is.

Különösen a következő vadon termő gyümölcsökből készülhet pálinka: áfonya, berkenye, bodza, boróka, csipkebogyó, kökény, som, szeder, vadalma, vadkörte. A bodzapálinka neve a Börzsönyben *borzban*, Bácskában *csetepálinka*. Híres volt egykor a (kiskun)halasi bodzapálinka. A borókapálinkát sokan *borovicska*, *fenyővíz*, illetve *fenyőmagpálinka* néven ismerik.

A borgazdasági alapanyagok között bort, törkölyt és borseprőt használnak fel pálinkakészítésre. A paraszti gyakorlatban a törköly- és seprőpálinka előállítása jelentős.

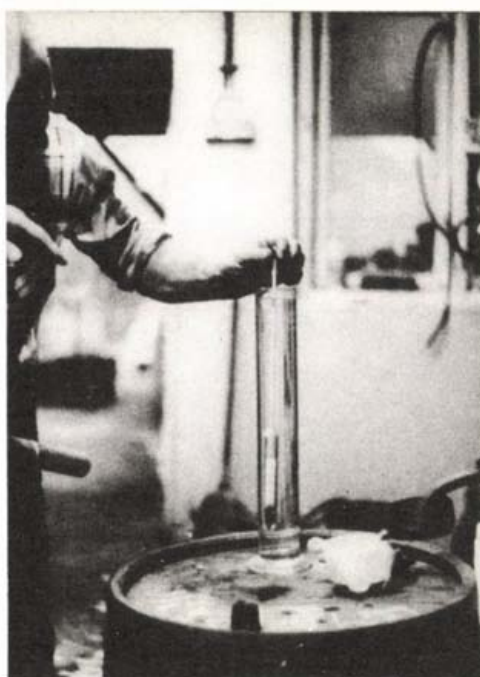
A gyümölcsök között az alma, a barack, a cseresznye, a dió, a (fa)eper, a körte, a málna, a meggy, a szilva szerepel a pálinka alapanyagaként, s természetesen a keverék, a vegyes gyümölcs is. Magyarországon különösen nevezetes a szabolcsi és szatmári alma-, a kecskeméti barack-, az alföldi eper-, a szatmári szilvapálinka. Az eperpálinka készítése különösen érdekes népi módszereket igényel. A fa kézzel való szedése szaporítatlan munka lenne, ezért fólia, ponyva segítségével gyűjtik. A kiterített ponyváról kétnaponként gyűjtik hordóba az érett, lehullott, lerázott epret. Az utolsó szedés után 7–9 napra forr ki a cefre, amelyet rögtön főzetni kell ezután. Ezért a pálinkafőzési szezon – ahol van – az eperpálinkával kezdődik. Bácskában külön szedreskertek is voltak a pálinkafőzés céljából.

Luby Margit egy tanulmányában bemutatja Szatmárt, a „szilva hazáját”. A következő népi szilvajafákat ismerteti: *kék- (macskatókú)*, *penyigei (nemtudomka)*, *lotyó- (fosó-)* és *boldogasszonyzilva*. Mint írja: „Ebből a négy kékszilvajafából főzött szilvórium hasonlíthatatlanul értékesebb, zamatosabb, mint az ország többi részén veres szilvából főzött szilvórium. Vetekedik, ha nem is ízesebb, a kecskeméti baracknál. Amikor a világháború után egyre-másra állították fel ezen a vidéken a nagy szeszfőzdeket, akkor a szilvóriumunk márkás itallá emelkedett.”

Különösen háborúk idején, illetve ínséges időszakokban jelentek meg a népi gyakorlatban a gabonából és más pótlékanyagokból főzött pálinkaféleségek. Inkább a gyümölcsstelen vidékeken járta a gabonapálinka. Sok helyen emlékeznek a rozspálinkára, bőven vannak adataink a kukoricából készült égetett szesz italra. De hallottam dinnyepálinkáról, (cukor)répapálinkáról, krumpilpálinkáról is.

Pálinkagyűjtő edény (Csehimindszent, Vas m., 1983)

A pálinka fokolása (Mecseknádasd, Baranya m., 1983 – Balázs Géza felvételei)

Gyógypálinkák, likőrök

Apor Péter a *Metamorphosis Transylvaniae*, azaz *Erdélynek változása* című munkájában bemutatja a régebbi, tehát az 1736 előtti kedvelt ízesített égetett szeszes italokat. Ezek között említi a Brassóban főzött fahéjvizet, a tálban „megmézelt” vagy fűgével, esetleg „malosaszőlővel” ízesített égettort. Nyugodt szívvel tarthatjuk ezeket korai gyógypálinkáknak. Apor néhány sorral később megemlíti, hogy „nem vala olyan paszomántos gyomrok, mint a mostaniaknak”.

Az Apor említette mézes pálinka a legutóbbi időkig megfigyelhető a magyar falvakban. Különösen jeles ünnepeken fogyasztják, karácsonykor, húsvétkor, lakodalomban a kontyolás után, esetleg már a kézfogókor is. Kalotaszegen a tejbemérés (juhtejmérés) alkalmával régebben az asszonyok cukrozott pálinkát ittak, ma már inkább vodkát, likőrt. Hasonló ital, de még köménymag is van benne, a Sütő András által többször emlegetett pusztakamarási köményes vagy köménymagos pálinka: „A szoba megtelik a pergelt cukor és köménymag illatával... a pálinkának szép rubinpiros színe van.”

Három likőrféleség különösen nagy történeti utat járt be: több néposztály körében volt népszerű. Ez a rozsólis, a krampampuli és az ágyaspálinka.

A rozsólis fűszerekkel ízesített szeszes ital, különösen a XVIII. században kedvelték, később külön rozsólisfőző kisüzemekben gyártották. A középlatin *ros solis* ('napharmatfű') szó Magyarországon először 1708-ban bukkan föl. Az italfajtát valószínűleg az ízesítőfűről nevezték el, de lehet fantázianév is. Csokonai Vitéz Mihály *Dorottyájában* már találkozunk a rozsólisos butellával, amelyben narancsból, barackból, eperből készült likőr volt. Mikszáth Kálmán *Különös házasság* című regényében a rozsólisfőzés már mint az „úri rendek” számára és ízlésének megfelelő vállalkozás szerepel.

A *krampampulit*, a másik likőrféleséget sokáig az „ördög italának” tekintették. A szó föltehetően a latin *crampus* 'ördög' szóra megy vissza, innen is az „ördögi” motívum. Első előfordulására 1834-ből van magyarországi adat. Jelentése: cukorral kevert, fűszerezett pálinkából vagy rumból készült, felszolgáláskor (fogyasztás előtt) rövid időre meggyújtott

erős szeszes ital. Jókai Mór a pontos receptjét is megadja *A három királyok csillaga* című regényében. A ceglédi tanyákon a két világháború közötti időszakban a legények még készítették a krampampulit. Kovács Endre doroszlói (Jugoszlávia) gyűjtése szerint jeles napokon, húsvét és karácsony böjtjén a mézes pálinka, megfázás ellen pedig a krampampuli dukál mindmáig.

A harmadik kevert pálinkaféleség az *ágyaspálinka*, amelynek hagyománya máig fölfedezhető. Bálint Sándor Tömörkény István nyomán inkább a polgári háztartások pálinkakeverékének tartja: „olyan pálinka, amelyet többféle gyümölcsből, magból, levélből, virágból álló pálinkaágyra szoktak önteni, hogy minél alkalmasabb orvosság, minél ízelesebb ital legyen belőle. A pálinkaágyat nagyobb, széles szájú üvegben vetik meg... Egy ágyás általában egy-két évig használatos. Volt külön dióságyás, meggyeságyás is. Ezek összefoglaló neve nyáriágyás... A téliágyás viszont olyan pálinka volt, melynek száraz növényekből, kömény-magból, szemesborsból, csillagánizsból, fűgéből, szentjánoskenyéből, fahéjból, szegfűszegből, sárgafehér cukorból volt az ágya.”

Nemcsak a folklórban, hanem a tárgyi néprajzban is találunk nagy egyéniségeket. A népi italkészítésben ilyen néhány megszállott főzész, aki mindig kísérletezik, finomítja a pálinkáját, de vannak otthon próbálkozó specialisták is. Megismerkedtem egy ceglédi specialistaival, akihez sokan eljárnak likőrféleségeit megkóstolni. Különösen a *vaskeserűnek* nevezett likőre híres.

Csak remélhetjük, hogy a régi patikusok, kocsmárosok kontyalávalói, gyógypálinkái nyomán működő kísérletező ipar nem hal el teljesen, sőt talán legálissá is válhat, és a ma élő specialisták tudománya nem vész el nyomtalanul.

A cefrekészítés

A *cefre* a pálinkafőzés céljára az alapanyagból erjesztett sűrű lé. Nevezik *erjesztésnek*, *kelesztésnek* is. A cefrére használják még a *csoré*, a *cibere*, a *moslék*, a *csömöge*, a *dara* és a *brescka* szót is.

Az erjesztést nem tartják nagy tudománynak, szinte mindenki ért hozzá. Egyfenekű (ún. *ablakos* vagy *ajtós*) hordóba, kádba vagy cefrengödörbe öntik a magától lehullott vagy lerázott gyümölcsöt. Általában az asszonyok és a gyerekek gyűjtik a gyümölcsöt, alkalmanként a *zumicskolónak* nevezett eszközzel összezúzzák. Ha a cefre kiforrt, akkor légmentesen lezárják, nehogy elillanjon belőle az alkohol. Lesározva legtovább a törkölycefre áll el, ezért rendszerint ezt hagyják a főzésnél utoljára.

Nem tekinthető újdonságnak a cukorból készült pálinka sem, bár vészes megszaporodása kétségtelenül századunk hatvanas éveitől figyelhető meg. Fél Edit már 1943-ban Martoson lejegyezte az „imőlygős” ízű cukorpálinka készítését. A mai alföldi zugfőzdek legnagyobb részében bolti cukorból készítik a cefrét. A zugfőzések szakmai titkaiba nem szívesen avatják be a jegyzetelő idegent, nekem a következő cukorcefre-receptet sikerült gyűjtenem: 100 literes hordóba tesznek kb. 10 l borseprőt, 20 kg cukrot. A többit tiszta vízzel töltik föl. Tetején gallért, kis levegőt hagynak, hogy az erjedés során le ne repüljön a hordó teteje. Az erjesztés 22 C-fokon 9 napig tart.

Az erjesztéshez a már említett cefrekavarón (*zumicskoló*) kívül olykor cefremelegítőt alkalmaznak. Ez az eszköz egy évszázada Nyugat-Európában tűnt fel.

Pálinkafőzési típusok a mai Magyarországon

A mai magyar pálinkafőzési gyakorlatot három fő típusba sorolhatjuk: 1. házilagos, primitív főzés; 2. falusi-városi bértőzés; 3. zugfőzés.

1. Századunkban több helyen fölfigyeltek a néprajzkutatók egy általánosan elterjedt, házilagos, ún. primitív pálinkafőzési eljárásra. Ennek lényege, hogy minden háznál megtalálható hétköznapi, más funkcióra is alkalmas eszközökből állítják össze a lepárlókészüléket. Ezzel az eljárással ritkán főznek nagyobb mennyiséget, inkább a háztartás szükségleteit elégítik ki, s kezdetleges módja miatt az így készült pálinka minősége is esetleges. A nagyvenes évekből Zalából két pontos leírással rendelkezünk. Az eljárás menete a következő: Egy 25–30 l-es fazekat félig megtöltenek cefrével. Ebbe beleállítanak (belenyomnak) egy

háromlábú, e célra faragott kisszéket. Erre állítanak egy kisebb tálat. A fazék tetejére fenékével lavórt illesztenek, ezt körülsárosszák. A lavór a hűtőeszköz, ebbe vizet öntenek, s ha fölmelegedik, cserélik. A fazekat alulról elkezdik melegíteni, vagyis a cefrét főzni. A fazék belsejében a keletkező alkoholos gőz a hideg lavór fenekére rácsapódik, s onnan a tálba csöpög. Ezt nevezik *plávis*nak. Néhány óras főzés után hagyják kihűlni, majd később ezt a plávist főzik ki ugyanezzel a módszerrel. A második főzés eredménye a fogyasztható pálinka.

Ezt a „lavóros” eljárást az országnak szinte minden részén fölfedezték már. Gömörben sajátos szláv képzéssel *lavoricának* nevezik az így főzött pálinkát.

A másik elterjedt „primitív” módszer az ún. kukta típusú pálinkafőzés. Kis ügyességgel a mindenhol kapható, jól záródó kukták könnyűszerrel átalakíthatók „mini” pálinkafőzővé. Különösen a városokban, lakótelepeken próbálkoztak így pálinkafőzéssel. Ennek kis mennyisége, familiáris jellege miatt a pénzügyörök nem is nagyon törődtek vele.

2. A kisüstös korszak végével kezdődött el a községi és városi bérfőzések időszaka; s ekkortól válik el egymástól élesen a szabályos és tiltott főzés. E korszakban válnak az enyészetté a korábbi pálinkafőző (pálinkaégető) kunyhók. Göcsejben, Hetésben és az Őrségben a népi építészeti sajátos remekei voltak ezek az építmények. Kardos László kiváló Őrségi táplálkozásmonográfiájában Magyarországon már csak emlékeket gyűjthetett a régi kisüsti pálinkafőzésre, ám a Jugoszláviához került Őrségi falvakban (pl. Bükkallán) működő formájában is megfigyelhetette ezt a pálinkafőzési módszert.

Szemléletesen bizonyítja ez a jelenség azt, hogy a központi rendeletek, szabályzatok milyen hamar képesek átalakítani a népi gyakorlatot. Ezekre a rendeletekre a nép persze sokféle praktikával válaszol (lásd fekete főzés).

A mai falusi főzdek legtöbbször a két világháború közötti időszakban alakult. A főzdek szinte kivétel nélkül különálló épületek, a már meglévő faluszervezetbe jellegzetességének megfelelő módon illesztették. Vízszükséglete miatt folyóvíz (ritkán kút) mellé, „illata” miatt pedig inkább a faluszélre került. Somlóvásárhelyen 1920 körül egyenesen artézi kutat fúrattak a pálinkafőzésre szövetkezett gazdák.

Az idő során kialakult minden főzde nek az egyéni vonzáskörzete. Leginkább a szomszédos települések lakói látogatják egymás főzdeit. A távolabbról érkezők rendszerint az „elszámazók”, akik jobban megbíznak a hazai főzdeben. Sokan azért kedvelik inkább a kis, falusi főzdeket, mert ezekben nem keverik össze a cefrét, mindenki a saját pálinkáját kapja meg. A főzetési szezon helyenként különbözik. Az üzemrendet az igényekhez alakítják. Rendszerint tavasz végén és nyáron tartanak 1–3 hónapos szünetet, s ősszel kezdődik el a „nagyüzem”. Szlavóniában Borszűrő Szent Mihálytól (szeptember 29.) Szent György-napig (április 24.) tart a pálinkafőzés. A falvak ilyenkor pálinkaszagúak, „meg a levegőtől is be lehet csípni”. Ceglédén azt hallottam, hogy a főzde a „nyár utolján” kezdi meg a működést az eperpálinkával, a Kisasszony napi lekvárfőzést követően indul meg a szilvapálinka-készítés, majd egész télen követi ezt a törkölypálinka lepárlása.

Általános szokás, hogy a kisebb főzdekben maguk a főzetők hozzák a tüzelőt, a fát, míg a nagyobb helyeken ez megfizetendő szolgáltatás. A pálinkafőzés a falusi főzdeben társas munka. A főzető igényli, a kisebb főzdekben a főzde szinte megköveteli, hogy a főzető jelen legyen, amikor a munka folyik. Ennek egyik oka az, hogy teljes és kölcsönös legyen a bizalom: hogy nincs semmi „mesterkedés” a pálinka körül. A másik ok az, hogy a pálinkafőzés folyamatos üzem, valakinek mindig ébren figyelnie kell az üzemet, s bizonyos munkafolyamatokat eleve csak két ember végezhet. A munka társas jellegét mutatja az is, hogy rendszerint megjelennek a főzető barátai, családtagjai, s ott van már a következő főzető is, várva sorára.

E társas szellem miatt a falu társadalmi életének kiemelt fontosságú helyévé, public place-szé avatják a pálinkafőzdeket. Az emberek beszélgetnek, vitatkoznak, politizálnak és természetesen tréfálkoznak.

3. Néprajzi szempontból eddig kevésbé kutatott, megfigyelt jelenség a pálinkafőzés tiltott gyakorlata, az ún. fekete vagy zugfőzés. Zugfőzéssel az ország minden táján találkozhatunk. A gyakorlatot sarkallja az ősi törvény, hogy ne vessen kárba a hulladék gyümölcs, illetve az, hogy amit az ember olcsóbban, gazdaságosabban tud előállítani, azért nem dob ki fölöslegesen pénzt. Végezetül megfigyelhető egyfajta virtus is, amely a hatalom kijátszásában, a népi furfangban nyilvánul meg. A már említett „kukta típuson” kívül a mai Magyarországon megfigyelhető a tiltott pálinkafőzés hagyományos dunántúli és új módszerű alföldi változata.

A dunántúli típusnál az eszközök, a nyersanyag és a főzés módja archaikusnak, népinek tekinthető. A „készülék” horganyzott fazékból vagy lekvárfőző üstből, a tetejére kerülő sisak fadézsából vagy lavórból áll. Ennek oldalából vezet ki az egy vagy két szeszpáracső. Ezt vagy ezeket egy vízeshordón vezetik át hűtés céljából. Ha a pénzügyőrök egy portán találhatnak fahordót két lyukkal, már gyanakodnak a pálinkafőzésre. A fahordó kettő vagy négy lyukát egyébként parafadugóval vagy csutkával dugják be a főzés végeztével, s attól fogva nyugodtan szolgálhat tovább vizgyűjtésre vagy cefreélelésre.

Az utóbbi évtizedekben alakult ki a tiltott pálinkafőzés (helyesebben: szeszkészítés) modern, szinte iparszerűen üzött változata, amelyet gőcpontjáról leginkább alföldi típusnak nevezhetünk el. Az Alföldön belül főként Bács-Kiskun megye a központja, s különösen Akasztó, Bócsa, Császártöltés, Kecel, Kiskőrös, Soltvadkert körzetében dívik. Korábban ezen a vidéken is inkább a hagyományos szeszfőzést gyakorolták, ám az alföldi, kis cukortartalmú szőlő szinte megkövetelte a cukrozást; s innen már csak egy kis lépés volt a kizárólagos cukorcefre. Saját gyűjtésemből tudom, hogy a pálinkafőzők egyszerű számítása szerint: „egy kiló cukor árából lesz 1 liter szesz”. Ez azt jelenti, hogy nincs az a drasztikus cukoráremelés, amely után még ne érné meg belőle az azt főzni! Nem csoda, ha az ország összes megyéje közül éppen Bács-Kiskunban a „legédesszájúbb” a nép, vagyis itt a legnagyobb az egy főre jutó cukorfogyasztás.

Az itt használt pálinkafőző készüléket külön erre a célra készítik ügyes kezű szakemberek. Ennek fontosabb részei a következők: üst, sisak, szeszpáracső, hűtőcső, hűtődob, hűtőedény. Megfigyelhető az is, hogy az ipari szeszgyártás eszközeiből is ellettek néhányat a „maszek szeszmeisterek” (pl. kigyócső, hűtődob). Mivel ezekben a készülékekben már üzleti mennyiségű szeszt állítanak elő, ügyelnek a körülményekre. A főzés sokszor külön erre a célra épített „titkos” helyiségben zajlik, vagy az elhagyott tanyákon, külterületeken folytatják. Leginkább háztartási gázpalackkal tüzelnek: ez egyszerű olcsó, másrészt nincs árukladó füstje, harmadrészt biztonságos, mert egyenletesen fűt.

A Bács-Kiskunban és környékén ilyen módon termelt szesz aromásítva (barack- vagy szilvapálinkaként, esetleg rumként – a megrendelő kívánságának megfelelően) kerül a közvetítőkhöz, majd pedig a fogyasztókhöz. Az áruvá válásnak többféle módja van. Létezik a régi népi módszer, a batyuzás. A vevő elmondása szerint a kiskőrösi feketepálinka a *népi hírlanc* segítségével terjed. Egyes pálinkafőzők ügynököket tartanak, akik már az állomáson leszólítják a batyuzókat. Ennél azonban jóval nagyobb mennyiség jut el a kocsmárosokhoz gépkocsikkal.

A Kiskőrös vidékéről elszármazó pálinka gyakran csak újabb törvénszegések, esetleg balesetek alkalmával bukkan elő. A rendőrségi aktákban a következők nevek szerepeltek gyakran a kiskőrösi pálinka kapcsán: Abony, Battonya, Bácsborsod, Bátaszék, Berkesd, Békéscsaba, Budapest, a Balaton vidéke, Dombóvár, Gerendás, Kalocsa, Miskolc, Nagydobos, Nagykőrös, Szabadkigyós, Szeged, Tar, Tiszaluc, Zagyvarékas.

Természetes, hogy társadalmi veszélyessége révén a pénzügyőröket is leginkább ez a tiltott pálinkafőzés izgatja a legjobban. Az elkobzott kazánok ún. bűnjelraktárakba kerülnek, s ezek az egyéni innováció számos ékes példáját mutatják a néprajzosnak. De nemcsak főzés, hanem szállítás közben is sok tiltott pálinkafőzőt sikerül elfogni. Ugyanis, ha valakinél nagyobb mennyiségű pálinka van, s nem tudja papírral igazolni annak tisztaságát – már szabálysértést követ el.

Mint látjuk, a pálinkafőzésnek ez a modern változata már nem értékmentő, hanem egyenesen értéktermelő célú vállalkozás.

A pálinka tárolása

Az égetett szeszes italoknak hagyományos tárolóeszközei a fahordó és különféle cserépedények. Ezeket napjainkban a modernebb tárolóeszközök lassan kiszorítják.

Általános vélemény szerint a pálinka tárolására legjobb az akácfa hordó. A fahordótól ugyanis szintén kap a pálinka: szép sárga színű lesz. Amiért a fahordótól egyesek mégis ódzkodnak: az a pálinkafok-vesztesség. Megfigyelték, hogy a kb. 51 szeszfokos pálinka a fahordóban történt tárolás után minimalisan 1 fokot veszít az erejéből.

A nagyobb kerámiaközpontok vonzáskörzetében inkább korsóban, szilkében tárolják a pálinkát. A cserépkorsók rendszerint 5–20 literesek. A szilkék rövid idejű tárolásra, illetve a pálinka összegyűjtésére, keverésére szolgálnak.

Egyre jobban terjed a pálinkának üvegben (szalmás üveg, demizson) való tárolása. Van adatunk bádog pálinkáskannára – Bajáról. A feliratok tanúsága szerint Schenk Lipót bádogos készítette ezeket. Újabban terjed a műanyag hordókban, ballonokban történő tárolás – ám ettől óva intenek a szakemberek.

A pálinkát hűvös helyen: kamrában vagy pincében tárolják. Előfordul az is, hogy fogyasztás előtt a kútban hűtik.

A magyar múzeumokban van néhány tökből készült pálinkáskobak, a Göcseji Múzeumban őriznek egy pálinkáshébert. A napi mennyiséget leginkább butellában (butykos, butélia) tartják az emberek.

A pálinkafogyasztás

A pálinkafogyasztásnak vannak jellegzetes minden- és ünnepnap alkalmi.

Csiszár Árpád a Felső-Tisza-vidék református egyházközsegeinek XVIII. századi számadáskönyveiben évente mintegy harminc alkalmat talált, amikor följegyeztek pálinkafogyasztást. Pl. áldomás a közösen végzett munkák kezdetén és végén, bikavételkor, harangkötél-vásárláskor, haragos felek kibékülésekor, rektor fogadásakor, instanciaíráskor, gyermekek vizsgájakor, követségbe menéskor, a bika kaszálójának felbecsülésekor, hordó-emeléskor, rektor kútja csinálásakor, csordás fogadásakor, pallókészítéskor stb. Mivel ezen a tájon a szesz leginkább a pálinka, természetesen ezeken az alkalmakon mindig pálinkával koccintottak. Könnyűszerrel megkereshetnénk az ennek megfelelő körülményeket mai világunkban.

A régi paraszti világban, de a munkások körében is a reggeli munka és étkezés pálinkaivással kezdődött. A reggeli alkoholfogyasztást szóláskincünk is alátámasztja. Csehimindszenten azt hallottam: „Reggel a bor alszik, nem szabad fölbreszteni, pálinkát kell fogyasztani.” A Pálinkás jó reggelt-féle köszönések országszerte elterjedtek. A mindennapi fogyasztás másik gyakori alkalmi az étkezés előtti „étvágygerjesztőként” fölhörpintett rövidital. Ecsedi István egy trefás mondatban összefoglalta a debreceni és tiszántúli ember újabb táplálkozási jellemzőit: „Bor előtt pályinka, utána egy kis kolbász, hogy a kávé meg ne ártson.” Általánosnak tekinthető még a munkaáldomás, a közösen végzett munkáknál elmaradhatatlan szeszfogyasztás. A pálinka korábban beépült a munkabérekbe is: a részes aratók a pénz és a termés mellett leginkább pálinkát kaptak. Ezt a pálinkát nevezték arató- vagy járópálinkának.

A jeles napokon ugyancsak sokszor kap fő szerepet ez az italféleség. A gyermekszületés alkalmával rövid időre föl függesztődik az az erkölcsi norma, hogy asszonyoknak nem illik égetett szeszes italt fogyasztani. Hölbling Miksa már 1845-ben följegyezte: „A komaszszonynak ugyanis első és fő kötelessége a csak most szült asszonyt fájdalom enyhítésére pálinkával jól tartani, így a csecsemőnek első tápja is méreg!” Gyermek születésekor szokás az ún. *örömpálinka* fogyasztása, illetve leviaszozott dugóval eltétele. A magam gyűjtése során hallottam erről az Ormánságban, a Közép-Tisza-vidéken, Mezőtúron és Szatmárban. Ezt az örömpálinkát föl bontani csak a gyermek esküvőjekor, tehát legalább 18–20 év múlva szabad.

A keresztelőkor fogyasztott pálinkát olykor boldogasszony poharának nevezték.

Az emberi életút során meghatározó szerepe van az első kínálásnak, a pálinka megkóstoltatásának, a vele elkövetett trefának. Szatmárban például úgy tartják, hogy ha a gyermek megkívánja az italt, legyen bármilyen fiatal is, adni kell neki, nehogy a kívánás miatt betegség álljon belé.

Az utóbbi években különösen megnőtt a pálinka szerepe a magyar lakodalomban. Ha egykori és mai lakodalmi néprajzi leírásokat vizsgálunk, megfigyelhetjük, hogy a pálinka mennyiségében jelentős növekedést tapasztalunk. A nyárádszentimrei leírás szerint: „A pálinkák félliteres, literes üvegekben az asztalokon állottak, és mindenki annyit ivott, amennyit akart, közben kalácsot, süteményt evett.”

Az életút alkalmi között a virrasztás, a temetés és az azt követő halotti tor fontos pálinkafogyasztó alkalom.

„A pálinkázó magyar”

Bordalokat bőven ismer a magyar népköltészet, pálinkadalokat aligha, hacsak a butellaverseket nem tartjuk annak. Pl. az ilyeneket: „A pálinka gonosz ital / Ki azt issza,

korán meghal / Nyáron szárazst, télen fagyaszt / Komoly ember nem issza azt / Csak amíg él!"

Bár a statisztikák adatai magyar szempontból eléggé elszomorítóak az égetett szeszital-fogyasztás tárgyában, néprajzi szempontból és módszerrel ezeket még ki lehet egészíteni.

Nem szólhatnak a statisztikák pontosan a mennyiségről, hiszen nincsenek adataink az országra „lábon bekerült”, illetve a zugfőzéssel előállított jelentős mennyiségű égetett szesz italról. Létezik – különösen az 1980-as években – egy jelentős népi kereskedelem: különösen Lengyelországból és Jugoszláviából érkezik sokféle tömény szesz. Nem lehet csekély mennyiségről szó, hiszen aluljárókban, ún. KGST-piacokon a bolti árnál olcsóbban, és a boltokban sohasem látott választékban lehet ezekhez hozzájutni. A Csepel-szigeti Makádon pedig azt hallottam, hogy a jugoszláv hajók rekeszszámra hozzák az olcsó konyakot.

A mennyiségi-minőségi bizonytalanság után meg kell említeni azt is, hogy történetileg a magyar pálinka szeszfoka egyre növekedett. 1751-ben Selmecbányáról még 25–32 fokos pálinkáról is szólnak, a mai pálinkafőzők nem tartják pálinkának az 50 fok alattiakat. Ezzel szemben a boltokban kisebb szeszfokú pálinkákat árulnak. A kettő közötti különbség, a népi ízlés éppen ezért a saját készítésű pálinkák iránt fogékonyabb. Megállapítható tehát az is, hogy nemcsak a mennyiség, hanem a szeszfoknövekedés is tendencia, s ez utóbbi tekintetben az állami forgalmazás és az egyéni főzés szétvált. Éppen ezért manapság nyugodtan beszélhetünk az ősi, régi „borfogyasztó” magyar nép helyett a pálinkafogyasztó magyarról.

A pálinkatermelés egyik legfontosabb termelési meghatározója az értékmentés. A paraszti háztartásban minden mellékterméket föl kell használni, ez motiválja a pálinkafőzést is. Az értékmentéshez szorosan kapcsolódik az értéktermelés. A pálinka ugyanis nemcsak saját fogyasztásra készül (persze arra is, és a bolti emelkedő árakat nézve a saját pálinka így is komoly nyereség), hanem ajándék, cseretárgy, tehát pénzkímélő eszköz.

A termelés fontos gazdasági meghatározója rejlik a paraszti gazdálkodás időrendjében. A cefrőzés többnyire ősszel, a pálinkafőzés ősszel–télen zajlik. Tehát éppen abban az időszakban, amikor nem folyik más, fontos munka. A pálinkafőzésre ösztönző erővel hatnak bizonyos éghajlati, mezőgazdasági, közgazdasági tényezők (pl. szabolcsi almapálinka, illetve alföldi cukor alapanyagú szeszlőzés).

A fogyasztás szociális okai között szerepel a konfliktusos élethelyzet, az otthonról való távollét, a gyökértelenség (régbben kubikosok, summások, ma ingázók, munkásszállásokon lakók, katonák) és számos más ok. Megfigyelhető az „egy kis hazai” kifejezés jelentésköre, amely magában foglalja rendszerint a pálinkát is. Újabbban egyre inkább beszélhetünk jóléti alkoholizmusról.

Feltűnő, hogy némely vallási felekezeteket, munkásmozgalmi törekvéseket, mértékletességi irányzatokat leszámítva a magyar társadalomban mennyire nincsenek absztinens hagyományok. Furcsának, különösnek tartják azt az embert, aki nem fogyaszt szeszt.

A legújabb statisztikák az alkoholfogyasztás némi csökkenését jelzik (persze lehet, hogy csak a bolti forgalomét). Jó lenne, ha ez valódi tendencia lenne. Ady Endre sorait tartom nagyon érvényesnek a társadalom és az alkohol kapcsolatáról: „Budapesten internacionális kongresszus dűl újra. Az antialkoholisták eljöttek Tokaj nemzetéhez, hogy lebeszéljenek minket az ivásról... Az alkoholizmus olyan kényszerű eredménye a társadalmakban uralkodó, még alig sejtett törvényeknek, mint akármilyen... Nyomorúság és szomorúság ez... Ha igazodik a világ, az alkohol is fogyni fog...”

Balázs Géza

Fontosabb irodalom: *Apor Péter:* Metamorphosis Transylvaniae, azaz Erdélynek változása. Bp., 1972. – *Balassa Iván:* Adatok a székely népi italok ismeretéhez. Ethn., 1944:88–93. old. – *Balázs Géza:* A magyar égetett szesz italok története, terminológiája és néprajza. Kandidátusi értekezés. Bp., 1990. – *Gönczi Ferenc:* Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése. Kaposvár, 1914. – *Kardos László:* Az Órség népi táplálkozása. Bp., 1943. – *Kárpáti Endre:* A magyarországi alkoholizmus elleni küzdelem múltjából. Bp., 1979. – *Katona Imre:* Szeszfogyasztás, kocsmázás, mulatózások kubikmunkán. Néprajzi Közlemények, VIII/1–2. 1963., 378–411. old. – *Keleti Károly:* Magyarország népességének élelmézesi statisztikája. Bp., 1887. – *Luby Margit, Benedekfalvy:* A szilva hazája. Néprajzi Értesítő, 1939:300–310. old. – *Mátyus István:* Ó és Új Diatetica. Pozsony, 1787. – *Némethy Endre:* Adatok egy primitív pálinkafőző eljárás előfordulásához. Ethn., 1945:67–69. old. – *Sólyom Lajos (szerk.):* Pálinkafőzés. Bp., 1986. – *Zám Tibor:* Tények és indulatok. Bp., 1987.

KILÁTÓ

Szent Iván-éj itthon és a Baltikumban

A június hónap egyik legnevezetesebb napja huszonnegyediké, ami a hagyományos népi naptár, az úgynevezett parasztkalendárium szerint a nyár kezdetét jelenti. E napon ünnepelték, s egyes helyeken ma is ünneplik a nyári napfordulót, amely naptól kezdve a nappalok fokozatosan rövidülnek. A nyári napforduló napja valójában nem június 24., hanem 21., a hagyomány azonban nálunk is, csakúgy, mint a többi keresztény országban, június 24.-hez, Szent Iván napjához köti. E napon Keresztelő Szent Jánosra emlékezünk, akit a keleti (pravoszláv) egyházakban Szent Ivánként tartanak számon. Ő volt, az, aki a 18 éves Jézust a Jordán folyó vizében megkeresztelte.

Európa legtöbb népe ezen az éjszakán, főként régebben tüzet gyújtott, amit a lányok és a fiúk átugrottak, a többiek pedig dalokat énekeltek. A máglyát négyszögletesre rakták, és a falu népe négy oldalról körbeálta. Attól függően, hogy milyen magasra ugrott a lány, jóslgattak jövőendő házasságáról. Különböző füstölőszereket, illatos füveket dobtak a tűzbe, vagy éppen ellenkezőleg: rossz szagot keltő csontokat, rongyokat vetettek a tűzre, hogy ezekkel elkergessék a gonosz szellemeket.

A XVIII. század közepén nálunk üszögöt vittek a káposztáskertbe, és ott felszúrták, hogy a hernyó meg ne egye a káposztát vagy a gabona közé tették, hogy meg ne üszkösödjön. A tűzugrás során tűzbe dobott gyümölcsöknek gyógyító erőt tulajdonítottak. A gyerekeknek olyan almát adtak, amellyel előzőleg megérintették a Szent Iván-éji tüzet, hogy ne legyenek betegek. Baranya megyében néhány ilyen almát a sírhalmokra tettek, hogy a halottak túlvilági életét megkönnyítsék.

E napon rendezik meg a *lettek* legnépszerűbb fesztiválját, melyet LÍGO-nak neveznek. A LÍGO szó himbálózást, ingást, lengést jelent. Az ünnepre János napján (lettül Janis), a június 23.-ról 24.-re virradó éjszaka kerül sor Rigában. Ekkor minden János nevű férfi nagy tölgykoszorút kap a nyakába. E napon világos sört és sajtot fogyasztanak. Sok virágot szednek erre az alkalomra, és szép csokrokat kötnek belőlük. Amikor eljön az éjszaka, mindenki a nagy tüzek köré áll. Időnként nagy rudak köré rakják a tüzet, így az magasra csap. Az emberek az alkalomhoz illő dalokat énekelnek, és gyakran ismétlik a LÍGO szót. Ha valaki nem gyomláta meg a kertjét vagy legalábbis nem eléggé, azt dalban csúfolják ki. Ez – csakúgy mint Európa más országaiban, így nálunk is – ősi, pogány eredetű ünnep. Sokféle jóslás és mágikus rituálé fűszerezi az ünnepet. Így például egyedül el kell menni az erdőbe, és ott páfrányvirágot kell keresni. A páfrány évente egyszer ezen az éjszakán virágzik. Aki megtalálja, az a hiedelem szerint örökre boldog lesz.

A lányok jóvendőt mondanak egymásnak és a fiúkat – úgymond – el tudják varázsolni, hogy övék legyen a kívánt lány, illetve azt a lányt válasszák, aki őket szereti. Az egyik ilyen varázslat a következőképpen zajlik le: a lánynak fognia kell egy denevért, és el kell ásnia egy hangyabolyba. Be kell fognia a fülét, mert másképpen megsüketülhet, ugyanis a denevér rettenetesen tud sivítani. Reggel a lány visszamegy a hangyabolyhoz, hogy megkeresse a denevércsontokat. Keresztbe kell tennie a lábszárcsontokat, hogy elvarázsolja a szeretett fiút. Ha viszont valakitől meg akar szabadulni, akkor először szintén keresztbe kell tennie a lábszárcsontokat, utána azonban szét kell szedni őket. Emellett zenélnak, például harmonikáznak, táncolnak, énekelnek, akárcsak nálunk, és persze átugorják a tüzet.

E nappal kapcsolatos szokások ihlették Shakespeare-t a Szentivánéji álom című színművének megírására, melyből Benjamin Britten és Peter Pears operát írt.

Novákné Németh Beáta

A Révfülöpi Helytörténeti Gyűjtemény négy évtizedéről

„Órizzük, tartsuk fenn emlékeinket,
gyűjtsük össze töredékeinket nehogy
végleg elveszenek azok, s ezáltal
is üresebb legyen a múlt, szegényebb
a jelen és kétesebb a jövő!” (Cato)

A somogyi származású *Benke László* tanító 1951 augusztusában korábbi munkahelyéről, a nyírségi világból érkezett a már a korai középkorban is révjáról ismert Balaton-parti *Révfülöpre*. Kutató ösztöne a gyermekek szeretetével és az utóbbiak természetes mozgékonyásával párosulva hamar megismertette, s megszerettette vele „Kál vezér földjét” a Káli-medencét s szűkebb környezetét. „Nem tartottuk magunkat sosem tudományos kutatóknak, csak úgy a magunk felfogása szerint, belső énünk sugalmazására tanulmányoztuk a tájat, felszínét, időjárását, az ember és természet alkotta tárgyakat, a vidék szellemi maradványait... stb.” – jegyezte fel erre az időre emlékezve. A lelkes tanár még 1951 őszén megalakította tanítványaival a *Dr. Borbás Vincze Természettudományi Szakkört*. Ettől az eseménytől számítható a szervezett honismereti munka megindulása Révfülöpon. Az akkori helyi iskolaigazgató *Nagy Károly* – jeles természetbarát – támogatásával, az ő tojás-, fészek-, toll-, fa- és bogárgyűjteményének kiegészítésével, gyarapításával kezdődött a lelkes munka. A következő évben már sikerült egy biológiai szertárt szerezni, amelyet természettudományos gyűjtőszobának, sőt „kis múzeumnak” is neveztek. Ez volt – a kor szokása szerint – az úttörő első „természettudományi múzeuma” a tapolcai járásban, terráriummal, akvaterráriummal, élő növényekkel és néha élő állatokkal is.

A környezet felfedezésével, madárodú készítésével, etetéssel, fenyvestelepítéssel összekapcsolt sajátos honismereti nevelő munka – nem utolsósorban *Benke László* szakfelügyelővé való kinevezésével – Veszprém megyében „révfülöpi mintára” terjedt el. 1952 őszén érdekes fordulatot vett a szenvedélyes felfedező és gyűjtő tevékenység. Néhány tanuló egy helyi villa – hivatalos kirármolása után hátramaradt – „szemétdombjáról” nagy köteg geológiai térképpel tért be a gyűjtőszobába. A lelőhely becserkészése és feltárása után az ott talált anyag valószínű kincsesbányájává vált a honismereti gyűjteménynek. (Nagyrészt helyi vonatkozású *Lóczy*-, *Szontagh*-, s *Madách*-, *Mikszáth*- anyagok kerültek elő.)

Az évek során újabb és újabb gyermekcsoportokkal és visszatérőkkel folytatódó, *Benke László* irányításával végzett honismereti kutató- és gyűjtőmunka az elhelyezési gondok ellenére fokozatosan kiteljesedett. Szoros kapcsolat épült ki *Nagy Lajossal*, a híres dunántúli „paraszt költő”-vel az utolsó révészlegénnyel, aki izes magyarsággal híres emberekről, eseményekről beszélt és felfedezésre váró dolgok irányába terelte a fiatalokat. Ismeretség alakult ki *Jámor Lajos* öreg tanítóval – aki egykoron Somogyi Béla titkára volt –, a Káli-medence ismert tudósával. *Benke* tanár úr vezetésével megkeresték a gyermekek a magyar szemészeti iskola egyik megteremtőjének, *Ottava Ignác* késői utódait, akiktől értékes anyagokat kaptak. Miután e nebulók megismerkedtek a rovásírás megfejtőjének, *Néprajzi Múzeum* egykori igazgatójának, *Sebestyén Gyulának* az életével, bekapcsolódtak a „szeptédfürdői skót kastély sorsába, a Pogány-kő felállításába, a révfülöpi emlékfák ültetésébe, a Kodály-kapcsolatokba...”. Keresték a XI. századi ecséri falu és templom romjait, *Szt. László* királyunk által a tihanyi apátságnak adományozott rév helyét, s kezdeményezték a Fülöp-hegy tetején lévő katonai kilátó (amit azután teljesen széthordtak) helyreállítását. Az iskolára támaszkodó, azzal összefonódó honismereti munkát erősítette *Keresztury Dezső*, Révfülöp partjain címmel 1958 októberében itt tartott előadása is.

„Amit kaptam e kedves tájon,
hadd adjam vissza százszorosán,
de úgy, hogy senkinek se fájjon,
de szóljon egyre szebben, jobban...”

– jegyezze be a gyűjtőszoba emlékkönyvébe a neves költő. Az 1950-es évek végén a kiterjedt kutatómunka eredményeként derült fény *Radnóti Miklós* (aki nászútja alkalmával járt Révfülöpön), *József Attila*, *Szalay József* (közelmúltban elhunyt 1912-ben ezüstérmes olimpiikon) ide és a környékhez fűződő kapcsolódásaira. A következő évtized elején a honismereti mozgalom hivatalos felkarolásával párhuzamosan a muzeológus szakemberek is felfigyeltek a révfülöpi gyűjteményre. A biztatás adta lendület eredményeképpen kerültek „begyűjtésre” *Egry József* (akinek 1961-ben kiállítását is szerveztek Révfülöpön) tárgyai, képei, levelei, valamint a *Pauler család* (Tivadar, Gyula, Ákos; amely anyag feldolgozás alatt áll) igen értékes kéziratos hagyatéka... stb. A honismereti munka az 1960-as évek közepére oly hírnévre tett szert, hogy jelentős szakmai találkozók helyi szervezésére is sor kerülhetett. 1964-ben 40 tudományos kutató, geológus, mérnök stb. részvételével itt tartották a *Magyarhoni Földtani Társulat* vándorgyűlését. A társaság többek között hosszú időt szentelt a gyűjtőszobában kiállított Szontagh–Lóczy emlékek számbavételére. A következő évben pedig Révfülöp adott otthont a kétnapos *megyei honismereti találkozónak*, mely egyben e térség első földrajzinév-gyűjtéssel kapcsolatos rendezvénye is volt. A Benke László által irányított tudatos gyűjtőmunka elismertségét mi sem szemléltette jobban, mint hogy 1967-ben – ahogy a megyei lap is megírta – innen kérték és vitték a legjelentősebb kiállítási anyagokat a *Keszthelyi Balatoni Múzeum Lóczy-emlékkiállítására*.

Ugyanakkor e termékeny évek igen ellentmondásosak. A helytörténeti gyűjtemény számottevő gyarapodása, a sok tucat országos és megyei napilapokban és egyéb folyóiratokban megjelent híradás a (nemegyszer külföldi) rádió- és televíziós szereplések ellenére állandó elhelyezési problémákkal küzdött. Az 1957–1980 közötti 23 év alatt hétszer költözött a felbecsülhetetlen értékű anyag, és volt időszak, amikor csak a raktározásra futotta. A rendkívül rossz helyzet a helyi művelődéspolitikai irányítói szűklátókörűségének volt köszönhető. S ezen nem változtatott a révfülöpi gyűjtőszobának *országos második díjjal* történő jutalmazása sem a hetvenes évek elején.

Sorolhatnánk még a gyűjtők és a gyűjtemény erényeit, a különféle elismeréseket, s a helyi hátráltató tényezőket, de főleg az utóbbiak a honismerettel foglalkozók számára többnyire jól ismertek. Mára a problémák tovább nőttek – Benke László (Laci bácsi) betegeskedésével. Ezzel a négy évtizedes munka felbecsülhetetlen eredményei kerültek végveszélybe. Bár két helyi fiatal szakember társadalmi munkában igyekszik leltározni és rendezni a gyűjteményt, az elhelyezés továbbra is kívánnivalót hagy maga után. Javaslatok születtek, s helyi önkormányzat is keresi a legjobb megoldást, de hát pénzsűke időköt élünk! Mindenesetre biztató, hogy a *Révfülöpi Képek* közeleli honismereti tájékoztató rendszeresen tesz közzé régi – főleg a gyűjtemény anyagaiból származó – fotókat, községtörténeti adalékokat a helység múltjával kapcsolatban. A rendezés és a publicitás azonban a honismereti munkának csak egy szűk (sokszor könnyebb) útja. Szélesebb területe a *szemléletformálás*, amelyről *Laci bácsi* így nyilatkozott: „A családban kell, hogy kezdődjön a hagyományok ápolása, az emlékek megőrzése, tárgyi és szellemi hagyományok gyűjtése. Érzelmi kötődés kell az emberhez, a tájhoz...”

A jövő dönti el, hogy a neves tanáregyéniség példaértékű tevékenysége, közszolgálati követőkre talál-e, s a majd fél évszázad munkáját tartalmazó Révfülöpi Helytörténeti Gyűjtemény nem jut-e ebek harmincadjára?! Mindenesetre Révfülöp hálával és köszönettel tartozik Benke László tevékenységének, s gyógyulást és jó egészséget kíván a történeti évforduló alkalmából.

P. Miklós Tamás

Békéscsabaiak az ősök földjén

A gyökerek felkutatása, a származási hely megismerése mindig foglalkoztatta az utódokat. Békéscsabán is több tanulmány jelent meg a múltban is a csabai szlovákok XVIII. századi betelepüléséről.

Elsőként Haán Lajos evangélikus lelkész adta közre kutatásai eredményeit a múlt század második felében. Fábry Károly ügyvéd írásai az 1920-as években jelentek meg ebben a témakörben. De a közelmúltban is jelentek meg kutatási eredmények, a legjelentősebbek közülük Dedinszky Gyula nyugdíjas evangélikus lelkész írásai.

A békéscsabai *Haán Lajos helytörténeti szakkör* tagsága 1986-ban elhatározta, hogy felkeresi azokat a helyeket, ahonnan őseik Csabára jöttek.

Az első telepesek származási helyét tudtuk a fenti tanulmányokból és a korabeli anyakönyvekből. Tudtuk azt is, hogy a betelepülés három szervezője mely falvakból származott: Szekerka János a Nógrád megyei Hradistyéből, Duna János az ugyancsak Nógrád megyei Vámosfalváról és Vólent Jakab a Hont megyei Csall községből. Ők tárgyaltak az urasággal, báró Haruckern János Györggyel és az ispánjával. Ők kértek letelepedési engedélyt a Szegedi Kamarától. Mivel a szájhagyomány szerint Szekerka János volt a főszervező, ezért Hradistyére esett a választásunk.

Levelet írtunk Hradistyéba (az akkori tanácselnöknek), kértük, hogy tegye lehetővé a találkozást. Meg is érkezett nemsokára a válaszlevél, benne pedig, hogy szívesen látnak bennünket.

Dobogó szívvel készültünk az útra. 1986 júniusában felkerekedtünk egy zsúfolásig megtelt autóbusszal. A falu Losonctól kb. 20 km-re festői környezetben fekszik, magas hegyek között, kissé kiszélesedett völgyben. A falun keresztül kis patak folyik, ez szeli két házorra. Összesen 420 lélek lakja. A falu közepén kis evangélikus templom van, mellette iskola és községháza.

Megérkezésünkkor a falu apraja-nagyja – élén a tanácselnökkel – várt bennünket a templom előtti terecskén. A fogadás igen szép volt: ősi szokás szerint kenyérrel és sóval. Megható volt látni azt a vidéket, hegyeket, patakokat, amit őseink is láttak. Elszorult az

ember szíve, amikor arra gondoltunk, hogy erről a terecskéről, a templom mellől indultak el elődeink is a messze idegen tájra, bizonytalanságba, a jobb lét, a szabadabb élet reményében.

A kölcsönös üdvözlések után a falu helytörténésze (aki azóta elhunyt) ismertette a község történetét. Meglepő volt, hogy milyen sokat tudnak rólunk, alföldi szlovákokról. A hagyományokból ők is tudtak arról, hogy a faluból és a környékéről 1718-ban szlovákok települtek az Alföld lakatlan rónáira.

Búcsúzáskor mi is meghívtuk őket Csabára. Ennek eleget is tettek a következő évben. Megmutattuk a város nevezetességeit. Jól érezték magukat Csabán. Beszélgetés közben felmerült, hogy 1988-ban lesz a város újratelepülésének 270. évfordulója. Megbeszéltük, hogy ezt Hradistyén fogjuk megünnepelni. Úgy is történt: 1988 augusztusában ismét felkerestük őket. A hradistyei evangélikus templom zsúfolásig megtelt. Bizony, amikor elénekeltük a szlovák himnuszt, mindnyájunk szemébe könny szökött. Megemlékeztünk az ősokról és az azóta megtett útról, eredményekről. Arról a rengeteg munkáról, hogy az ősök keze nyomán Csaba nagyváros lett. Átadtuk ajándékunkat: a békéscsabai evangélikus Nagytemplomról készített festményt, melyet Várkonyi János csabai festőművész készített erre az alkalomra. A festményt az ottani kis templomban helyezték el.

Így Békéscsabának egy kis része Hradistyében van. Utána megnéztünk a környéken még egy pár helységet. Mind csupa ismerős név, amiket az anyakönyvekből ismerünk.

A kapcsolatot azóta a családok tartják fenn egymás között.

Hankó András

II. világháborús emlékmű Hajdúszováton

1924-ben az első világháború 198 hajdúszováti hőse, 1988-ban az 1848/49-es szabadságharc 70 honvédje, s nemrég, 1990. november 3-án a második világháború és a fasizmus áldozatai emlékműve leleplezésére került sor.

1988-ban, a 48-as emlékmű állításakor községünkben széles körű lakossági óhaj merült fel, s elsősorban a még élő hozzátartozók sürgették a II. világháború áldozatai emlékműve felállítását. Ez az igény ösztönzött engem a már megkezdett kutatómunkám gyorsítására. Idős, főleg katonaviselt férfiak, családok, özvegyek megkérdezésével, a községi halotti anyakönyvből történt kiírással sikerült az áldozatok névsorát összeállítanom. Igen jelentős-

nek bizonyult az egyik falugyűlésen két közeleti személyiség – Moczári Sándor nyugdíjas és dr. Juhász István, jelenlegi tsz-elnök – emlékmű felállítására tett indítványa, a tsz-elnök részéről anyagi hozzájárulás felajánlása.

Egyre érkeztek címemre az érdeklődő levelek, kisebb községekkel szembeni lemaradásunkra is hivatkozva. Időszerűvé vált az emlékmű ügyének intézése. Nemrég még bűnös nemzetként emlegettek minket, de végre ki tudunk szabadulni a bénító szorításból. Így vált egyre erőteljesebbé a kívánság: halottainknak a végső tisztesség megadása. Községünk katona és polgári áldozatai mellett a fasizmus zsidó áldozatairól sem feledkeztünk el, hisz egyazon községtestből szakították ki őket. Az elhurcolt 160-ból 120-an nem térhettek haza.

A több száz szováti behívott katona közül a 108 hősi halott között a leventekorú Szőke Sándortól, Gáll Zsigmond századosig található az áldozatok nevei. Sírjuk „valahol Oroszországban”: a Don-kanyarban, Ukrajnában, fogolytáborok környékén jeltelenül, idegen földben váltak ismeretlenné.

Hajdúszovátón a harcok idején kivégzett és ideiglenesen elhantolt áldozatok között 1946-ban 17 magyar katonát exhumáltunk. Közülük nyolcnak a neve ismeretes, de a nyolcadik neve nem lett az emlékoszlopra vésvé, mivel őt szülei Faddra vitették haza.

A harcok idején 17 polgári áldozatot siratott Hajdúszovát. 2 éves gyermektől 77 éves idősig golyólövés, tüzéségi találat, szándékos elgázolás oltotta ki életüket.

Kuthy Tibor ref. lelkipásztorunk összehívására 1990. január 9-én megalakult az Intézőbizottság. Eldöntöttük: milyen legyen? Hol legyen? Mennyibe kerülhet? Honnan és mennyi pénz lesz rá? Az emlékmű megtervezésére Czákó Sándor községi műszaki előadó vállalkozott, amit a képző- és iparművészeti lektorátus szakértői véleménye alapján köszönettel fogadott el a bizottság. A wracza mészköből készült emlékoszlop tetején a törés a háború pusztítását, az életutak törését jelképezi. A kivitelezést a Debreceni Üveg- és Műköipari Szövetkezet végezte.

Az emlékmű avatása ünnepségét 1990. november 3-án tartottuk. A református templomban ökumenikus istentisztelettel, 8 lelkipásztor szolgálatával vette kezdetét. Igét dr. Fekete Károly teológiai professzor hirdetett. A szépszámú gyülekezet a közeli főtérre vonult, ahol Mózsik László polgármester üdvözölte őket. Diószegi Lajos nyugdíjas tanár avatóbeszédét követően az áldozatok hozzátartozói, valamint a községi szervek és a társközségek képviselői helyezték el a kegyelet virágait az emlékoszlopnál. Az avatóünnepség a Szózat hangjaival ért véget.

Diószegi Lajos

A csángó sors balladája

Kilyén Ilka marosvásárhelyi színésznő 1991. január 19-én Csíkszeredában Ágrólszakadt madár címmel egyéni előadást tartott. A József Attila Általános Iskolában és az új művelődési házban mutatta be művészi műsorát: a csángó sors balladáját.

Az Ágrólszakadt madár bemutatóját a közönség, különösen a felnőtt közönség fogadta lelkesen, az előadásról mély megrendüléssel távozott. Az előadáson találóan összeállított rövid krónika-, tanulmány-, és csángó népi imádságsszövegek, valamint énekelt csángó és székely népdalok, népballadák váltogatták egymást.

A művésznő az értelem- és az érzélemvilág körébe idézte azt a tragikummal terhes sorsot, amely a moldvai magyarságnak jutott osztályrészül. „...Mondjátok meg, mondjátok meg tük magos hegyek, gyermekemet megkeresni vajon merre menjek?” Ezek a sorok azt példázzák, hogy a magyarság most újból megindult, hogy kitett gyermekét, rég elhagyott árváját, keresse és megtalálja. Azt az árvát, akivel lelketlen emberek kényükre-kedvükre bánhattak el.

Az előadás felidézte azt az évszázadokra visszamenő küzdelmet, amit a magukra maradt moldvai magyarok vívtak nyelvükért, népi kultúrájukért, római katolikus hitükért, maguk megőrzéséért. Olyan fájdalmas idők is voltak, amikor tényleges segítségre egyáltalán nem számíthattak. „Oh, bűbánat, keserűség, még a testvér is ellenség”.

A moldvai csángó-magyarok, akikről az utóbbi 100–150 évben az írások sokasága tanúskodik, különösképpen az elmúlt évtizedekben végveszélybe kerültek. Etnikumuk elvesztése sajnos napjainkban szomorú, tragikus aktualitássá vált. A nacionalista, sovíniszta hatalom a módszerek széles és változatos skálájával lépett fel magyar anyanyelvük, sajátos

tradícióik ellen, és annyira eredményesen, hogy a közeli, teljes beolvadásuk képe is kirajzolódott. Az előadáson az elmúlás, az árvaság fájdalma is felsikoltott. Mégis remélnünk kell, hogy megszűnőben van ennek a magyar népcsoportnak elhagyatottsága, magáraultsága, hogy a jövőre vonatkozóan, nem lesz igaza az elhangzott népdalnak: „árva vagyok, az es leszek, míg a földön fejul leszek”.

Az előadások sorában a Gyimes völgye következett, ahol a művészno méltó sikert aratott.

Nem zárhatom ezt a rövid beszámolót anélkül, hogy ne méltassam a Molnár Dénes marosvásárhelyi grafikus alkotta közönségtoborzó plakátot, amely a csángó népballadák világát idézi.

Szöcs János

HÍREK

A lillafüredi István-barlang. A cseppkő-barlangot a mostani bejárat fölötti hegyoldalon nyíló természetes bejáraton fedték fel. Erre a nyílásra annak idején akkor találtak rá, amikor egy kutya beleesett az aknaszerű barlangjáratba és napokig vonított. Az eset időpontja jelenleg ismeretlen. A barlang első kutatója dr. Kadic Ottokár volt, aki 1913-ban a többi bükki barlang kutatása során bejárta és leírta a barlang akkor ismert szakaszát. Akkor ezt *Kutyabarlang*-nak nevezte. Egy évvel később már Szent István-barlang néven vált ismeretessé.

1927-ben folytatódott a barlang további kutatása, majd 1931-ben, megnyitották a nagyközönség számára is. Bevezették a villanyvilágítást, lépcsők, járdák,

korlátok készültek. A második világháború során ezek nagy része tönkrement. A helyreállítási munkálatok 1952-ben kezdődtek meg, végleges felújítása 1955-ben fejeződött be. A világítást 1974-ben korszerűsítették.

A barlangba az 52 méteres tárón mehetünk be. 40–50 méter megtétele után felettünk ferde kürtő emelkedik, kb. 15 méter magasba. (Ezen keresztül fedették fel a barlangot.) Ezután a Nagy-terem következik. A teremből egy szűk részen, az 1927–1931-ben épített mesterséges átöréren lehet továbbhaladni. A cseppkőképződmények egy részét a fényszórók hatására megtelepedő zöld algák már elborították.

Kerekyártó Mihály

FARKAS GÁBOR:

Törvényhatósági és községi önkormányzatok 1945–1950¹

A Kulturális és történelmi emlékeink felvétele, nyilvántartása és kiadása... című program keretében, szerény formában jelent meg Farkas Gábor munkája, mely napjainkban az önkormányzatok újjászervezése idején különös jelentőséget kapott. Az alapszöveg 1988-ban a szerző akadémiai doktori értekezése volt, így ahhoz megfelelő tudományos apparátus tartozik.

A munka sokrétű levéltári kutatáson alapul, a szerző tiszteletben tartja a tényeket. Így az érdeklődők haszonnal forgathatják még akkor is, ha az értékelések helyenként már meghaladtak. Az első fejezet a helyi és területi közigazgatás ideiglenes szerveivel foglalkozik az 1944–1945-ös évekből. Sorra veszi az állam háború alatti intézkedéseit, foglalkozik a katonai közigazgatás szerepével. A rendelkezésre álló források alapján részletesen bemutatja, mit jelent az élet megindulása a háború után a törvényhatósági és a községi szervezetben. Kik maradtak a helyükön, milyen társadalmi rétegekből kerültek ki az új tisztviselők és az önkormányzati testületek tagjai. Az átmeneti korszak ismertetését a koalíciós pártok küldőteiből álló nemzeti bizottságok bemutatásával zárja le, melyek tevékenységét – megállapításai szerint – a tisztviselőkkel bizalmatlan Ideiglenes Nemzeti Kormány is segítette.

A munka legjobban kidolgozott része a II. fejezet, melyben a szerző a tárgyalat korszakban újjászervezett, akkor már 75 éves múltra visszatekintő önkormányzatokat mutatja be. Részletesen tárgyalja az előzményeket, a XIX. századi vonatkozó törvényeket és rendeleteket, melyek működésüket még 1945–1950 között is lényegében meghatározták. Bemutatja a főispán korábbi és új hatáskörét, foglalkozik a megyei önkormányzat testületeivel (közgyűlés, kisgyűlés,

törvényhatósági bizottság, közigazgatási bizottság), az állami tisztviselőkkel, a járásoknál működő szervezettel. Külön alfejezetet szentel a törvényhatósági jogú és megyei városoknak, a nagy- és kisközségeknek, az önkormányzatok pénzügyeinek. A szerző véleménye szerint a koalíciós időkben az önkormányzati igazgatás betöltötte feladatát, azonban a korszerűtlenség jelei egyre inkább megmutatkoztak.

A következő, III. rész a vizsgált időszakban összeállított reformtörekvéseket ismerteti. Itt találkozunk leginkább azon torzításokkal, melyek az elmúlt évtizedek történetírására jellemzők voltak. A szerző kiemelten kezeli az ekkor még kisebbségben lévő MKP reformkoncepcióját. Az elemzésből azonban kitűnik, hogy annak lényeges eleme a paraszttellenesség, a pártirányítás és az önkormányzatokban a központi akarat érvényesítése volt. Fentiek mellett részletesen, korrektil ismerteti a Belügyminisztérium, a szociáldemokrata párt, a kisgazdapárt, az Erdei Ferenc és Bibó István vezette parasztpárt elképzeléseit.

A munka negyedik fejezete a törvényhatóságok 1945–1949 közti átszervezésével foglalkozik. Leírja, hogy 1945 nyarán a tisztviselők 97%-át igazolták. Ezzel azonban a belügyminiszter nem volt megelégedve és a baloldali erők fokozatos előretörése következtében 1946 nyarán a nemzeti bizottságok közreműködésével megindultak a B-listázások. A szerző Fejér megyei példákkal igazolja, hogy az elbocsátott tisztviselők helyét elsősorban a koalíciós pártok képviselői foglalták el, akik fontos szerepet kaptak a közigazgatási apparátus átszervezésében. Fontos szempont volt a szakképzettség, ezért 1945–1948 között a Szakszervezeti Tanács, a Belügyminisztérium, majd az MDP szervezésében tanfolyamokat indítottak, és voltak helyi kezdeményezések is.

Az átalakulás része volt a tisztviselők ellenőrzése, ami a munkarendre, a különböző önkormányzati döntésekre egyaránt kiterjedt és végrehajtója legtöbbször a Belügyminisztérium volt. A megyei és városi tisztviselőkarban bekövetkezett változások éreztették hatásukat az önkormányzati testületekben is, mindenekelőtt a törvényható-

¹Fejér Megyei Levéltár Közleményei 8–12. sz. Székesfehérvár, 1989. 76., 89., 73., 127., 156. oldal.

sági bizottságokban. 1948 után azonban nemcsak az előző korszak képviselői, hanem a koalíciós pártok, főként a kisgazdapárt tagjai is megváltak funkciójuktól. Kihatottak a változások az önkormányzatok bizottságaira, azok gazdasági és egyéb tevékenységére. 1948-tól nagy erővel folyt a tisztviselők politikai alkalmasságának vizsgálata, s 1948-tól az MDP-tagok száma egyre növekedett.

A többi koalíciós párt képviselője először a főispáni tisztségekből szorult ki. Az MDP létrejötte után 25 főispánból 14 már e párt-hoz tartozott, majd a következő évtől e funkció jelentősége meg is szűnt. A teendőket fokozatosan az alispánok vették át, akik közt 1948-ban már 72% volt az MDP-tagok aránya. Hasonló tendenciák mutatkoztak a városi polgármesterek esetében, és nem maradtak ki az átalakulásból a községi önkormányzatok sem. Az 1948. évi 51. tc. alapján az önkormányzatok legfontosabb tisztviselőit, a jegyzőket állami státusba helyezték, felettük gyakorlatilag a Belügyminisztérium rendelkezett. E lépés döntő jelentőségű volt az önkormányzati szervezet elsorvasztásában.

Az átalakulás éveiben a községi önkormányzatok új feladatokat kaptak, melyek részletes leírásával a dolgozat V. részében találkozunk. A szerző részletesen szól a hatóságilag erőltetett beszolgáltatásról, a német nemzetiségű lakosság antihumánus módon megszervezett kitelepítéséről, melynek végrehajtásához 306 érdekelt településen fel is függesztették az engedetlen önkormányzatot. Az események a falvakban a helyzetet kiélezték és az ellentéteken a helyi vezetőség egyre kevésbé tudott úrrá lenni. Az sem hozott megoldást, hogy az 1947-es választások, majd a két munkaspárt egyesülése után a képviselő-testületek összetétele megváltozott.

Mint a köztörténetből ismert, az önkormányzatok helyén 1950-től szovjet példára tanácsrendszer jött létre. A szerző munkája utolsó fejezetében ennek megszervezésével, a különböző érdekcsoportok véleményével, a kapcsolódó gazdaságpolitikai és ügyvitel-szervezési intézkedésekkel foglalkozik. A mai álláshoz képest itt újra eltúlozza a baloldal szerepét, és a tények feltárását követően az értékeléssel és összefoglalással adós marad.

Farkas Gábor munkája még a tanácsrendszer fennállása idején jelent meg, ami nyilván rányomja bélyegét bizonyos megállapításaira. Kétségtelen érdeme azonban, hogy a korábban egyáltalán nem és a napjainkban is nehezen kutatható belügyminisztériumi ir-

atok kivételével valamennyi szóba jöhető forrást felhasználta, és az adott témakörben hézagpótló munkát készített. E dolgozaton kívül a témáról idáig csak Beér János: A helyi tanácsok kialakulása és fejlődése Magyarországon 1945–1960. (Bp., 1962) című összefoglalása állt rendelkezésre. A területi közigazgatás 1945–1950 közti fejlődését az önkormányzatok történetének kutatása során bizonyára még feldolgozzák, nyilván sokan vitatkoznak is majd egy sor kérdésben a szerzővel, azonban e munkát mindig figyelembe kell venni a történetírásnak.

Dóka Klára

FÜZES MIKLÓS:

Batthyány Kázmér

A magyar történelem korszakaiból a reformkor az, amelyről a legtöbb kiadvány született. Fűzes Miklós mégis hézagpótló munkát jelentetett meg a Magyar História – Életrajzok című sorozatában: a méltatlanul elfeledett gróf Batthyány Kázmérről közöl biográfiát. Ha közelebbről megnézzük ezt a kort, szembeötlik, hogy a kevés főrendi ellenzéki személyiség sorában az egyik vezető személyiségnek mutakozó főúrról milyen keveset, sőt nyugodtan mondhatjuk, méltatlanul keveset tudunk.

Ki is volt tehát Batthyány Kázmér gróf – erre ad alapos választ ez a könyv.

A logikusan tagolt mű sorra veszi az életpálya állomásait. A bevezetésben szól a családi háttérrel, a Batthyány család genealógiájáról, megemlítvén azokat a fölmenőket, akik jelentős szerepet játszottak nemcsak a család, hanem a nemzet történetében is, Batthyány Kázmér koráig. Külön kitér arra a távoli rokonságra, amely a kor egyik vezető politikusával, gróf Batthyány Lajossal kötötte össze.

A gyermek- és ifjúkort tárgyaló fejezetben képet kapunk egy korabeli főnemesi család nevelési fölfogásáról, azokról a hatásokról, amelyek a gyermeket, majd az ifjút érték. Enélkül ugyanis nem érthetjük meg későbbi cselekedeteit, hazafias politikai nézeteinek mozgatórugóit.

Ezen rész végén a szerző fölvezet a közéleti pályakép fölrajzolásához. A célja ugyanis – bevallottan – az, hogy ezt a tevékenységét elemezze korszakonként és a magánélet eseményeivel csak olyan mértékben foglalkozzék, ahogy azoknak társadalmi jelentőségük volt. Fel-tétlenül ide kívánczik még, hogy 1838-ban

Bécsben ismerkedett meg Nagy Károllyal, a Magyar Tudós Társaság rendes tagjával, gazdasági ügyeinek későbbi vivőjével, aki nemcsak magyarul tanította meg, hanem elmélyítette társadalomtudományi ismereteit is. Az ő közvetítésével jött létre a kapcsolata Vörösmartyval, majd megismerkedett Széchenyivel, Wesselényivel, Kossuthal. Mindez eleve meghatározta közéleti irányultságát.

A szerző a politikai pálya áttekintése előtt a reformpolitikust, a mecénást jellemzi és értékes tényekkel gazdagítja a személyiség körvonalait. Az utókor számára vonzó ember tűnik elénk ellenére, hogy kortársai közül sem mindenki értékelte jellemének rokonszenves vonásait. Batthyány Kázmér az 1839. június 2-án megnyílt országgyűlés felsőtábláján mutatkozott be politikusként, és jelentőségét mutatja, hogy gróf Batthyány Lajossal összehangolták lépéseiket és a főrendiház haladó szárnyának vezetőiként említik őket. Jól kiegészítették egymást, míg neves távoli rokona becsüvagyóbb, energikusabb, jobb szervezőképességű, ugyanakkor arisztokratikusabb, megközelíthetlenebb volt nála, ő éppen ez utóbbi területeken rendelkezett előnyösebb tulajdonságokkal.

Az ország életében meghatározó szerepet játszottak éppen azok az ún. reformországgyűlések, amelyek Batthyány Kázmér részvételével zajlottak 1839-től 1848-ig. Olyan fontos kérdésekben tudjuk meg véleményét, mint a szólásszabadság, a lelkiismereti szabadság, a egyes házasságok, a nemzetiségi kérdés, a magyar nyelv ügye, a szabad királyi városok jogállása, a megyék helyzete, az új büntető törvénykönyv.

Az 1840-es évek derekán sarkalatos kérdés volt a hazai ipar fejlesztése, védelme. Batthyány Kázmér, aki akkor már Kossuthot támogatta, az Országos Védegyelet élén sokat tett ezért, s a későbbi sikertelenség ellenére sem volt hiábavaló ebbéli erőfeszítése. Siklós és Baranya más részein is voltak birtokai, országos népszerűségét ezen a vidéken is kamatoztatta, 1845-ben Pécs díszpolgára lett.

Gazdasági jellegű tevékenységének fontos állomása volt, hogy megvásárolták a Vukovár–Fiumei Vasútvállalatra Egyesült Társaság elnökének, de közéleti pályájának taglalásakor nagyobb súllyal esik latba jobbágyfelszabadító tevékenysége – ő volt az, aki e téren az országban a legtöbb faluval megállapodásra jutott.

A forradalom, majd a szabadságharc első szakaszában dél-dunántúli tevékenysége

domborodott ki; baranyai főispánként, az ellenzék helyi vezetőjeként, a Dráva-vonal védelmére kinevezett kormánybiztosként, az eszéki vár védelmében játszott szerepében, a Délvidék teljhatalmú kormánybiztosaként és katonai parancsnokként elévülhetetlen érdemeket szerzett a szabadságharcban.

Ezeknek az eseménydús hónapoknak sűrű történéseiről is átfogó, eddig a köztudatban kevésbé hangsúlyozott tényeit tárja a nyilvánosság elé a szerző, csakúgy, mint az egész addigi közéleti pályájának csúcspontját jelentő külügyminiszeri tevékenység elemzését. Külön kitér a szabadságharc kormányzatának elfogadtatásáért tett diplomáciai intézkedésekre, valamint az orosz invázió ellen megpróbált lépésekre, akárcsak a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos álláspontjának fejlődésére, az utolsó hetek eseményeire. Külön érdekesség szerepének tisztázása a korona körüli fejleményekben.

Az utolsó szerkezeti egységben a szerző Batthyány rövid emigrációjának eseményeit tárgyalja. Végigviszi ezen időszak állomásait Orsovától Kütahiaig, teret szentel annak a pernek, amelyben felségárulással vádolták és ahogy a halálos ítéletet távollétében végrehajtották. Sajnos az emigráció már az első pillanattól kezdve sem volt egységes, erről a hírlapi vitákba való bekapcsolódásán keresztül kapunk képet. Életének utolsó éveit Párizsban töltötte emigrációban, hirtelen halálának fogadtatásával zárul életének leírása.

A könyv politikusi pályájának summázásával végződik. Az értékelés szerint pályafutása az otthoni hullámhegyből és az emigrációbeli hullámvölgyből állott, amit megszakított hirtelen halála.

A Pozsonyban (1807. június 4.) született és Párizsban (1854. július 12.) elhunyt közéleti férfiú sok jeles jellembeli tulajdonsággal rendelkezett. Rokonszenves egyénisége a kor neves személyiségeinek fényében is figyelemre méltó, reméljük, ezen hézagpótló mű megjelenését követően nagyobb figyelem vetődik reá és tetteire. Nagy utat tett meg ez a főnemesi családból származó közéleti férfiú, amíg a szabadságharc ügye mellé állt, s minden korának értékelni kell azt az életfelfogást, amelyet Füzes Miklós így summázott: „...Nemzetének hasznára lenni, ez volt tetteinek legfontosabb hajtóereje...” (Gondolat – Baranya Megyei Levéltár, 1990. 214. old.).

Dr. Vargha Dezső

Marosvásárhely az idők tükrében¹

A Ráday Gyűjtemény Tanulmányai sorozat 3. köteteként 1990-ben megjelent *Marosvásárhely és vártemploma*¹ szomorú politikai időszerűsége engedne következtetni, ám a kiadvány fellapozása után érezkelhetjük azt, amit az *Utószó* is megfogalmaz: a szerkesztőt nem ez a (kifejezett) szándék sarkallta.

Miként nyilvánult meg Marosvásárhely sajátos és mindmáig élő és ható szellemisége, s az a tény, hogy jellegzetesen magyar város volt, népessége, hagyományai, történelme, építészeti emlékei, értékei révén az erdélyi kultúra és az egyetemes magyar műveltség szervező része, és hogy ma a politikai tagoltság ellenére is az? Ennek írásos felmutatására a szerkesztő, Medvigy Endre – egyébként munkahelyének jellegével összhangban – egy hatszáz éves építéstörténeti *református* évforduló nemes ürügyét használja fel. Azon kívül, hogy a marosvásárhelyi vártemplom sorsával, történelmével a könyv első és egyik érdekes fejezete foglalkozik, a kálvinista emlékek, református értékek, a hitélet nem jelentenek kizárólagosságot, szerkezeti aránytalanságot, sőt, a régi erdélyi hagyományok – és miért ne mondjuk ki: a protestantizmus – toleráns szellemében a fejezet ezeket is szélesebb összefüggéseikben tárgyalja.

A romantikus Orbán Balázs szerint „regényes és festői”, a kisebbségi létről elmélkedő Németh László meglátásában „a legbizalomkeltőbb erdélyi város”-nak szentelt kiadvány tulajdonképpen szemelvénygyűjtemény: a válogató-szerkesztő Marosvásárhely „értelmiségi járulékaról”, magyar múltjáról és jelenéről, egykori és mai jeles embereiről szóló – vagy éppen tollukból eredő – régi és új írásokból, feljegyzésekből, krónikákból, szépirodalmi vagy tudományos művekből szed csokorba egy kötetrevalót. Együttal a városba ellátogató, itt megfordult jeles emberek emlékeiből, írásaiból is közread.

Mivel és hogyan járult „Maros jámbor magyar vára” a „művelődés nagy épületéhez kövével”? Bolyai Farkas kérdésfeltevésére így válaszolnak ezek az írások: *folyamato-*

san, lényegileg, kisugárzóan és mindinkább drámaian. Kitűnik ez az átfogó témakörökre – eseménytörténetre, egyházi, vallási életre, iskolaügyre, művelődéstörténetre, képzőművészetre, irodalmi életre, szellemi áramlatokra, színház-történetre stb. – összpontosított fejezetekből. Ezek külön-külön, önmagukban is egyfajta belső időrendet követnek, lepergetik előttünk a város életét, első írásos említésétől, régészeti leleteitől, középkori fejlődésétől múlt századi, majd jelenkori életéig, a kisebbségi sors megpróbáltatásaitól napjaink történelméig. Mindezekről a legelhitetebbek vallanak.

Marosvásárhely szerepe nem csekélynek bizonyul az elmúlt századokban. Csak kiragadott példákat említe, például azt, a vártemplomban iktatta törvénybe János Zsigmond jelenlétében az emlékezetes 1571-es országgyűlés, talán a világon először, a szabad vallásgyakorlást, azt, hogy „a confessioért senki meg ne bántassék, se prédikátor, se hallgatók”. Vagy 1707-ben a Marosvásárhelyen tartott erdélyi országgyűlés iktatja be a fejedelmi székbe II. Rákóczi Ferencet.

Nagy íróink, költőink személyes élményeiből sem maradt ki a város. Csokonai Vitéz Mihály, a Marosvásárhelyi gondolatok című költeményében, ott, ahol a város földrajzi fekvését ecseteli, „a csinos nyugat s durva kelet közt”, költőre különben talán kevésbé jellemző realpolitikusi érzékkel állapítja meg:

„Múzsák! Most olly helyen elmélkedem, amelly

A világ abroszán legkritikusabb hely.”

Petőfi Sándor itt szónokolt néhány nappal segesvári eltűnése előtt, s természetesen innen is írt levelet a „feleségek feleségének”; de még a hagyományörző erdélyiekkel szemben oly tartózkodó Kazinczy is elzárandozol Teleki Bibliotékájába, a „kies, de sáros táj”-ra, jegyzi meg hűvösen.

Nem folytatjuk a Marosvásárhely múltjáról, kisugárzásáról író szerzők sorát itt, hisz Ady, Móricz, Tamási Áron, Jékely Zoltán, Németh László vagy Szilágyi Domokos, Farkas Árpád nevétől a Sütő Andráséig sem lenne teljes, a kötet viszont mindannyiukra kitér, sőt a skála a középkori krónikástól egészen a mai emigráns költőig terjed.

A tudomány- és művelődéstörténet legjellegesebb erdélyi kutatóinak munkái szerepelnek a kötetben: Szabó T. Attila, Jancsó Elemér (igaz, mivel rövid cikke Köteles Sámuelről a kiváló erdélyi bölcsellettörténész Hajós József monográfiájára támaszkodik, talán indokoltabb lett volna abból idézni²), Vita Zsigmond, Benkő Samu, Entz Géza,

¹*Marosvásárhely és vártemploma.* A Ráday Gyűjtemény Tanulmányai. 3. Sorozatszerkesztő Benda Kálmán. Előszó: Pomogáts Béla. Szerk. Medvigy Endre. Budapest, 1990. 445 oldal

²Hajós József: Köteles Sámuel. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969. 422 oldal

Faragó József stb. és szóhoz jut a fiatalabb nemzedék is, mint például Tonk Sándor, az erdélyi iskolatörténet avatott tudósa. A város szellemi örökhagyóinak nem ritkán egyetemes jelentőségű tevékenységét szak-szerű, értékes elemző tanulmányokban ismertetik: ez, Mikó Imre szavaival, élvezetes olvasmánnyá „álcázott” művelődéstörténet. Az emlékezetes egyéniségek – a két Bolyai, Aranka György, Mentovich Ferenc, Kemény Zsigmond és sokan mások – mellett ebben a mondhatnánk pantheonban jut hely egykori polgármestereknek és kevésbé nevezetes polgároknak is, olyanoknak, akik nem szóval, hanem tettel vívták ki érdemeiket, vagy egyszerűen csak éltek hétköznapijait, vállalták az időserű gondokat.

De a kötet nem csak egy letűnt világ letűnt embereit idézi meg. A huszadik századi történelemnek szentelt közel egyharmad része drámai sorskérdéseket elevenít fel, azt a küzdelmet, amelyet Trianon után a város magyarsága folytatott és folytat a megmaradásért. A kisebbségi helyzet öntudatosultsága először a Vásárhelyi Találkozóban csúcspontot ér el, ahol a nemzeti önvédelmi magatartás alapkérdéseit tisztázzák. A második világháború utáni időszakot egészen 1989 őszéig egyedülállóan értékes, elmélyült hely- és tárgyismerettel, aprólékos adatközléssel készült tanulmány elemzi; a mai magyar köztörténetírás kiemelkedő alkotása, szerzője a szemtanú és résztvevő Katona Szabó István. Az erdélyi, de ezen belül főleg a marosvásárhelyi értelmiség sorsa, a Groza-időszak kezdeti reményteljes és felfelé ívelő indulásától a szervezett beolvasztásig, a nemzetiségek „szórványosításáig”, az intézmények elszorításáig, felszámolásáig tárul elénk; az egyének egzisztenciális ellehetetlenítése, olykor fizikai megsemmisítése, a felgyorsult elvándorlás elevenedik meg. És, jóllehet a kötet kiadása óta Marosvásárhely történelme újabb drámai fejezettel „gazdagodott”, és Sütő András levele, amellyel tulajdonképpen zárul a válogatás (ha nem tekintjük az RMDSZ szándéknyilatkozatának leközölt részleteit), 1988-ban íródott, mindez utólag sem változtat azon a szemléleten, amely a szerkesztőt munkájában irányította. Idézzük őt: „ez a kötet nem a kudarcok tárháza, hanem a tragikus magyarság-szemlélettől elfordulva elsősorban az életigenlő példákat, a közösségformáló tetteket kívánja megmutatni...”. Ez a „kicsike kicsi, de nagy feladatú” város, (Illyés Gyula), amelyet megtartott „az Iskola és a Könyv”, (Cs. Szabó László), amelynek „lelke van, s ez a lélek sugárzik” (Márai Sándor), eltűnt

Kossuth-, Rákóczi-, Petőfi-, Bem-szobralval, az irodalmi, szellemi milyenségén túl a társadalmi, rendőri, napilapi vagy sétatéri igazságaival” (Molter Károly), emberi közösségével – „teher alatt nőtt palma”. Az olvasóban a városról kialakuló kép: Marosvásárhely az idők tükrében, érzékelteti ezt esetleg mozaikszerűen, töredékesen olykor, de ha ezzel további olvasmányokra serkent, akkor a kötet máris elérte egyik célját.

Végezetül talán mellékes megjegyezni a nyomdai gondozás minőségét, ez több figyelmet érdemelt volna, legalábbis a gyakori betű- vagy szóhibák, a többször nyomtatott mondatok, sőt, terjedelmes szövegrészek ismétlődése (például 175. oldal, 182. oldal), máshelyütt fél oldal kihagyása, erre engednek következtetni.

Demeter Zayzon Mária

VARGA GÁBOR–SZEKERCZÉS PÁL:

Tanulmányok a régi debreceni kollégiumi tanítóképzés történetéből (1538–1944)

Egy szerény, mégis szép kiállítású és hiánypótló könyvecskével lepte meg a pedagógustársadalmat a Debreceni Tanítóképző Főiskola házi nyomdája. A borítón a kollégium patinás XVIII. századi metszete eleve stílszerű, s valóban a *tiszántúli tanítóság bölcsőjéről, sőt fellegváráról vallanak* az írásban méltó megemlékezéssel és szeretetteljes gondoskodással, hagyományörzéssel és példakereséssel a szerzők: dr. Varga Gábor és dr. Szekerczés Pál, a főiskola jelenlegi nagyrabecsült, tudós tanárai.

Az írás az újszerűség erejével hat. A könyv lapjain a tanulmányok, mellékletek (kézirások fakszimiléje, tankönyvek címlapjai), a névmutató segítségével számtalan példában érzékletesen jelenik meg, régi tanító elődeink s azok tanárai milyen sok mindent tudtak – mily sok mindent jobban is –, mint mi, a maiak!

Emeljünk ki néhány vonatkozást!

A gondolkodó olvasó előtt kiderül, hogy a hazai pedagógiai irodalom nemegyszer vétkesen megfélemlített nagy elődeiről. Az 1970-es években például terjedelmes tanulmányok jelentek meg a permanens nevelésről, teletűzdelve külföldi utalással, de egyetlen mondatdal sem említve *Zákány József* „neveléstani leckéit”, amelyek 1827-ből maradtak fenn ránk hallgatója lejegyzésében a debreceni kollégium könyvtárában, s ahol ma is igen értékes megállapításokat olvasha-

tunk arról, hogy a nevelés permanens folyamat, és nem fejeződik be az iskola elvégzésével.

Talán a legértékesebb e könyv első fejezete – Adatok a régi debreceni tanítóképzés történetéhez (1567–1867) –, mert itt olvashatjuk a legtöbb törlesztést és adózást a régi nagyságok iránt: *Szilvásujfalvi Anderkó Imre, Maróthy György, Budai Ésaías, Kerekes Ferenc, Ertesi Dániel, Zákány József* múlhatatlan érdemei kerülnek napvilágra. *Szilvásujfalvi Anderkó Imre* 1597-ből fennmaradt latin nyelvű könyve a jó tanító tulajdonságait úgy fogalmazta meg, hogy az ma is megszívlelendő: alaposan ismerje az anyagot, érthetően tanítson, szeresse munkáját. *Maróthy György* már 1741-ben megköveteli a tanítótól, hogy „Legyen lelkiismeretes, szorgalmas, az ékesszólásban járatos”. „Jelentéktelen okból mértéken felül ne korholja a tanulókat”; szervezési tanácsokat ad: „Ami felesleges, ne terhelje az iskolát”, „Egy tanítóra ne bízzák sok tanuló oktatását.” Az ő nyomdokait folytatja 1770-ben a *Methódus*, amely leszögezi: „Sohase tanítson olyat, aminek haszontalanságáról meggyőződött”, „A növendékeknek ne terhelje, gyötörje emlékeztét, inkább az ítélőképességét fejlessze.”

A ma iskolájának szabadelvű, személyiségcentrikus irányzata is találhat kortalanul korszerű, időtálló értékadást a tanítók kötelességeinek 1795. évi szabályozásában: „A tanító tanítványaihoz soha ok nélkül haraggal ne szóljon: annyiival inkább azokat tsufoló, vagdaló, motskolódó beszédekkel soha ne illese, akármely nagy légyen is a hibájok nagy vétkek.” Ennek mintegy folytatása az, amit *Zákány József* mond a serdülőkorról: „Ebben az idő szakaszban az értelem helyes megvilágosítása betsületesség, nagy tettekre való illendő feltűzelés, és a maga belső betségének éreztetése, a pontossághoz való szoktatás több jót tesz, mint a vesszővel való fenyíték.”

A tanítóképzés történetéből megtudjuk, hogy a XVI–XVII. században a protestáns felekezeteknek nem sikerült egyetemet létrehozniuk, de a reformátorok kollégiumai mégis országos jelentőségűek voltak, így a debreceni kollégiumi tanítóképző vonzóereje és híre is országrésznyi területekre terjedt ki, még a Dunántúlról és Erdélyből is jöttek ide tanulni vágyók.

Kiemelhetjük továbbá, hogy e könyv segítségével plasztikus képet kapunk az erős debreceni diákönkormányzatok tevékenységéről, magaviseleti és tanulmányi felügyeletéről csakúgy, mint tanárai jellemző kvalitásairól. Valamennyi korra igaz az, hogy a

képző tanárai nagyfokú empátiás készséggel rendelkeztek, s tanítványaikat leendő kártársaiknak tekintették.

Nemes gesztus, ahogy e könyv külön fejezettel tisztelg a tiszántúli tanítóóság méltatlanul elfeledett személyisége, *Kállay István* élete és munkássága előtt! Az ő szeretettel megírt portréja mintapéldája az igazi értékmentésnek.

A debreceni főiskolai tudós tanárok új könyvének egyetlen nagy hibája van, az, hogy csak 500 példányban jelent meg; pedig a régi debreceni kollégiumban folyó tartalmi és módszertani munkára ma már nemcsak a volt partikuláris iskolák (hajdúvárosok, Karcag stb.) figyelnek tisztelettel. (Debrecen, 1990. 185 old.)

Rideg István

SUGÁR ISTVÁN:

A Közép-Tisza-vidék két kéziratoss térképe¹

A könyv bevallott célja, hogy a hazai mező- és vízgazdálkodás történeti „alapadatkészletét” bővítse, s a történeti folyamatok egy-egy részletének közreadásával bepillantást engedjen a XVIII. század végi Tisza-szabályozási tervek elkészültének kulisszái mögé, érzékeltesse mindazokat a nehézségeket, amelyek a megyei mérnökök tevékenységét 200 évvel ezelőtt, illetve a reformkorban még az „ösvízrajzi” viszonyok között meghatározták. Éppen ezért, bár címe szerint csak két térképsorozat ismertetését ígéri, ennél jóval többre vállalkozott.

A levéltári kutatások során előkerült latin, német és magyar nyelvű források segítségével megismerkedhetünk Lietzner János megyei mérnökkel, aki a kötetben foglaltak tanúsága szerint, szakmai téren messze korának átlaga fölé emelkedett. Képet kaphatunk a jeles vízmérnök, Krieger Sámuel, Tiszával kapcsolatos térképfelvételi instrukcióiról. Ezen felvételi utasítások közreadása külön értékét adja a könyvnek, hiszen a térképek a mai kor számára csak akkor értékelhetők kellően, ha ismerjük, milyen céllal, milyen módszertani elvekkel és technikai felkészültséggel készültek.

¹A Tiszai Téka-sorozat I. kötete. Kiadta a Dobó István Vármúzeum Eger, 1989. 160 old., 16+48 lap térképmelléklet.

Egyet lehet érteni a könyv megállapításával, miszerint a II. József-kori Heves–Szolnok megyei Tisza-térkép nem csupán becses térképészettörténeti emlék, de kimagasló forrásértéket is képvisel. Lehetőséget nyújt arra, hogy az ábrázolt hatalmas kiterjedésű térség elemzően részletező történeti vízrajzi viszonyain túlmenően sokoldalú, s máshonnan be nem szerezhető település- és gazdaságtörténeti adatok is hozzáférhetőek legyenek. Amíg a Lietzner-féle felvétel elsősorban a Tisza hajózhatóságának fejlesztése érdekében készült, addig az 1830–1840-es évek során felvett térképek már az egész Alföld fejlődését meghatározó Tisza-szabályozás terveihez szolgáltatták az alapot. A „mappáció” vezetője, Lányi Sámuel és társai jóval korszerűbb módszerekkel és műszerekkel végezheték munkájukat, mint alig fél évszázaddal korábban Lietzner János és segítőtje, Sándor József. Ezen nem is lehet csodálkozni, hiszen a két térképsorozat elkészülte közötti időben mérték fel a Suprema Directio in Hydraulicis et Aedilibus, vagyis a Vízi és Építési Főigazgatóság mérnökei a Körösöket és a Dunát, ami a maga korában szinte egyedülálló vállalkozásnak számított Európában. Így tehát mindazokat a tapasztalatokat, amelyeket a folyami felmérések

elvi, módszertani és műszaki területén össze lehetett gyűjteni, felhasználhatták Lányi Sámuel és munkatársai.

Hogy a Lányi-féle térképsorozat születése és sorsa jobban illeszkedjék kora történelmébe, a könyv szerzője a Tisza-szabályozás Heves és Szolnok megyei kezdeteivel is megismerteti az olvasót. Az eredeti dokumentumok felidéznek gróf Széchenyi István és Vásárhelyi Pál alakját, akiknek meghatározó szerepük volt a Tisza-szabályozás megkezdésében. Lányi Sámuel személyéről kissé kevesebb szó esik, igaz, az ő tevékenysége nem annyira ismeretlen a hazai technikatörténet-írás előtt, mint például Lietzner Jánosé vagy Sándor Józsefé.

A két térképsorozat elemzésén túl a könyvet értékes forrásközlés zárja: a felvételi lapokon szereplő csaknem kétezer földrajzi elnevezés lajstroma.

Sajnos nem hagyható szó nélkül a kötet fényképes illusztrációinak a tartalomhoz nem illő színvonala. Az olvasó csalódottságát e téren csak a mellékletekben szereplő térképlapmásolatok korrekt minősége enyhíti. A Lietzner-féle lapok (48 darab) fekete-fehér, a Lányi-térképek (16 darab) pedig színes kivitelben emelik a kötet értékét.

Fejér László

„A nyolcvanas években került sor, magyar–német együttműködésben, az első korszerű és 26 génjelet felölölő népességgenetikai vizsgálatra hazánkban. Ennek közérdekű eredményeit foglalja össze a szerző. Ezek az újabb adatok hozzájárulhatnak magyarságtudatunk elmélyítéséhez. Most újra tisztáznunk kell a „ki a magyar” és „mi a magyar” kérdését. A szegycmentes trianoni békediktátum után 3 millió magyarját elvesztő országon úrrá lett a sovinizmus és az irredentizmus. A II. világháború után ezekkel szemben sokan felemelték zavukat. Az ötvenes években aztán (...) az egészséges magyarságtudatot is likvidálták. Szinte szegyelnünk kellett magyarságunkat és nemzeti tradícióinkat (...) Identitásudatunk, önbecsülésünk megingott, hozzájárulva önpusztító életmódunk, hitehagyottságunk és önértékelési válságunk kialakulásához. Mindezek miatt nagy szükség van a nemzeti tradíciók, a tárgyilagos hazafiság és az egészséges magyarságtudat helyreállítására. Ennek vagyunk tanúi és részesei mostanában. De tovább kell lépünk. Mi egyszerre vagyunk közép-európaiak és európaiak. Jövönk döntően attól függ, hogy mennyire tudjuk a környező országokkal való kapcsolatainkat a múlt szennyes hordalékától megtisztítani és velük együtt Közép-Európa helyét megtalálni a XXI. században. E térség népeinek nagyon közeli genetikai rokonságának ismerete ebben is segíthet.” (Czeizel Endre: *A magyarság genetikája*. Csokonai Kiadó, Debrecen. 1990.)

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA

Adonyi-Náredy Ferenc-Nagy Kálmán: Magyar huszárok a II. világháborúban. *Huszártörténeti tanulmányok, 1.* Kiadja a Huszár Múzeum Baráti Köre. Sárvár, 1990. 144 old.

Balázs György: Magyarok. Egy európai nemzet születése. *Szelényi Károly* fotói. No-votrade, cop. 1990. 82 old.

„A magyar honfoglalást, az egységes néppé és országgá válás első évszázadait, az Árpád-házi királyok uralkodását és tetteit foglalja össze, korabeli és későbbi századokból származó képdokumentációval illusztrálva.”

Banner János: Békés, Kolozsvár, Jászberény, Szeged. Emlékiratok 1945-ig. Sajtó alá rendezte *Jankovich B. Dénes*. Kiadja a Békés Megyei Levéltár. Gyula, 1990. 201 old.

Baranyai Művelődés. Kiadja a Baranya Megyei Tanács V. B. művelődési osztálya. Pécs, 1990. 3. 171 old.

Nádor Tamás: Agócsy László (zenetanár, karnagy), *Dr. Bögner Miklós:* A Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt újjászervezése Pécs-Baranyában, 1988–1990., *Vanyó József:* Az állampárttól a demokratikus ellenzékiig, *Horváth Csaba:* A Pécs-baranyai Értelmiségi Klub, *Horváth Eszter-Surján Miklós:* Baranya megyéről – Bibliográfia és repertórium, 1988. (Településenkénti részletességgel).

Bács-Kiskun megye múltjából, 10. Gazdaság és társadalom. Szerk.: *Iványosi-Szabó Tibor*. A megyei levéltár kiadványa. Kecskemét, 1989. 432 old.

Molnár Attiláné: A paraszti vagyon összetételének alakulása Kecskeméten 1655–1769-ig a végrendeletek alapján, *Iványosi-Szabó Tibor:* A bérek alakulása Kecskeméten 1686–1790., *Zorn Antal:* Német betelepülések a mai Bács-Kiskun megye területére a XVIII. és a XIX. szd.-ban, *Kovács József, Ö:* Mintavétel Kecskemét XVIII. századi történetéből: a mezővárosi társadalom és a zsidóság.

Beke György: Magyar gondok Erdélyben. Magvető, 1990. 194 old.

Belinszky Sándorné: Szerencs utcanevei. *Magyar Névtani Dolgozatok, 87.* Szerk.: *Hajdú Mihály*. ELTE, Bp., 1990. 14 old.

Benczik Jánosné: A Lánchos-kastély története. Kiadja a Radó Antal Városi Könyvtár, Mór, 1990. 18 old.

Benedek Elek emlékkönyve. Szerk.: *Lengyel László*. Móra, Bp., 1990. 94 old.

Bersényi Iván: Iskolai kirándulások: Hogyan, hová, mennyiért? Tanulmányi kirándulások szervezőinek kézikönyve. Typotex Kft., Bp., 1990. 191 old.

Bél Mátyás: Notitia Hungariae historico-geographica (1. rész, 3. kötet). A török Buda. *Fejezetek Budapest múltjából, 2.* FSZEK, Bp., 1990. 191 old.

Az 1737-ben Bécsben nyomott eredeti kiadás hasonmásával készült latin és magyar nyelvű kiadás.

Bodor Pál: A hisztéria szükségállapota. Kellemetlen kézikönyv Romániáról. Szabad Tér, 1990. 350 old.

Bodosi György: Illyés Gyula Tihanyban. *Pannonia könyvek*. Baranya Könyvtár, Pécs, 1990. 143 old.

Czeizel Endre: A magyarság genetikája. Csokonai Könyvkiadó, Debrecen, 1990. 262 old. és 60 kép.

A főbb fejezetek címe: A magyarság története genetikai szempontból, A jelenkori Magyarország genetikai csoportjai (A zsidóság, A cigánység, A székelység, A moldvai csángók, A kunok, A jászok, A palócok, A matyók, Az őrségi „törzsökös” magyarok, A budapesti „kevert” magyar népesség, A magyarországi németység), A népesség eredetének vizsgáló módszerei, A népességgenetika, A magyar-német népességgenetikai vizsgálat, A népességgenetikai vizsgálat főbb tanulságai, „Mi a magyar?”, Miért ilyen a magyar?, A tanulságok, Irodalomjegyzék.

Családi ünnepek. Írta: *Enzsöl Erika* és mások. *Gazdaasszonyképző*. Agricola, Bp., 1990. 182 old.

A kötet vallási és néprajzi szempontból tekinti át a családi élet fontosabb eseményeit, a *Bölcsőtől a sírig* című fejezet a keresztény ember életének fordulóihoz kötődő, a *Gyertyák fényénél* című pedig a naptári év jelentősebb ünnepeit veszi számba.

A CSEMADOK Lévai Alapszervezetének Évkönyve. Szerk.: Zoller Mihály, Ujvári László, Dolnik Erzsébet, Csáky Pál. 1990. 36 old.

Dolnik Erzsébet: Testamentum, Zoller Mihály: Öt év története Léván, Pölhös Margareta: 175 éves a lévai gimnázium, K. E.: Százhusz éves a pedagógusképzés Léván, Dr. Andruska Edit: A 110 éves Bars (újság), Dr. Sándor Károly: Móríc Zsigmond két lévai látogatásáról, Csáky Pál-Korentsy Mihály: Bars a török félhold szorításában, Dr. Alta Ernő: Tisza Ilona és a kurtahegy Tiszakúria, Csáky Pál: Fejezetek Léva kulturális történetéből 1849–1938., Dr. Zoller Mihály: Végül.

Csernavölgyi Antal: Székelyek, góbék, mócok. Rajzok: Adorjáni Endre, Pátia könyvek. Bp., 1990. 110 old.

Csongrád megye népművészete. Szerk.: Juhász Antal. Népművészeti örökségünk. Európa, Bp., 1990. 609 old.

Csorba Sándor: Szatmár vármegyei tisztségviselők levelei Kölsey Ferenchez. Szabolcsi téka, 12. Kiadja a Móríc Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, Nyiregyháza, 1990. 110 old.

Decsi helytörténeti füzetek, 1. Kiadja a Református Egyházközség, Decs, 1990. 47 old.

Arany Dénes: A decsi református egyház története (Átdolgozta és kiegészítette Csécsy István), *Jakab László:* A Decsi Református Dalárda emlékezete.

Diósi Gábor: A gyógypedagógiai nevelés története Pest megyében. *Pedagógiai Műhely, 16.* Kiadja a Pest Megyei Pedagógiai Intézet, Bp., 1990. 60 old.

D. Máta Mária: Gegő Elek. *A Múlt Magyar Tudósai.* Akadémiai, Bp., 1990. 210 old.

Dombrády Loránd: A legfelsőbb hadúr és hadserege. Zrínyi, Bp., 1990. 221 old.

A szerző Horthy Miklóst „olyan államférfinak és hadvezetőnek tartja, aki legfőbb hivatását abban találta meg, hogy 1919 őszén

helyreállítsa a rendet a világháborúban kivertett, forradalmaktól meggyötört, szomszédaitól megcsonkított országban. Később is legfőbb törekvése maradt, hogy mind a bal-, mind a jobboldali szélsőségektől (kommunistáktól és nyilasoktól) megtisztított hazában megszilárdítsa azt a hatalmat, amely két pilléren nyugszik: a nemzeti értékeken és a keresztény erkölcsön. Konceptiója azonban nehezen megvalósíthatónak bizonyult.”

A Dunántúl településtörténete, 7. Falvak, városok és puszták a Dunántúlon: XI–XIX. sz. Szerk.: Somfai Balázs. MTA PAB–VE–AB. Pécs–Veszprém, 1990. 568 old.

Feld István: A Dunántúl várpépítészetének korszakai, X–XVII. sz., *Magyar Kálmán:* Ispánsági és nemzeti központok régészeti kutatásának településtörténeti eredményei Somogyban, 1978–1986., *Vándor László:* A Hahót-nemzettség korai központjai, *Herényi István:* Vas megye várai, *Majos Jenő:* Várkesző vára és előzményei, *Kubinyi András:* Főúri rezidenciák a középkor végén, *Ilon Gábor:* Pápa város keleti palánkja régészeti kutatásainak eredményei a városábrázolások tükrében, *Szántó Imre:* Keszthely végvár a dunántúli védelmi rendszerben, *Thurbuly Éva:* Zala megye és a kanizsai vár viszonya a török elleni védelmi harcok idején, *Dóka Klára:* Dunántúli várak tervei a karlsruhei levéltárban, *Fenyvesi László:* Elmagyarosodott délszlávok a Dunántúl törökellenes védelmi rendszerében, 1521–1606, *Nagy János:* Hol fekszik Bátorkö vára?, *Gecsényi Lajos:* Győr határa a XVI–XVII. században, *Ódor Imre:* Kurialisták a hódoltság utáni Baranyában, *Kiss Géza:* A XVIII–XIX. sz.-i ormánsági falukép kronológiai problémái, *Mérey Klára, T.:* A falu és a pusztá kapcsolatának alakulása a XIX. sz. folyamán, *Majdán János:* A közlekedés szerepe a dunántúli falvak foglalkozási szerkezetében 1910-ben, *Idei Miklós:* Alsóőr község helytörténete és magyar népi kultúrája, *Kövy Zsolt:* Kéttornyúlak településtörténete a református egyház anyakönyvei alapján 1750–1850., *Schüldmayer Ferenc:* Telek- és birtoklástörténeti kérdések Almádi-szőlőhegyen, *Kaposi Zoltán:* A vrászlói uradalom kialakulása, 1753–1832., *Borsy Judit:* A somlyóvásárhelyi közalapítványi kerület igazgatása, *Magyar Eszter:* A pálos rend pilismaróti uradalma a XVIII. sz.-ban, *Tilcsik György:* Adatok Batthyány Lajos ikervári uradalmának történetéhez, *Tóth Péter:* Problémák és lehetőségek a besenyő településtörténet kutatásában, *Solymosi László:* Harangozó

nevű települések a középkori Magyarországon, *Mesterházy Károly*: Késő Árpád-kori földházak és a többszattatú falusi ház kialakulásának kérdése, *Szlovák Kornél*: Rátót nembéli Roland nádor kúriája, *Draskóczy István*: Birtok- és pénzügyigazgatás a Zsigmond-korban, *Tordai György*: Egy Jagelló-kori köznemes rokonsága és pályája, *Bilkei Irén*: Hiteles helyek Zalában, XIII–XVI. sz., *Köblös József*: A fehérvári káptalan vonzókörzete a középkor végén, *Guzsik Tamás*: Az egyháztestületi intézmények (kolostorok) szerepe Veszprém megye középkori építészetében, *Reóthy Ferenc*: Présházak, pincék, csárdák, kocsmák, vendégfogadók a dél-balatoni borvidéken, *Timaffy László*: A Duna szerepe a Szigetköz tanyatelepüléseinek kialakulásában, XVIII–XIX. sz., *Somfai András*: A közlekedéshálózat XVIII–XIX. sz.-i fejlődésének tanulságai a faluközi úthálózat nagytávú (50 éves) fejlesztési tervéhez, *Simon Károly*: A Veszprém környéki vasutak kialakulásáról, 1859–1909., *Srágfi Lajos*: Bányászat és ipar Zala vármegyében a XIX. sz.-ban, *Bana József*: A cigányság helyhez kötése a nyugat-dunántúli megyében a XIX–XX. század fordulóján, *Körmeny József*: A veszprémi r. k. egyházmegye állapota a török hódoltság végén, *Beke Margit*: A katolikus egyház szervezőtevékenysége Budán a török uralom után, *Krajcárné Cierna Lubica*: Hagyatéki leltár és árverési jegyzőkönyv 1826-ból, *Feiszt György*: A községi pecséthasználattal elterjedése Vas megyében a XVIII–XIX. sz.-ban, *Halász Imre*: Adatok a Zala vármegyei mezővárosok írásbeliségéhez a XIX. sz. közepén, *Hudi József*: Írni tudás Veszprém vármegyében a XIX. sz. közepén, *Tegzes Ferenc*: Baranya vármegye Közigazgatási Bizottságának tanügyigazgatási tevékenysége a dualizmus korában, *Nagy Imre Gábor*: A rendezett tanácsú városi jogállás kérdése a XIX. sz.-ban, *Rajczy Péter*: A ciszterci rend pécsi főgimnáziumának kulturális szerepe a kiegyezéstől a milleniumig, *Márfi Attila*: A Pécsi Nemzeti Színház szervezete és működése a dualizmus korszakában, *Vargha Dezső*: A pécsi polgári dalosmozgalom fejlődése a XIX. sz. második felében, *Bószé Sándor*: A somogyi egyesületek szerepe és jelentősége a megye településeinek életében a dualizmus időszakában, *Faragó Tamás*: A pilisi járás népességi adatai a XIX. sz. közepén, *Szirányi Péter*: A Moson megyei parasztbirtok néhány kérdése a XVIII–XIX. sz.-ban, *Kondicsné Kovács Éva*: A településtörténeti források felhasználása a történelmetanításban, *Szántóné Balázs Edit*: Törté-

nelem szakos főiskolai hallgatók felkészítése a településtörténet kutatására a „Helytörténet” c. tantárgy keretében, *Körmeny Géza*: Tata településtörténete a XVIII–XIX. sz.-ban.

Erdélyi Múzeum III. kötet, 1947. 1–4. füzet. Szerk.: *Szabó T. Attila*. Kolozsvár, 1947. Kiadja az Erdélyi Múzeum Egyesület. 184 old. (Az 1947-ben bezűzött számot újra kiadja a Magyar Néprajzi Társaság és a Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1990.)

Ferenczi István: Római épületmaradványok Kovasznán, *Gündisch Gusztáv*: Haller Péter gazdasági vállalkozásai, *Herepei János*: A gyulai iskola régi mesterei, *Isák József*: Nemzethalál-félelem a régi magyar költészetben, *Jakó Zsigmond*: Az erdélyi vajda kancellárjának szervezete a XVI. sz. elején, *Kós Károly ifj.*: Az Erdélyi Nemzeti Múzeum néprajzi tárának faekéi, *Tavaszy Sándor*: Kelemen Lajos, *Ady László*: A magyarkapusi XVIII. századbeli cinteremajtó és népi mestere, *Árvay József*: Az üver tájszó mai gyergyói jelentései, Szent István-napi népszerűségeink legrégebb említése, Székely kincskeresőök hiedelmei, *Balogh Ödön*: A *11 < rl* változáshoz, Egy adat az imolához, Hágó és társai, Mozdó ~ Muzsdaj, Nevet ~ mevet, Szörömáj, Újabb adat az aszóhoz, Újabb adat a kabalához, *Benkő Loránd*: Adalékok a székelyföldi román névadáshoz, Bardoc, Ocfalva, Bod és származékai a székelységnél, *Bielz Gyula*: Adatok a magyar képgyűjtemények történetéhez, *Bogáts Dénes*: Rokonságnevek a háromszéki régiségben és népnyelvben, *Faragó József*: Dózsa György kincse Dálnokon, Kurta kocsmá, Legényavatás Magyarkiskapuson, *Ferenczi Sándor*: Naszód-vidéki régiségek, *Gálffy Mózes*: A még határozószó idegenszerű szörendi és jelentésbeli használata, Az után névutó használatához, *Herepei János*: XVII. századbeli adatok egylevelés nyomtatványainkhoz, *Molnár István*: Sarlókészítés a marostordai Szentgericén, *Musnai László*: Tófalusi Kis Miklós verse, *Székely Zoltán*: A kisborosnyói La-Tène-kori vár, Dacia újabb régészeti irodalmához, *Sz(abó)t(örpényi)a(ttila)*: A Coşbuc család ősei Hordón, A kolozsvári fejenhordás 200 éves emléke, Benemig, Belemig, Dércser, Házsongárd, Kásóvér patakja, Kebeles, Néhány szó az Antartigy helynévhez, Odverem-Oskut, Seregyis, Szegedi fazekaskészítmények Erdélyben, *György Lajos*: A nyolcvan éves Gyulai Farkas, *Isák József*: Százados irodalmi évfordulók, *Szta*: Gombfa faragás a háromszéki Bodoson, *Szabó T. Attila*: Erdélyi népi mesterek és tisztségviselők a XVI–XIX. századból.

Érszegi Géza: Az Aranybulla. Helikon Bp., 1990. 50 old.

Mellékletben az I. Lajos által 1351-ben kiadott megerősítés hasonmása.

Farkas Antal-Walter Péter: Kecskemét. Bevezető és szöveg: *Lovas Dániel*, kronológia: *Sz. Kőrösi Ilona*. Fotóalbum. Kecskeméti Lapok Kft., 1990. 123 old.

Fazekas Árpád-Vágvölgyi János: A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei kórház története. *Historia medica*, 8. Kiadja a Jósa Kórház-rendelőintézet. Nyíregyháza, 1990. 69 old.

Fejezetek Pest megye történetéből. Szerk.: Egey Tibor. Pest megye múltjából, 7. Kiadja a Pest Megyei Levéltár, Bp., 1990. 547 old.

Kosáry Domokos: Levéltár és történelemtudomány, *Hajdú Lajos:* Levéltárak és közigazgatás, *Kállay István:* A levéltárak a törvényalkotás tükrében, *Böör László:* A Pest Megyei Levéltár évszázada, *Horváth Lajos:* A községi közigazgatás Pest megyében a XVII–XVIII. sz.-ban, *Kéringér Mária:* Pest megye büntetőbíráskodása a XVII–XVIII. században, *Borosy András:* Pest megye és az első hazai vasutak építése, *Simon V. Péter:* Pest megye népképviselői átalakulása 1848-ban, *Rádyné Rácz Katalin:* Pest-Pilis-Solt vármegye közigazgatásának szervezeti és területbeosztási változásai 1848–1867 között, *Horváth M. Ferenc:* Központosító törekvések a váci püspöki uradalom igazgatásában, 1848–1860, *Héjjas Pál:* Iparigazgatás és ipartervezés Pest megyében a dualizmus első évtizedeiben, *Pásztor Mihály:* Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye Közigazgatási Bizottságának pedagógus fegyelmi ügyei a Tanácsköztársaság után, *Egey Tibor:* Az állami (törvényhatósági) népművelés Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei szervezete a két világháború között, *Szabó Attila:* Mezőgazdasági szövetkezeti mozgalom Pest megyében, 1945–1949.

Félmúlt. Társadalomrajzok. Szépirodalmi, Bp., 1990. 309 old.

Gondos Ernő: Előszó, *Narancsik Ágota:* Budapest peremén, *Pécsi Györgyi:* Rőghöz kötöttek, *Szikra János:* Dúlóház, *Megyesi Gusztáv-Szále László:* Márianosztra, *Havasi János:* A vizen nincs ujjlenyomat, *Kovács Nándor:* Mai summások, *Szikora Katalin:* Mókuserék, *Halamma Erzsébet:* A vízfej-szindróma, *Ember Mária:* Kis tükrünk: a pedagógia, *R. Székely Julianna:* Induló vagy requiem, *Bogár László:* Egy régió tündöklése és bukása.

Földrajzi Közlemények, 1989. 4. 281–384. old.

A tartalomból: *Dr. Kocsis Károly:* Magyarország jelenlegi etnikai térszerkezete sajátosságai, *Dr. Rónai András-Dr. Kőrösi Mária:* In memoriam Teleki Pál, *Dr. Papp-Vári Árpád:* Szathmáry Tibor: Descriptio Hungariae. Magyarország és Erdély nyomtatott térképei 1477–1600.

Füzes Miklós: Az alsó- és középfokú nemzetiségi oktatás története Délkelet-Dunántúlon, 1945–1985. Kiadja a Baranya Megyei Levéltár, A Magyar Történelmi Társulat Dél-dunántúli Csoportja és az MTA Pécsi Akadémia Bizottsága. Pécs, 1990. 119 old.

Füzes Miklós: Batthyány Kázmér. *Magyar História. Életrajzok*. Gondolat, Bp., 1990. 213 old.

Gergely András: Magyarország története, 1790–1918. *Korszerű történelem érettségizőknek és felvételizőknek*. Ikva. Bp., 1990. 129 old.

Gergely Jenő: Magyarország története 1919 ősztől a II. világháború végéig. *Korszerű történelem érettségizőknek és felvételizőknek*. Ikva. Bp., 1990. 120 old.

Gibba Edit: Fejezetek Körömend legújabb kori történetéből, 1919–1945. *Körömendi füzetek*. Kiadja a városi tanács. Körömend, 1989. 120 old.

Gomba. Fejezetek a városrész történetéből. *Marcali helytörténeti füzetek*, 11. Marcali, 1990. 155 old.

Dr. Gál József: Gomba az 1274-es oklevélben, *Móricz Béla:* Gomba a századfordulón, *Dr. Vál József:* Nagygomba község önálló létének utolsó éve.

Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája I. A–J. *Natura cop.* Bp., 1990. 622 old.

Gunda Béla: A rostaforgató asszony. Múzsák, 1989. 311 old.

Bevezető gondolatok, A rostaforgató asszony, Varázsló méhészek, A mágikus jószágörzés, A virágzó páfrány, Egy magyar varázsige múltja, Vajvarázsló énekek, Találkozásom a vadleánnyal, Farsangoló asszonyok, Falucsúfolók, A népművészet lényege, Világjáró vengerecek, Két nép vándorai, Mi a magyar? Útban Európa felé, Irodalom.

Gyalay Mihály: Magyar igazságtörténeti helységnevélexikon: 1723–1918 között, továbbá a későbbi államkeretekbe osztott területek részletes adataival kiegészítve, általában 1989-ig. Az 1733–1983. alapszelvényeket és a szövegekőzi vázlatokat *Biró Erika Erna* és *Gelléri István*, s az ezeket egyesítő ... szelvényeket *Repka Franciska* szerkesztette. Origo-Press, Bp., 1989. 905 old.

Gaudement, Jean előszavával. A Magyar Királyi Helytartótanács kezdeményezésére 1773-ban készült el Magyarország első helységnevtára, amit számos további követett. A legteljesebb forrást azonban az 1910. évi jelenti, ez a monumentális lexikon is elsősorban erre épül. Figyelembe veszi azonban az azóta bekövetkezett területi, közigazgatási változásokat, így a Felvidék, Kárpátalja, Erdély, Délvidék, Burgenland vonatkozásában felhasználta az utódállamok helységnevéadatot tartalmazó hivatalos kiadványait.

A hagyomány kötelékében. Tanulmányok a magyarországi zsidó folklór köréből. Szerk.: *Krizsa Ildikó*. Akadémiai, Bp., 1990. 26 old.

Hajdú Demeter Dénes: Erdélyi mozaik. *Erdélyi füzetek, 1.* Kiadja az Erdélyi Művészetiért Alapítvány. Bp., 1991. 48 old.

Hajdú-Bihar megye tanácsháza. Írta: *Szabó Imre, Gellér Ferenc, Angyal László*. Fotó: *Hapák József, Szlovák Péter, Máthé András*. Hajdú-Bihar Megyei Műemléki Albizottság. Debrecen, 1987. 103 old.

Hegyvidéki Füzetek, 3. Megjelent a XII. Kerületi Tanács gondozásában. Bp., 1990. 23 old.

Kerületünk környezeti és természeti értékei: *Rakonczai Zoltán:* A környezet- és természetvédelemről általában, *Dr. Tardy János:* Földrajzi és geológiai viszonyok, *ifj. dr. Solymos Rezső:* Az erdők, *Dr. Mada Katalin–Szalontay Boldizsár:* A kerület védett természeti értékei, *Noé Ferenc:* Kerületünk dűlőnevei, *Kablich Endre:* A XII. kerület utcáinak, tereinek névadói: Földrajzi nevekről elnevezett közterületek (Szlovákiában lévő helységek).

Hetven év. A romániai magyarság története, 1919–1989. Írta: *Barabás Béla* és mások. Szerk.: *Diószegi László, R. Süle Andrea*. Ábra és térkép: *Sebők László*. *A magyarság-kutatás könyvtára, 5.* Kiadja a Magyarországi Kutató Intézet, Bp., 1990. 157 old.

Hídvégi Lajos: Pusztabokrok II. Sajtó alá rendezte *Dr. Novák László*. Kiadja az Albertirsa Barátainak Köre. Albertirsa, 1990. 224 old.

Adatok Alberti, Irsa, Dánszentmiklós és Mikebuda településtörténetéhez.

Hírharang. A Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság Tájékoztatója. Pozsony-Köbölkút, 1990. 2–3. sz. 33 old.

Liszka József: Társaságunk jövőjéről, I. Néprajzi Továbbképző tanfolyam – *Domica, Kósa László:* A Magyar Néprajzi Társaság múltja, jelene és jövője, *Pozsony Ferenc:* A Kriza János Néprajzi Társaság megalakulásáról, *Kósa László:* A kismemesek néprajzi kutatásának elméleti-módszertani tanulsága, a vizsgálatok szakmai jelentősége, Együttműködési szerződése, *Liszka József:* Egy fékező eljárásról: a csúszó, Figyelő.

Hogya György: Két veszprémi orvos: id. és ifj. Csolnoky Ferenc. Szerk.: *Dr. M. Tóth Antal*. Kiadja a Veszprém Megyei Tanács Kórház-Rendelőintézete. Veszprém, 1990. 55 old.

Hogya György: Veszprém város szervezett tűzvédelme, 1875–1948. Szerk.: *Hadnagy László*. Kiadja a Veszprém Megyei Tűzoltóparancsnokság. Veszprém, 1990. 48 old.

Hornyik János: A kecskeméti zsidók története. A szöveget gondozta, jegyzetekkel ellátta és a bevezetőt írta: *Ó. Kovács József*. *Bács-Kiskun Megyei Levéltár füzetek, 2.* Kiadja a Bács-Kiskun Megyei Levéltár. Gyula (Kecskemét), 1988. 80 old.

Horváth László: Nemesapáti plébánia története a „Historia Domus” alapján. Kiadja a Római Katolikus Plébániahivatal. Nemesapáti, 1989. 50 old.

Horthy Miklós: Emlékirataim. Jegyzetek: *Sipos Péter*, szerkesztette: *Antal László*. *Extra Hungariam*. Európa: História. Bp., 1990. 417 old.

Hóman Bálint–Szekfű Gyula: Magyar történet 1–5. Maecenas, Bp., 1990. 685, 693, 645, 690 old.

Az 1935–1936-ban megjelent mű hasonló kiadása. A mellékletben *Glatz Ferenc:* Előszó a Hóman–Szekfű-höz, *Ember Győző:* Név- és tárgymutató.

25 éves az algyői kőolaj- és földgáztermelés. Kiadja a Nagyalföldi Kőolaj- és Földgáz-

termelő Vállalat Szegedi Üzeme. Szeged, 1990. 150 old.

Jakab László: A debreceni magyar és finnugor nyelvtudományi tanszék története. *A KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézetének kiadványai, 55.* Debrecen, 1990. 69 old.

Joó Tibor: A magyar nemzeteszme. Univerzum, Szeged, 1990. 219 old.

Az 1939-ben Budapesten megjelent mű reprintje.

Kassa város olvasmányai, 1562–1731. Szerk.: *Monok István.* Sajtó alá rendezte *Gécsi Hedvig* és mások. Mutatók: *Farkas Gábor* és *Varga András.* *Adattár a XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 15.* JATE. Szeged, 1990. 226 old.

Kácsor László: A folyók élni akarnak. Gondolat, Bp., 1990. 233 old.

A szerző beszámol legfontosabb hazai folyóink életéről, állapotáról, halairól és azok halászatáról.

Kántor Lajos: Hamlet a bántott félhez tartozik. Az erdélyi magyar színház két évszázados történetéből. Héttorony. Bp., 1990. 87 old.

Kemény István: Velük nevelkedett a gép. Magyar munkások a hetvenes évek elején. Szociológiai tanulmányok. Kiadja a Művelődéskutató Intézet: Vida. Bp., 1990. 169 old.

Kisfaludy Katalin: Nemzeti bizottságok a mai Bács-Kiskun megye területén, 1944-ig. *Levéltári füzetek, 3.* Gyula (Kecskemét), 1989. 58 old.

Klajkó Leonóra–Valaczka András: Aposztog. Kiadja a községi tanács. 1990. 333 old.

Kovács József: Fatemplomok a Kárpátalján. Közreműködött: *Kovács Józsefné.* Kiadja az Építésügyi Tájékoztatási Központ. Bp., 1990. 139 old.

Kós Károly dr.: Erdély népi építészet. Szerk: *Balassa M. Iván.* Kelenföld Kiadó. Bp., 1989. 336 old.

Balassa M. Iván. Életmódbeli változások tükröződése Avasújváros népi építészetében. A Fekete-Körös völgyi magyar telek, ház, lakás, A köröstárkányi kapu, A szilágy-sági magyar lakóház, lakásbelső, Egy Kolozs megyei román ácsfal, A Mezőség települése és népi építészet, A Kis-Küküllő vidéki

magyar népi építészet, Régi parasztház és lakásbelső Vilceában, Népi építészet Kásonban, A moldvai csángó építészet, Régi paraszttelkek és lakóház Dorohoiban. Népi kandallók és kályhacsempék az erdélyi magyarság körében, Eredmények és feladatok a romániai magyar népi építészet kutatásában. Irodalom (Balassa M. Iván).

A Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője. Szerk: *Keszeg Vilmos, Pozsony Ferenc, Zakariás Erzsébet.* Kolozsvár, 1990. 1. 16 old.

Zakariás Erzsébet: Kedves olvasó, Néprajzosok felhívása, Néhány részlet a Kriza János Néprajzi Társaság alakulásakor érkezett levelekből, csatlakozó nyilatkozatokból, A Kriza János Néprajzi Társaság Statútuma, A Kriza János Néprajzi Társaság tagjai, A Kriza János Társaság pályázatának eredményhirdetése, *Keszeg Vilmos:* Beszámoló, A Kriza János Néprajzi Társaság tevékenységi tervezete az 1991-es évre.

Krizsán László: „Szolgálni nemzetemnek...” Ács Károly életútja. *Ráckevei füzetek, 13.* Kiadja a Pest Megyei Levéltár és a Városi Tanács, Ráckeve, 1990. 138 old.

Kunszentmárton megszállása. Kunszentmárton-pusztai újratelepítése befejezésének 270. évfordulója. Írta: *ifj. Dósa József,* szerk: *Nagy Magdolna.*

Lakatos István: Székelyudvarhely legrégibb leírása. Latinból fordította és a bevezetőt írta: *Jaklovsky Dénes.* *Múzeumi füzetek, 1.* Kiadja a Haáz Rezső Múzeum. Székelyudvarhely, 1990. 16 old.

A csíkkozmási plébános 1702-ből való kézirat munkájának első magyar szövege.

Lengyel András: Törésvonalak. Tanulmányok az 1919 utáni negyedszázad művelődéstörténetéhez. Kiadja a Tekintet Alapítvány. Bp., 1990. 199 old.

Lichtneckert András: A balatonfüred–cso-paki borvidék története. *A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai, 7.* Szerk: *Madarász Lajos.* Veszprém, 1990. 583 old.

A főbb fejezetek: *Keresztury Dezső:* Előszó helyett, A honfoglalás előtti szőlőművelés emlékei, A szőlőművelés a középkorban a borvidék területén, Szőlőművelés a török hódoltság peremén, A Rákóczi-szabadságharcról a filoxeravészig, A filoxeravész és az első szőlőrekonstrukció, A borvidék a két

világháború közötti években, A földreformtól a nagyüzemig, A második szőlőrekonstruktó és a nagyüzemi szőlőtermesztés kialakulása, Levéltári forrásokzövegek, Szak- és szépirodalmi szemelvények, A borfogyasztás kultúrája, Balaton-felvidéki népdalok és bordalok.

Lipcsey Ildikó: Erdélyi autonómiák. Történeti tanulmányok. Bp., 1990. 79 old.

Madarassy László: Nomád pásztorkodás a kecskeméti pusztaságon. Sajtó alá rendezte *Hála József. Series Historica ethnographiae*, 2. Néprajzi Múzeum. Bp., 1990. 75 old.

Az 1912-ben Budapesten megjelent mű hasonmás kiadása *Sztrinkó István:* Madarassy László könyve a Kecskemét környéki pásztorkodásról című utószavával.

A Madéfalvi Veszedelem. Útravaló, 5. Kiadja a Design és Reklám Vállalat. Csíkszereda, 1990. 16 old.

Kozma Mária: Idővallató (részlet), *Szőcs János:* A madéfalvi veszedelem. Részlet *Nyíró József* Madéfalvi veszedelem c. könyvéből, *Az eseményről* szóló népdalok és -balladák.

Magyary Zoltán munkássága. Szerk: *Gyenisné Landeszt Edit, Somorjai József. A Komárom-Esztergom Megyei Múzeumi Szervezet Tudományos füzetei*, 5. Tata, 1990. 58 old.

Berényi Sándor: Magyary Zoltán szellemi öröksége, *Kiss István:* Magyary Zoltán tatai tevékenysége, *Szaniszló József:* Magyary a kultúrpolitika szolgálatában, *Andrássy Mária:* Magyary Zoltán kultúrpolitikai munkássága, *László Ferenc:* Magyary Zoltán és a tatai medence környezetvédelmének kapcsolata, *Varga Gyula:* A város és térsége, jelene, jövője.

Múzeumi levelek, 63–64. Kiadja a Damjanich Múzeum. Szolnok, 1990. 178 old.

Cseh János: Egy szkíta ház Szolnok-Zagyvarpartról, *Bagi Gábor:* Tiszasüly község XIV–XV. századi birtoklástörténetéről, *Bagi Gábor:* Illésy János nagykun kapitány (1792–1867), *Pap Izabella–Dr. Zana Máttyás–Dr. Bedey Endre:* Deme János görög kereskedő síremléke Jászládányban, *Zsolnay László:* Az abádszalóki római katolikus templom átépítése az 1867–1868-as földrendezés után, *Berta Ferenc:* Szolnok város, *Berta Ferenc:* Szolnok város fényképésziparának történetéből, *Barabás Imre:* Kunhegyes község első artézikut-furási kísérletei (1879–

1904), *Dr. Császár Ferenc:* A vándor tanyai tanítók szerepe a Szolnok megyei tanyai népoktatás megteremtésében, *Turóczy Istvánné:* Népfőiskolai hagyományok nyomában, *Zsolnay László:* Mednyánszky László: Halottak (Egy kép Barcsay Jenő Mednyánszky-hagyatékából), *Matyugáné Fríndt Magdolna:* Egy XVIII. századi borivó társaság törvényei, *Szlanó István:* Időjárás megfigyelések Tiszaföldváron a XIX. században, *Füvessy Anikó:* Szolnok megyei fekete kerámiák, *Szabó Antal:* Szegény ember mazsolája, *Füvessy Anikó:* A népi emlékezet tévedései, *Fodor Dénes:* Egy jászjákóhalmi históriás ének, *Ókrösné Bartha Júlia:* A talizmánkészítő alakja az oszmán-török néphitben.

Négyszáz év Hajdúszoboszló neveléstörténetéből. Szerk: *Gazdag István.* Kiadja a városi tanács-vb művelődési, egészségügyi, ifjúsági és sportosztály. Hajdúszoboszló, 1989. 397 old.

Úr Attiláné: Előszó, *Bajló Mátyás:* Iskolakultúránk története és a hajdúsági, hajdúszoboszlói intézményes nevelés múltja, *Molnár Ambrus:* A partikuláris és nemzeti iskola, *Mervó Zotánné:* A népiskolák Hajdúszoboszlón 1868–1949 között, *Cs. Nagy Zoltán:* Az általános iskolai oktatás története Hajdúszoboszlón 1948–1980 között, *Juhász Imre:* A hajdúszoboszlói középfokú oktatás története 1867–1980 között, *Erdei Gyula:* A tanonc- és szakmunkásképzés története Hajdúszoboszlón, *Varga Gábor:* Hajdúszoboszló óvodáinak története 1877–1984 között, *Erdei Gyula:* Jeles hajdúszoboszlói tanítók és tanárok, *Makrai Imréné:* Hajdúszoboszló oktatásügyének irodalma. A függelékben dokumentumok.

Nyelvünk és kultúránk, 78. Az Anyanyelvi Konferencia Védnökségének Tájékoztatója. Szerk: *Imre Samu.* Bp., 1990. 109 old.

Pomogáts Béla: Bevezető egy dokumentumgyűjteményhez, *Cs. Gyimesi Éva:* Az igazság karácsonya, *Tökés László:* Adjanak hitelt szavaimnak!, *Domokos Géza:* nyilatkozata, *Pillich László:* Egymásért itt maradni, *Kántor Lajos:* 1990. január 1., hétfő: bizalom, *Szilágyi István:* Vezércikk, *Balla Zsófia:* Mégis (vers), *Bogdán László:* Decemberi ajándék (vers), *Balla D. Károly:* Karácsony (vers), *Sütő András:* Orvosolni a lelki kútmergezést, A romániai katolikus püspökök követelése és tervei, A Protestáns Teológia református tanárai: Imhol vagyok, küldj engem!, Az Unitárius Egyház körlevele, Bukaresti nyilatkozat a nemzeti kisebbsé-

gek jogairól, *Marosi Barna*: Vásárhelyi Tárlakozó (Országos küldöttéretkezetet tartott a Romániai Magyar Demokrata Szövetség Ideiglenes Intéző Bizottsága), A Romániai Magyar Demokrata Szövetség Ideiglenes Intéző Bizottságának 1990. január 14-i közleménye, Megváltó Románia a megváltozott Európában (Domokos Géza beszélete magyar képviselőkkel a nemzeti-ségi jövőről), *Bodor Pál*: Milyen lesz a Bolyai Egyetem? (Beszélgetés Pálfalvi Attila miniszterhelyetessel), *Uő*: Autonómiákról, háromnyelvűségről Romániában (Beszélgetés Király Károllyal), A Csehszlovákiai Magyarok Fórumának programnyilatkozata, A Független Magyar Kezdeményezés ideiglenes működési szabályzata, *Fényi Tibor*: Megmarad az egymásrautaltság tudata (Beszélgetés Vargha Sándorral, Szlovákia új miniszterelnök-helyettesével), *Debreczeni Tibor*: Hivatalos, félhivatalos kapcsolatok (szlovákiai magyar színjátszók között, 1965–1990), A Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének programja, *Nagy János*: Vajdasági magyarok között, *Móricz Kálmán*: A kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség megalakulása, *Móricz Kálmán*: Kell-e nekünk autonómia?, *Szilágyi Ferenc*: Károli Gáspár és a Vizsolyi Biblia, *Tenke Sándor*: „Ne hagyjátok a templomot s az iskolát!”, *Kádárné Fülöp Judit*: Két református főgimnázium az ország szívében, *Szentimrei Mihály*: A Sárospataki Református Kollégium megszüntetéséről és újraindításáról, *Kövy Zolt*: Az újjászülető pápai kollégiumról, *Kemenes László*: Katolikus iskolák az egyházi iskolák államosítása után (1948–1990), *Debreceni Tibor*: Verseik alkalomra, *Pomogáts Béla*: Magyar néző, *Szende Aladár*: Horváth Mátyás: Anyanyelvi nevelés a korai ifjúkorban.

Nyelvünk és kultúránk, 79. Az Anyanyelvi Konferencia Védnökségének Tájékoztatója. Szerk: *Imre Samu*. Bp., 1990. 103 old.

Pomogáts Béla: Reményik Sándor száz éve, *Nagy János*: A kétszáz éves Kölcsey ma is érvényes gondolatai, *Szilágyi Ferenc*: Mikis Kelemen, *Dörnyei László*: Emlékezzünk régiekről (Tessedik Sámuel népiskolája, A magyar Nemzeti Múzeum alapítása, A Magyar Tudományos Akadémia alapítása), *Kutasi Kovács Lajos*: A Sao Paoló-i Könyves Kálmán Szabadegyetem negyven éve, *Kovács László*: Visszapillantás az Anyanyelvi Konferenciára, *Lőrincze Lajos*: Az Anyanyelvi Konferencia jövőjéről, *Pomogáts Béla*: Újítsuk meg az Anyanyelvi Konferen-

ciát!, *Duba Gyula*: Anyanyelv és demokrácia, *Gál Sándor*: Javaslatvezetett a CSEMA-DOK és az Anyanyelvi Konferencia együttműködésére, *Uő*: Javaslat a magyar nemzeti kisebbségek bekapcsolódására az Anyanyelvi Konferencia munkájába, *Horváth Mátyás*: A vajdasági magyarság intézményrendszere és az anyanyelvi mozgalom, *Horváth Ildikó*: Magyartanítás a római egyetemen, *Ginter Károly*: Gondolatok egy felmérés kapcsán (arról, hogy hazai nyári táborokba készülő külföldi magyar gyermekek mire lennének kíváncsiak szüleik, nagyszüleik egykori hazájáról), *Volly István*: Szatmárcsekei bábos betlehemes játékok, *Pomogáts Béla*: Ditrói Ákos verse elé, *Ditrói Ákos*: A hős város (vers), *Horváth László*: A Duna menti országok népzenei fesztiválja a Vajdaságban, *Horváth Géza*: A Csehszlovákiai Magyar Tanítók Központi Énekarának szerepe a szlovákiai magyarság kulturális életében, *Pomogáts Béla*: Magyar néző, *Szende Aladár*: Új magyar nyelvtankönyv Jugoszláviában, *Uő*: A magyar olvasástani-tás története.

Ónody Magdolna: A Petőfi és a Szendrey család életéből. Kiadja a II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár. Miskolc, 1990. 115 old.

Öhler Anna: A pécsváradi németek – Die Deutschen in Pécsvárad. Kiadja a Várbaráti Kör. Pécsvárad, 1990. 39 old.

Öt év alatt történt: Kaposvár, 1985–1990. Szerk: *Nagy Miklós*. Kiadja a városi tanács. 1990. 15 old.

Palotai Krónika: 1990. december. Kiadja a Nagyköztség Polgármesteri Hivatala Kelemen László Művelődési Házának Honismereti Köre. Csanádpalota, 1990. 15 old.

Asztalos P. Kálmán: Karácsonyra (vers), *Nagyfalusi Ilona*: Neves palotai emberek, *Uő*: A szem betegségeinek gyógyítása, *Pánczél Józsefné*: Aru- és terménycsere módja községeinkben (cserépárosok, dróttostó, köszörűs, tepsis cigányok), *Németi Béláné*: Népmesék Csanádpalotáról, *Franyó Sándor*: Gondolatok földről és emberről, *Pánczél Józsefné*: Jelenünk krónikája.

Palócok, 3. Termelés és javak felhasználása. Szerk: *Bakó Ferenc*. Heves Megyei Múzeumok Igazgatósága. Eger, 1989. 889 old.

Balassa Iván: A palócok földművelésének jellemzői, *Zólyomi József*: Az állattartás ágazatai Palócföldön, *Petercsák Tivadar*: Erdőhasználat a Palócföldön, *Paládi-Kovács Atti-*

la: A szállítás és a közlekedés hagyományos eszközei a Palócföldön, *Schwalm Edit*, Cs.: A palócok táplálkozása ünnepeken és hétköznapokon, *Vargha Marianna*: Palóc népviseletek és textilek, *Bakó Ferenc*: A hagyományos lakóház és etnikai jellemzői, *Selmeczi Kovács Attila*: Gazdasági épületek, *Csiléry Klára*, K.: Bútor.

Pünkösdi búcsú Csíksomlyón. Összeállította: *Nagy Alexandra*. Szt. Gellért Egyházi Kiadó. Szeged, 1990. 36 old.

Rainer Pál: Magyarpolány község története. Kiadja a községi tanács. 1990. 39 old

Ráduly János: Hold elejti, Nap felkapja. Kibédi találós kérdések. Kriterion. Bukarest, 1990. 269 old.

Régi erdélyi viseletek. Viseletkódex a XVII. századból. Előszó: *Jankovics József*, a tanulmányokat *Galavics Géza* és *R. Várkonyi Ágnes* írta. Európa, Bp., 1990. 131 old.

Serédi Jusztinián hercegprímás feljegyzése, 1941–1945. Sajtó alá rendezte, az előszót, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta *Orbán Sándor* és *Vida István*. *Sisak és cilinder*. Zrínyi, Bp., 1990. 210 old.

Sipos Ferenc: Iratok Bolt, Micske, Szegegyháza történetéhez. *Újfehértói füzetek*, 3. Nagyközségi Tanács, Újfehértó, 1990. 72 old.

Somogyi Honismeret, 1990/2. Kiadja a Somogy Megyei Könyvtár. Kaposvár, 1990. 86 old.

Mobos Béláné: Szigetvári képeslap: Turbék, *Dr. Gál József:* Anarchia Nyugat-Somogyban Mátyás idején, *Turbék Károly:* Miben látták Somogy megyében a kivándorlás okait a századforduló idején?, *Dr. Fülöp László:* Névváltoztatások a kaposszentbenedeki plébánia területén (1856–1895), *Mike Györgyi:* Falucsúfolók Lábodon, *Lőrinczné dr. Szabó Tünde:* A somogyvári bencés apátság. *Dr. Szili Gyula:* Szobrokron át az erdőcsokonyái síremlékig (Nagyatádi Szabó István), *Bodó Imre:* Fekete Istvánra emlékezve, *Matyikó Sebestyén József:* Búcsú Dáday Kálmántól, *Lőrincz Sándor:* Beszélgetés Hanák Péterrel, *Dr. Kanyar József:* Új utakon a honismereti mozgalom, *Dr. Sipos*

Csaba: Néhány gondolat a honismereti mozgalomról és a Somogyi Honismeretről, *Marek József:* A honismeret és az iskola időszerű kapcsolata, A törökkoppányi honismereti tábor, *Dr. Dankó Imre:* Kérdések a siófoki helytörténeti tanulmányok körül, *Matyikó Sebestyén József:* Könyvbemutató Balatonszemesen (Szemes c. monográfia), *Horváth Katalin:* Fialat történészek tábora – Balatonfenyves, 1990., *Lőrinczné dr. Szabó Tünde:* A balatonberényi és balatonkeresztúri szőlőhegyek prэшázai (Felszólalás az urbanisztikai nyári egyetemen), *Dr. Sipos Csaba:* Somogy a helytörténet tükrében (Válogatott sajtórepertórium), *Dr. Sipos Csaba:* Somogyi évfordulók, 1991., Hírek, események.

Sorsfordulók. Fejezetek Nyíradony társadalomtörténetéből. Szerk.: *Csoba Judit*. *Nyíradonyi füzetek*, 2. Kiadja a nagyközségi tanács. Nyíradony, 1990. 125 old.

Stomm Marcel: Emlékiratok. Sajtó alá rendezte *Gallyas Ferenc*. Magyar Hírlap Könyvkiadó, Bp., 1990. 204 old.

„Stomm altábornagy neve a legsűrűbben a 2. magyar hadsereg doni katasztrófájának körülményeit és a szovjetföldön megalakítani tervezett Magyar Légió fiaskójának okait kutató írásokban bukkan fel. Szerepét több oldalról és többféleképpen értékelték anélkül, hogy teljes pályáját feltárták volna. Most megjelent emlékirata egy kiváló katona és talpig férfi sokoldalú tevékenységét mutatja be.”

Sugár István: A Közép-Tiszavidék két kéziratos térképe, 1790, 1845. *Tisza téka*, 1. Kiadja a Dobó Vármúzeum. Eger, 1989. 160 old.

Szabadtéri Néprajzi Múzeum Szentendre. Írta: *Zentai Tünde*, fotó: *Balassa M. Iván*, *Deim Péter*, *Gáspár Mihály*. Rajz: *Bálint János* és mások. Kiadja a múzeum. Szentendre, 1990. 64 old.

Szabolcs Ottó: Külföldi tankönyvek magyarságképe. Tankönyvkiadó, Bp., 1990. 260 old.

Szakály Sándor: A magyar tábori csendőrség. Zrínyi. Bp., 1990. 154 old.

Szárszó. Balatonszárszó múltjáról és jelenéről. Szerk.: *Ázsóth Gyula*. Kiadja a nagyközségi tanács. Balatonszárszó, 1990. 338 old.

A szegedi zsidó polgárság emlékezete. Szerk.: *Zombori István*. Kiadja a Móra Múzeum. Szeged, 1990. 200 old.

Karády Viktor: Az asszimiláció Szegeden *Marjanucz László*: Zsidó bérlők és kereskedők Kiskundorozsmán a reformkorban, *Haraszti György*: A Ben Chananja „szerkesztője”, *Péter László*: Szegedi arcképek, *Apró Ferenc*: Zsidó képzőművészek Szeged művészettörténetében, 1901–1945., *Sipos József*: A szegedi zsidóság és az 1920-as nemzetgyűlési választások, *Lengyel András*: Zsidók a szegedi újságírásban a húszas években, *Zombori István*: Egy szegedi zsidó polgár kulturális élete.

Szentpétery Tibor: Az Oltól a Küküllőig. Erdélyi szász erődtemplomok. *Szentpétery Ottó* fényképeivel. Szerk.: *Kerny Terézia*. Officina Nova, cop. 1990. 143 old.

A kötet 77 erődtemplomot mutat be a helységek német nevének betürendjében. A rövid ismertetések foglalkoznak a templomok építésének történetével, a belső díszítésekkel, feltüntetik az alaprajzot s az irodalmat. Helynévmutató és térkép segíti a könyv használatát.

Szerencsés Károly: Magyarország története a II. világháború után, 1945–1975. *Korszerű történelem érettségizőknek és felvételizőknek*. Ikva, Bp., 1990. 188 old.

Székelyudvarhely. Összeállította: *Vofkori László*. Kiadja a Békés Megyei Könyvtár. Békéscsaba, 1990. 12 old.

Szolnoki séták. Fotó: *Kardos Tamás*. Bevezető és képszöveg: *Varga Ferenc*. Kiadja a városi tanács. Szolnok, 1990. 180 old.

Szomszéd András: Jobbágyvilág Nógrád-ban. Tájékoztató a levéltárban őrzött XVII–XIX. századi feudális kori összeírásokról. *Adatok és források a Nógrád Megyei Levéltárból*, 12. Salgótarján, 1989. 259 old.

Tízéves a Körösi Csoma Sándor Általános Iskola. Fel. szerk.: *Szöke Kálmánné*. Kiadja az iskola. Dunakeszi, 1990. 82 old.

Török József: Szerzetes- és lovagrendek Magyarországon. Panoráma, Bp., 1990. 202 old.

Tökés István: A romániai magyar református egyház élete, 1945–1989. Bevezető: *Benda Kálmán*. *A magyarságkutatás könyvtára*, 6. Bp., 1990. 463 old.

Új Minden Gyűjtemény, 9. Társadalomtudományi értekezések. Madách Kiadó. Pozsony, 1990. 240 old.

Czagány Zsuzsanna: De modis musicae (A magyarországi zeneelméleti irodalom legkorábbi töredékes emléke), *Gráfel Lajos*: Komárom erődrendszere, *Vargáné Tóth Lídia*: A termelés és fogyasztás összefüggései Nyékvárkony népi táplálkozásában, *Fehérváry Magda*: Egy néphiedelem (szemverés) emlékei a csicsói néphagyományban, *Liszka József*: Farsangvégi maszkos alakoskodó felvonulások a Kisalföld északi felén, *A. Nagy László*: Ingázás Szlovákiában, *Gajdos, Marián*: A Szlovák Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Intézete nemzetiségkutatási programjainak irányvonala, A tudomány szerepe a csehszlovákiai magyar szellemi életben: Anket a kisebbségi tudomány fogalmáról, helyzetéről, szerepéről és jövőbeli feladatairól, *Balassa Zoltán*, *Bánész László*, *Bagoly János*, *Csáky Károly*, *Duka Zólyomi Norbert*, *Gaál Lajos*, *Gécsi Lajos*, *Gyurgyik László*, *Kiss László*, *Kovács Zoltán*, *Mácsa Mihály*, *Mészáros András*, *Ozogány Ernő*, *Popély Gyula*, *Turczel Lajos*, *Vadkertő Katalin*, *D. Varga László* és *Zám István* válaszai, Tervezet a csehszlovákiai magyar tudományos élet intézményi rendszerének kialakítására, A tudomány feladata a Csehszlovákiában élő magyar nemzeti kisebbség fejlődésében, Levél a CSEMADOK Központi Bizottságához, Javaslat a Csehszlovákiai Magyar Nemzeti Kisebbség Társadalomtudományi Kutatóintézete Előképző Bizottságának személyi összetételére.

Az urbanizáció térbeli folyamatai Szegeden. Szerk.: *Mészáros Rezső*. Írta: *Mezősi Gábor* és mások. JATE K. Szeged, 1990. 156 old.

Vasi Honismereti Közlemények, 1990. 1–2. Kiadja a Vas Megyei Levéltár. Szombathely, 1990. 180 old.

Bariska István: A hűség és a lelkierő óriása: *Mikes Kelemen* (1690–1761), *Pusztainé Illés Katalin–Varga Aladárné*: Százéves a szombathelyi közgazdasági szakközépiskola, *Bariska István*: Egy korszak lezárult: A honismereti mozgalom Vas megyei közelmúltjáról, *Nagy Zoltán*: Az Őrség néprajzi gyűjteményének létrehozója: *Gelértné Szikszay Edit*, *M. Kozár Mária*: Kántortanító-karnagy: *Csabai András*, *Schreiner Vilmosné*: Hűség a szülővárosához: *Hodászi Ede*, *Herényi István*: Velem község krónikása: *Pálffy József*, *Bariska István*: Egy tősgyökeres köszegi: *Takáts Géza*, *Zsám-*

párné Szalay Mária: A szombathelyi megyei könyvtár fényképgyűjteménye, *Meizner Ferencné:* Egy iskolatörténeti érdeklődési kör, *Székessy Edit:* Őrségi mondák, hiedelmek és balladák, *Csabai András:* Népdalgyűjtéseim és feldolgozásaim (Válogatta és szövevéből fordította *M. Kozár Mária*), *Hodászi Ede:* Szentgotthárd gimnáziumának kapcsolata egykori diákjaival, *Pálffy József:* Velem köz-ség krónikája 1944–1945-ben, *Takáts Géza:* Ami egy gyártörténetből kimaradt, *Kiss Gábor:* Zalak Árpád-kori vára, *Benczik Gyula:* Váradsziget, *Gróf László:* Néhány gondolat a térképek és a helytörténet világából, *Beke Margit:* A Batthyány család az Egyházban, *Dabóczy Dénes:* A történeti Vas megye világi enteriőr elemei, *Fülöp László:* Mit örököltünk Ákosházy Sárkány Antaltól?, *Dominkovits Péter:* 1720-as jobbágyfelszabadító levél Gyanóról, *Sill Ferenc:* Szily János kánoni vizitációja III., *Barbalics Imre János:* Egy képes árjegyzék helytörténeti és néprajzi értéke, *Feiszt György:* Kondor József kőfaragómester emlékezete, *Kovács Jenő:* A gázgyártás kezdeti éve Szombathelyen, *Kuntár Lajos:* A kéményseprőipar szombathelyi múltjából.

Vas megyei levéltári füzetek, 3. Előadások Vas megye történetéről. Szerk.: *Tilcsik György.* Szombathely, 1990. 250 old.

Wirth Zsuzsanna: A nemesi kisbirtok differenciálódása Vas megyében a XVIII. századtól a polgári forradalomig, *Tilcsik György:* Az utolsó rendi országgyűlés egy-séges követjelentései, *Szilágyi István:* Építészettörténeti kutatás és a levéltár, *Szelestey László:* Pásztorfaragók élete és munkássága a levéltári kutatások tükrében, *Feiszt György:* Balogh Gyula Vasvármegye főlevéltárnoka, *Somlyai Magda:* A közigazgatási hivatalok feladata és politikai jelentősége a felszabadulás időszakában, *Kövesdi László:* Vas megye gazdasági fejlődésének és vonásai 1945 után, *Surján László:* A Szombathelyi Népbíróság története, *Varga J. János:* Nyugat-Magyarország a török elleni felszabadító háború első szakaszában (1683–1686), *Tilcsik György:* A liberális és konzervatív erők küzdelme Vas megyében az 1843/44. évi országgyűlésre szóló követutasítás kidolgozása kapcsán, *Lasics Judit:* Törökvések az önkormányzat visszaállítására Szombathelyen a neobabszolutizmus második szakaszában, *Vonyó József:* Báró Roszner István politikai pályája a második világháború kezdetéig, *Bencze Géza:* A mihályi szénsavüzem története az államosításig, *Herényi István:* Az Őrség és a Batthyányk pere, *Sziget-*

váry Ferenc: Pharmacopoea humorica. Humoros gyógyszerkönyv, *Rácskay Jenő:* Választási rigmusok Vas megyében a dualizmus korától a koalíciós időkig, *Feiszt György:* Savanyú Jóska Vas megye törvénytészeke előtt, *Tilcsik György:* A magyar nyelv iskolai oktatása Vas megye nemzetiségi vidékein a reformkorban, *M. Kozár Mária:* Egy kéziratot kényelvű tankönyv 1833-ból.

Veszprém megyei honismereti tanulmányok, 14. Válogatás helytörténeti, néprajzi, üzemtörténeti pályaművekből, valamint szakdolgozatokból és előadásokból. Kiadja a Hazafias Népfront megyei bizottsága, a megyei tanács és a TIT megyei szervezete. Veszprém, 1990. 181 old.

Solymosi Erzsébet: Veszprém harca a szabad királyi jogállásért, *Lichtneckert András:* Szőlőművelés a balatonfüred–csopaki borvidék területén a XVIII–XIX. század fordulóján, *Szabó Lajos, H.:* A keszői vár története, *Kövy Zsolt:* Néprajzi adatok a Dunántúli Református Egyházkerület egyházmegyéinek egyházvizsgálati jegyzőkönyveiben, 1652–1800, *Hudi József:* Hatalomgyakorlat a magyar nemesi községekben a XVIII. század második felében, *Lakó István:* A veszprémi postapalota építése és a postaszolgáltatások bővítése, 1898–1904, *Ury János:* A balatonedericsi Szénkéneggyár Rt. története, *Tamás Károlyné Kis Tóth Vilma:* A szentgáli vásárok, *Szabó Jenőné Borok Edit:* Élet a szőlőhegyen, *Pacsuné Fodor Sári:* Várpalotai tutyikészítő cipészek, *Rédiger Béla:* A Veszprém Megyei Tanács II. Számú Lesencetomaji Szociális Otthonának története, 1955–1987, *Tóth Dezső:* Bibliográfia a kéziratok honismereti művekről.

Végvár és társadalom a visszafoglaló háborúk korában, 1686–1699. *Studia Agriensia, 9.* Heves Megyei Múzeumok Igazgatósága. Eger, 1989. 291 old.

Várkonyi Ágnes, R.: 1687 és az érdekegyeztetés stratégiái, *Czigány István:* A Habsburg Birodalom megváltozott hadászati helyzete és a végvári katonaság szerepének módosulása, *Nagy László:* A magyar katonarétegek és a török kiűzése, *Kiss István N.:* Végvári katonaparasztság szerepe és sorsa a felszabadító háborúkban Délnyugat-Magyarországon, *Domokos György:* A magyar katonaság helye és szerepe a császári hadsereg harcászataiban Buda ostrománál, *Szántó Imre:* Eger felszabadulása a török uralom alól, 1687, *Sugár István:* Az egeri kapitulációs egyezmény létrejöttének és a törökök visszamaradásának körülményei,

Szabó Jolán: Heves megye falvai a visszafoglaló háború korában, **Pálmány Béla:** A nőgrádi várak újratelepítése és a vitézlő rend sorsa, 1690–1705, **Bálintné Mikes Katalin:** Kecskemét a seregek ütközőpontjában, **Gerelyes Ibolya:** A gyulai külső vár a visszafoglalás korában és a XVII–XVIII. század fordulóján, **Siklósi Gyula:** A székesfehérvári városfalak 1688-ban, **Csorba Csaba:** A török végrákok ellenállási lehetőségei a felszabadító háborúk során, **Darkó Jenő:** Lipót császár által a magyarországi szerbeknek adományozott kiváltságok háttere, **Rózsa György:** Falikárpitok Lotharingiai Károly győzelmeiről, **Pandula Attila:** Báró Károlyi Mihály lovasezrede századzászlója 1669-ből, **Fenyvesi László:** Buda ostromai és a Duna-mellék pusztulása egy 1687-es siralomvers tükrében, **Lökös István:** „Üdö mulatás közben szerzett versek”: Koháry István költészetéről.

Viga Gyula: Árucseré és migráció Észak-Magyarországon. Ethnica. Debrecen–Miskolc, 1990. 328 old.

BEVEZETÉS, A FÖLDRAJZI, GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI FELTÉTELEK, MINT AZ ÁRUCSERE MEGHATÁROZÓI: Az árucseré természeti-ökológiai feltételei, Az árucseré emberi-kulturális tényezői, **TERMÉSZETES NYERSANYAGOK ÉS FELDOLGOZOTT FORMÁIK A HAGYOMÁNYOS TERMÉKCSERÉBEN:** Fa és fatermékek (Kereskedés a fával, Kereskedés a fatermékekkel, A fatermék-kereskedelem néhány tanulsága), Egyéb erdei iparok termékei (Faszén, Mész), Ásványok, kőzetek és feldolgozott formáik az árucserében (Só, Kő és kőfaragványok, Szén, Agyag és kerámia), Kereskedés a manufaktúrális ipar termékeivel (Vas és vasárúk, Üveg és üvegtárgyak, Egyéb természeti anyagok), **A MEZŐGAZDASÁGI TERMÉKEK, VALAMINT FELDOLGOZÁSUKKAL NYERT JAVAK A HAGYOMÁNYOS TERMÉKCSERÉBEN:** Élelmiszerek (Gabona, Bor, Gyümölcs, Egyéb élelmiszer), Állatkereskedelem, **AZ ÁRUCSERE FORMÁI ÉS RÉSZTVEVŐI:** Az árucseré formáiról, Az árucseré szervezett alkalmi, Vándorok az árucseré folyamatában, A csere

közvetett és közvetlen formáiról, Csempészet, **A SZÁLLÍTÁS A TERMÉKCSERE SZOLGÁLATÁBAN:** Az észak-magyarországi fuvarosok (Fogatolt állatok, Szekerek, A fuvaros mentalitás), A szállítás egyéb módjairól (Vizi szállítás, Szállítás mállás állatokkal, Szállítás emberi erővel, A kereskedőt lefolyása), **AZ ÉSZAK-MAGYARORSZÁGI VÁNDORMUNKA TÖRTÉNETI NÉPRAJZÁHOZ:** Vándormunka és táji munkamegosztás, A mezőgazdasági munkákhoz kapcsolódó vándorlások (Arató- és cséplőmunkások, Summások, Szénakaszálók, Vándorlás szőlőmunkára), Időszakos munkásvándorlások a mezőgazdaságon kívül („Specializálódott” csoportok, Erdőmunkások vándorlása, Egyéb tevékenységi formák: ipar, bánya, Néhány gondolat a vándoriparról), **EGYÉB UTÁZÁSI CÉLOK ÉS VÖNZÁSKÖRZETEK:** A vizek szerepe, Malmok, A hitélettel kapcsolatos vándorlások, **ÖSSZEGEZÉS: AZ ÁRUCSERE ÉS A MIGRÁCIÓ TÉRKAPCSOLATA ÉS HATÁSUK A HAGYOMÁNYOS NÉPI MŰVELTSÉGRE:** Az észak-magyarországi árucseré térszerkezetének néhány jellemzője, Az árucseré hatása a népi mentalitásra, Néhány, az árucseré és a vándorlás révén terjedő műveltségi elemről (A Felföld árucseréjének interetnikus vonatkozásai), Irodalom, Külföldi helységnevek, Német és szlovák nyelvű összefoglalás.

Zágorhidi-Czigány Csaba: Az oszkói szőlőhegy pincéi. Közreműködött: *Tar János* és *Zágorhidi-Czigány Balázs*. Kiadja a Hegypásztor Kör. Oszkó, 1989. 117 old.

Zielbauer György: A magyarországi németiség nehéz évtizede, 1945–1955. Pannon Műhely. Szombathely, 1990. 170 old.

Zsiga Tibor: A szentgotthárdi fegyverbotrány. Pannon Műhely. Szombathely, 1990. 145 old.

Az 1928-ban történt fegyvercsempészeti botrány története.

Zsíros Katalin: Szentes földrajzi nevei. Kiadja a Szentes Városi Tanács művelődési osztálya. Szentes, 1990. 121 old.

A Honismereti Szövetség elnökségi ülése

1991. március 26.

Szikossy Ferenc ügyvezető elnök bevezetőjében örömmel tájékoztatott arról, hogy az Országgyűlés bizottsága által kiírt pályázaton szövetségünk 2 millió 5 ezer forint támogatást kapott. Javasolta, hogy azoknak a megyéknek, amelyek semmilyen pénzzel nem rendelkeznek, adjunk támogatást, melynek mértékéről a kuratórium rövidesen dönteni fog.

Ezt követően az elnökség a XIX. Országos Honismereti Akadémia programját vitatta meg, javaslatokat tettek a programterv alapján felkérendő előadókra. Megbeszélést tartottak a résztvevők körét is. Ennek alapján a megyei egyesületek jelzik, hogy hány fő részvételét támogatják, illetve hány fő kíván egy-egy megyéből saját költségén részt venni. Ezen túlmenően a szövetség lehetőséget ad 15 fő határon túli magyar részvételére, a Honvédelmi Minisztérium szintén 10 fő részvételére. Lehetőséget kért eddig az Akadémián való képviselőre a kaposvári és zsámbéki Tanítóképző Főiskola. Az elnökség megbízta az elnököt és az ügyvezető elnököt, hogy a javaslatok alapján véglegesítsék a programot és kérjék fel az előadókat.

Székely András Bertalan beszámolt a március 8-án megalakult határon túli magyar bizottságról. Az erdélyi, vajdasági, horvátországi, szlovéniai, burgenlandi, felvidéki és kárpátaljai szakembereket tömörítő testület feladata a szomszédos országok magyar helytörténeti, néprajzi gyűjtőmozgalmának támogatása.

A résztvevők elsősorban módszertani segítséget kértek, másrészt felvetődött a szomszédos országok-beli gyermekeknek az itthoni honismereti táborokban való részvételi lehetősége. Ennek megoldására javasolta az elnökség, hogy a tábori támogatások elbírálását követően néhány tábor vezetőjét keressük meg, milyen lehetőséget látnak határon túli gyerekek fogadására. A határon túli egyesületek, szakkörök feltérképezése is jó alapja lehet a konkrét kapcsolatok alakulásának. Égyed Ákos professzor javasolta egy néprajzos részvételét a bizottságban, valamint a Kárpát-egyesületet, mint háttérintézményt. Székely András jelezte, hogy a közeljövőben alakul a hazánkban élő nemzetiségek képviselőiből a második szakmai bizottság.

Harmadik napirendi pontként a kiadványok és táborok támogatására kiírt pályázat pályamunkáinak elbírálását vitatta meg az elnökség.

Juhász Antal javasolta, hogy a tábori támogatások odaítélését fel kellene gyorsítani április 15-ig, hogy a támogatás mértékének ismeretében tudják a szervezőmunkát végezni a táborvezetők. Véleménye szerint mind a kiadványok, mind a táborok támogatására nagyobb összeget kellene fordítani a meghirdetettnél.

Bedécs Gyula a tervezett isonzói táborba meghívta a szövetség két, később kijelölendő tagját. A tábori pályázatokat a tábori bizottság tagjai értékelik. A kiadványok támogatására beérkezett pályázatok elbírálására az elnökség szakmai bizottság összeállítását javasolta a Honismeret szerkesztői bizottságának tagjai sorából, így Kanyar Józsefet, Halász Pétert, Székely Györgyöt, Gazda Istvánt és Rédey Pált. A szakmai zsűri a közeljövőben elvégzi a pályázatok áttekintését, értékelését, melyről a pályázókat értesítjük.

A továbbiakban a Honismeret c. folyóirat terjesztésének gondjairól tárgyaltak a jelenlévők. *Halász Péter* jelezte azokat a nehézségeket, amelyek a postával való közvetlen kapcsolatból, az ott történt téves utasításokból, belső félreértésekből adódtak, amelyek miatt sok volt az előfizetők részéről a reklamáció. Az 1991. évi előfizetési díjak befizetése folyamatos, bár valószínű, hogy sokan nem figyeltek fel az 1990/4-es számban megjelent levélre, melyben jeleztük, hogy a lapnak ingyenes küldését a továbbiakban nem tudjuk vállalni. Várjuk a további előfizetőket, hogy a lapot legalább 2500 példányban tudjuk előállítani.

Szólott arról is, hogy segítséget kérünk a határon túli magyarok támogatására a Honismeret minél nagyobb számban való megküldésével.

Kanyar József felvetette, hogy sok olyan esemény történt, amin nem vettünk részt. Javasolta, hogy a különböző emléküléseken, melyekre meghívást kapunk, a szövetség nevében mindig legyen jelen valaki. Szikossy Ferencet felkérte, hogy április 4-én a Teleky Pál-emlékülésen vegyen részt, Székely György pedig a muhi csata 600. évfordulójának ünnepségén. Ő maga részt vesz május 8-án a Széchenyi-kép változája című évfordulós rendezvényen.

Halász Péter javasolta, hogy ilyen esetekben levélben jelezzük a meghívóknak, hogy kit delegál a szövetség név szerint. Bolla Dezső felhívta a figyelmet, hogy mi is hívjuk meg rendezvényeinkre a különböző társaságokat, egyesületeket.

Kanyar József a továbbiakban emlékeztetett arra, hogy a nemzeti médiák egyre sürgetőbben teszik szövé a nemzeti emlékhelyek ügyét, melynek a honismereti mozgalom lenne a legautentikusabb házigazdája. Felvázolta a már korábban is említett honismereti önkormányzati akadémia (vagy szabadegyetem) tervét, amit szeptemberi indítással javasol. Indító rendezvényként a legmegfelelőbb az lenne, ha emlékülést szerveznék a nemzettudat Széchenyi eszmerendszerében címmel, neves előadókkal. Ugyanezt javasolta megszervezni a Somogy megyei régióban a gőzhajózás, lótenyésztés stb. témakörében – közösen a Szántódi Tudományos Bizottsággal. A békéscsabai program tematikájából hiányolta a vidéki Magyarország önkormányzati problematikáját. Felhívta a figyelmet arra, hogy a „levéltártemetők” felszámolásában a Honismereti Szövetségnek fontos szerepe kell hogy legyen. Eltűntek a historia domusok, melyek őrzői most jelentkeznek – a honismereti mozgalomnak meg kell találnia ezeket az embereket. Mindezek miatt a feladatok miatt is hangsúlyozta, hogy a szövetség bizottságainak jobban kellene működniük, másrészt nagyobb propagandát kellene kifejteni.

Szikossy Ferenc szerint minden szervezet akkor jut nagyobb propagandához, amikor konkrét rendezvénye, akciója van. A mi mozgalmunkban ilyenek elsősorban a táborok, az évenkénti honismereti akadémia, az 1100. az évfordulóra való felkészülés stb. Tehát ezeket az eseményeket kell hangsúlyoznunk. A Széchenyi-emlékülés megszervezésével egyetért, egyben felajánlotta, hogy a Széchenyi Társasággal egyezteti a témát, hogy elkerüljük az azonosságokat.

Szikossy Ferenc felkérte Kanyar Józsefet és Székely Györgyöt, hogy készítsenek tervezetet az emlékülésre, amely alapján szervezőbizottságot hozhatunk létre, bevonva a budapesti és a Pest megyei egyesületet is a rendezésbe.

Székely György arra hívta fel a figyelmet, hogy óriási átalakulás megy végbe a társadalomban, éppen ezért a megyei egyesületeknek nagyon oda kell figyelniük arra, hogy a korábban létrehozott gyűjtemények (iskolatorténeti, iparágak történeti gyűjteményei, tsz-történetek stb.) el ne vesszenek. Ha fenntartásuk gondot jelent, keressenek patronálókat. Szikossy Ferenc példaként említette a Veszprém Megyei Építőipari Vállalat gyűjteményének sorsát, amelyet sikerült a felszámoló bizottságtól megmenteni. A kis helytörténeti gyűjtemények az önkormányzatok tulajdonába kerülnek, elidegenítésükhöz minisztériumi engedély kell, tehát bizonyos védeltséget élveznek, de az iskolagyűjtemények az iskolaszéktől függenek, tehát még minisztériumi védelemre sem számíthatnak. A Honismereti Akadémia idejére talán megjelenik az önkormányzati törvény, amelynek ismeretében felhívást kellene megfogalmazni ezeknek a gyűjteményeknek a védelmében.

Fabulya Lászlóné a honismereti mozgalom nagyobb propagandája érdekében javasolta, hogy sajtótájékoztatót kellene tartani az Akadémia előtt. Erre lehetőségként Szikossy Ferenc felajánlotta a Legújabbkori Történeti Múzeum sajtókávéházát, ahol rendszeresen részt vesz 35–40 újságíró. Legközebb májusban ismertetjük számukra az Akadémia programját.

Szikossy Ferenc a szövetség ügyintézésének megkönnyítésére kérte az elnökséget, értsenek egyet azzal, hogy a kézi kasszában állandóan lehessen 15 000 Ft. Valamint javasolta, hogy a gazdasági ügyek intézéséért fizethessünk minimális tiszteletdíjat az ezt végző személynek. Az elnökség mindkét javaslattal egyetértett.

Bolla Dezső mint az ellenőrző bizottság elnöke kérte, hogy április 17-re a szövetség ellenőrző bizottságát és pénzügyi ellenőrző bizottságát hívjuk össze, ahol az elnökség adjon tájékoztatást a tartalmi munkáról és a szövetség gazdálkodásáról. Egyúttal kérte, hogy a pályázatok elbírálásánál egy-egy fő vegyen részt e két bizottság képviselőiben.

Bartha Éva

Honismereti Szövetség megyei honismereti egyesületeinek címe, vezetőinek neve:

Baranya megye Pécs, Széchenyi tér 9.

elnök: *Gábori Imréné*

titkár: *dr. Antal Gyuláné*

Bács-Kiskun megye 6001 Kecskemét, Katona J. tér 8.

elnök: *dr. Mándics Mihály*

titkár: *Galambos Sándor*

Békés megye 5600 Békéscsaba, Luther u. 6.

elnök: *dr. Jároli József*

titkár: *Fabulya Lászlóné*

Borsod-Abaúj-Zemplén megye 3500 Miskolc, Herman Ottó Múzeum, Felszabadítók u. 24.

elnök: *Nagy Károly*

titkár: *Rémiás Tibor*

Csongrád megye 6722 Szeged, Tisza L. körút 47. II. em. Pf. 406

elnök: *Dr. Juhász Antal*

titkár: *Vecsernyés János*

Fejér megye 8000 Székesfehérvár, Martinovics u. 2.

elnök: *Klauszné Móra Magda*

titkár: *Nagy Éva*

Győr-Sopron megye 9021 Győr, Arany J. u. 28–32.

elnök: *dr. Jászberényi Ferencné*

titkár: *Horváth Győző*

Hajdú-Bihar megye 4026 Debrecen, Déry Múzeum

elnök: *dr. Varga Gyula*

titkár: *dr. Papp Klára*

Heves megye 3300 Eger, Bajcsy-Zs. út 9.

elnök: *dr. Csiffáry Gergely*

titkár: *Hajdú Jánosné*

Komárom-Esztergom megye 2800 Tatabánya, Felszabadulás tér 38.

elnök: *Gyüszi László*

titkár: *Kissné Cseh Julianna*

Pest megye 1054 Budapest, Steindl Imre u. 12.

elnök: *Mándli Gyula*

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 4400 Nyíregyháza, Luther u. 6.

elnök: *dr. Gyarmathy Zsigmond*

titkár: *Orosz Szilárd*

Szolnok megye 5000 Szolnok, Kossuth tér 4.

elnök: *dr. T. Bereczki Ibolya*

titkár: *Tálos László*

Vas megye 9701 Szombathely, Hollán Ernő u. 8. (Pf. 33)

elnök: *dr. Szabó László*

titkár: *Horváth György*

Veszprém megye 8200 Veszprém, Bezerédj u. 1.

elnök: *Hadnagy László*

titkár: *Gézőné Kocsis Márta*

Zala megye 8901 Zalaegerszeg, Pf 11.

elnök: *dr. Gyimesi Endre*

Budapest: 1211 Budapest, Tanácsház tér 3.

elnök: *dr. Rédey Pál*, titkár: *Milosné Bóta Piroska*

A Honismereti Szövetség Alapítványára eddig befizetett:

Horányi György nyd. *Dunabogdány József A.* u. 2/A 2023, 500 Ft

Turóczi József Abony Deák F. u. 11. 2740, 1000 Ft

A Budapesti Honismereti Társaság

Tudatjuk Budapest város polgáraival és az ország történeti múltja, jelene és jövője iránt érdeklődőkkel, hogy megalakult a

BUDAPESTI HONISMERETI TÁRSASÁG

a Budavári Palota Király Pincéjében 1991. február 18-án.

Az előkészületi tárgyalások tavaly nyár óta folytak, amikor is kimondta a Csillebérci Honismereti Akadémia az Országos Honismereti Szövetség megalakulását. Mellénk állt a Budapesti Történeti Múzeum (a jövőben mint bázisintézmény), és minden lehetséges módon segíti a Budapest Honismereti Társaság tevékenységét. Állandó konzultánsunk: dr. Havassy Péter szaktanácsadó.

A BHT alapszabálya kimondja, hogy működési területünk: Budapest és környéke. 8. g) pontja szerint: „Együttműködik mindazokkal az intézményekkel és szervezetekkel, amelyeknek céljai nem ellentétesek a tagság törekvéseivel.”

Tagjai számára lehetőséget nyújt a honismereti tanácskozásokon, akadémiákon, táborokban való részvételre.

Tagok lehetnek klubok, körök, egyesületek, egyéni kutatók, a *belépési nyilatkozat* kitöltésével. A tagok a BHT minden tisztségére megválaszthatók. 10. c) pontja szerint: „Ígényelhetik a BHT szolgáltatásait, segítségét.” Legfőbb szerve a *közgyűlés*, amelyet évente szükség szerint, de legalább egyszer az elnökség hív össze.

A Budapesti Honismereti Társaság

elnöke: dr. Rédey Pál,

alelnöke: dr. Bolla Dezső,

titkára: Milosné Bóta Pirooska,

elnökségi tagok:

Biró Ferencné,

Janek Éva,

dr. Mód Aladárné,

dr. Morvay Péter

Kiegészítő elnökségi tagok a Bp.-i Történeti Múzeum, az Országos Levéltár és a Szabó Ervin Könyvtár kijelölt képviselője. A kerületek és a támogató intézmények képviselőiből alakult 29 fős választmány intézi az ügyeket. A BHT gazdálkodását a számvizsgáló bizottság ellenőrzi. Elnöke: dr. Györfly Sándor, tagjai: dr. Dömötör Ákos és Karacs Zsigmond.

A BHT elnöksége felhívja és felkéri Budapest polgárait, egyéni kutatóit, a helytörténeti munka pártolóit, klubokat és egyesületeket társaságunkhoz való csatlakozásra, összejöveteleinken való részvételre.

A Budapesti Honismereti Társasághoz való csatlakozás szándékát a következő címre lehet elküldeni: Csepeli Helytörténeti Gyűjtemény Bp. XXI., Tanácsháza tér 3. 1211. Telefon: 276-7347, Bolla Dezső.

Bóta Pirooska

PÁLYÁZAT

A Néprajzi Múzeum meghirdeti az 1991/92. évi

XXXIX. ORSZÁGOS NÉPRAJZI ÉS NYELVJÁRÁSI GYŪJTŐPÁLYÁZATOT

az MTA Néprajzi Kutatócsoport, az MTA Nyelvtudományi Intézete, a Magyar Néprajzi Társaság, a Szabadtéri Néprajzi Múzeum, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium a Honismereti Szövetség támogatásával és más intézmények, szervezetek közreműködésével.

A pályázatra olyan munkák adhatók be, amelyek eredeti ismeretanyagot tartalmaznak a paraszti, illetve a falusi életről saját tapasztalat, helyszíni gyűjtés vagy történeti, levéltári kutatás alapján. Pályázni lehet olyan pályamunkákkal az alább felsorolt ajánlott témakörökben, amelyek

- részletes anyaggyűjtés alapján készült leírások, feldolgozások, illetve
- eredeti adat- és forrásgyűjtések: levelezés, gazdasági naplók, gazdálkodási és társadalmi szervezetek jegyzőkönyvei, iratai, önéletrajzok, magnetofonra rögzített interjúk,
- fénykép- és diasorozatok, archív képek, videofelvételek.

Nem adható be a pályázatra nyomtatásban megjelent, kiadás alatt álló, más pályázaton már részt vett munka, valamint szakdolgozat, doktori értekezés, hivatalos munkatervben szereplő kézirat. Visszaküldjük a szerzőnek, illetve továbbítjuk az illetékes intézményeknek azokat a dolgozatokat, amelyeknek témája nem illeszkedik a pályázathoz (szorosabban vett történeti, helytörténeti, műemlékvédelmi stb. témájúak).

A pályázatok benyújtási határideje: 1992. március 15.

Cím: Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, gyűjtésszervezés. 1055 Budapest, Kossuth L. tér 12.

Tudnivalók:

a) A pályázat nyílt, azon bárki részt vehet, aki néprajzi, ill. nyelvjáráskutatással hivatásszerűen nem foglalkozik. Egy pályázótól több pályamunkát is elfogadunk, illetve több pályázó vagy szakkör közösen is elkészíthet pályaművet. A pályázatnak felnőtt és ifjúsági (18 éves korig) tagozata van. Összefüggő munkákat részenként nem lehet a pályázatra beadni (egymást követő években), de több különálló munka alkothat lazán összefüggő sorozatot a későbbiek során.

b) Kívánatos, hogy a pályázók a legtöbb megyében meghirdetett megyei néprajzi-honismereti pályázatra juttassák el elsőként munkáikat. Ennek feltételeiről a központi megyei múzeumok adnak felvilágosítást. A megyei pályázatra két, azonos tartalmú és kiállítású példányban kell elküldeni a pályamunkákat, a megyei múzeumok küldik azokat tovább az országos pályázatra. A megyei pályázaton való részvétel nem kizáró ok, és nem is feltétel az országos pályázaton való részvételkor.

c) A pályamunkán fel kell tüntetni a szerző nevét, pontos címét és foglalkozását. Az oldalak, illetve külön az illusztrációk (rajzok, kották, térképek) legyenek folyamatosan, előlről végig megszámozva. Helyes, ha az illusztrációkról külön jegyzék is készül.

d) A beadott kéziratokat nem küldjük vissza, azok a Néprajzi Múzeum adattárába kerülnek, és ott az érdeklődők rendelkezésére állnak.

Díjazás:

A korábbi évektől eltérően mostantól a néprajzi gyűjtőpályázat *nem kétlépcsős*, azaz az országos díjak összege nem tartalmazza a megyei pályázaton elért díjakat.

Az országos díjak összege eszerint:

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.
Felnőtt tagozat	10 000	7000	5000	3000	könyv	oklevél
Ifjúsági tagozat	6 000	4000	3000	2000	könyv	oklevél

A díjak odaítéléséről országos zsűri dönt, a pályamunkákról készített szakmai bírálatok alapján.

Eredményhirdetés 1992 májusában lesz, a múzeumi világnaphoz kapcsolódóan.

Feldolgozásra ajánlott

NÉPRAJZI TÉMAKÖRÖK

1. A család vizsgálata [családtörténet, rokonsági viszonyok, (háztáji) termelés, jövedelmek, munka- és időbeosztás, kapcsolatrendszerek]. Egy parasztcsalád életkörülményeinek alakulása 1960 előtt és után. Önéletrajzok, családi naplók, számadáskönyvek gyűjtése, illetve feldolgozása.

2. A paraszti tárgykultúra leírása: munkaeszközök, a hagyományos és modern gazdálkodás, háztartás eszközei, fogyasztási javak. Lakásbelső, konyha, kamra, viselet. Az eszközkészlet felmérése, régi és mai tárgyleltár készítése. Régi tárgyak új környezetben.

3. A parasztiparosok, kézművesek, specialisták munkája, eszközei, ismeretanyaga.

4. Lakóházak, melléképületek külső és belső rendje, telekelrendezés, tanyák és telkek elhelyezkedése egy településen. Felmérések, alaprajzok, térképek.

5. Paraszti kertek, népi növényismeret, etnobotanikai vizsgálatok. Termelési specializációk megmaradása és átalakulása.

6. Egy falu hagyományos táplálkozásának bemutatása a legújabb fejlődés jelzésével.

7. A vándorlás formái és okai: summáság, cselédség, kivándorlás, áttelepülés, lakosságcsere, urbanizáció, ingázás. Állandóság és változás paraszti körülmények között élő, ipari munkával (is) foglalkozó családok életformájában (Budapest és más városok külső negyedeiben, új gyár, üzem környékén).

8. A szőlőhegyek és szőlőskertek hagyományos igazgatása és rendje, a szőlőhegyi élet szokásai. Présházak, pincék.

9. Hagományos és új ünnepek, szokások a családok, közösségek, települések, vidékek életében.

10. A gyermekélet, gyermekfolklor vizsgálata: nevelés, korcsoportok, játék, költészet.

11. Egy falu hiedelmeinek teljességre törekvő leírása. Orvos nélküli gyógyító és egészségvédő eljárások, természetismeret, testkultúra. A vallásosság egyéni és közösségi formái, liturgikus és más szokások.

12. Egy énekes teljes dalrepertoárjának bemutatása (közös éneklés, daltanulási alkalmak egy mai faluban).

13. Falusi és kisvárosi egyesületek, intézmények története, működése, szervezete, tagsága, jelentősége. Falusi, kisvárosi önkormányzatok múltbeli szerveződése és működése. Szabadon választott néprajzi témák.

NYELVJÁRÁSI TÉMAKÖRÖK

1. Nyelvjárási szókincs, tájszavak, szólások, közmondások.

2. Nevek és hozzájuk fűződő történetek, ill. magyarázatok: személy- és ragadványnevek, állatnevek, növények nevei, földrajzi nevek és eredetmagyarázó történetek.

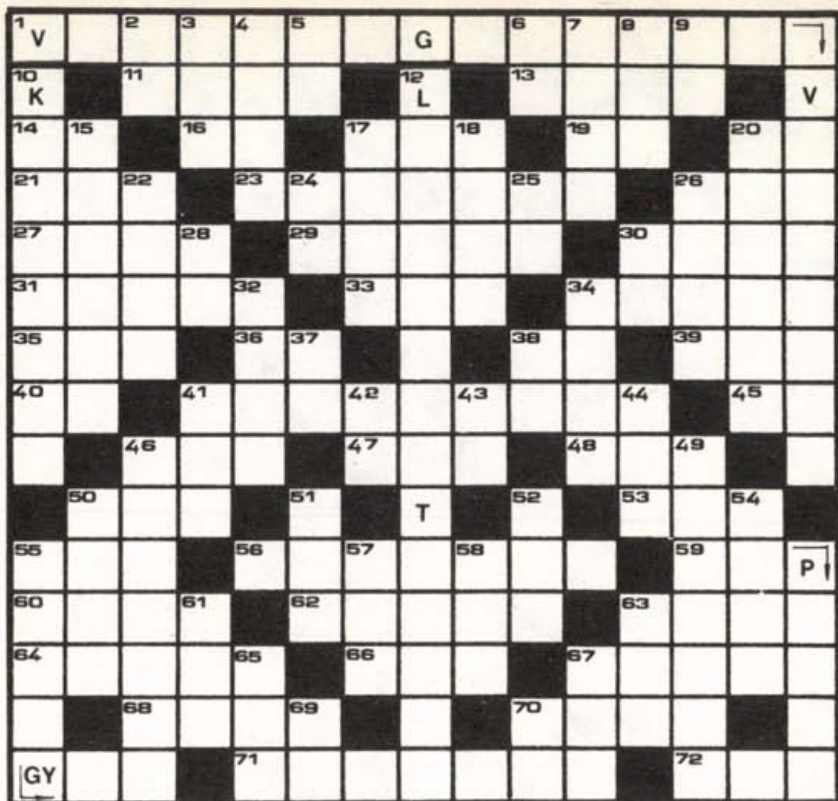
A pályázók a pályázatot meghirdető intézményektől írásbeli, illetve szóbeli szakmai segítséget kérhetnek. A pályamunkák elkészítéséhez, az adat- és forrásgyűjtéshez kívánatos a megjelent *gyűjtési útmutatókat, kérdőíveket* felhasználni. A pályázók a következő témák kapcsán igényelhetnek a Néprajzi Múzeumtól gyűjtési útmutatókat, kérdőíveket: családtörténet, önéletrajz, rokonsági rendszer; szántás, -vetés, hordás, nyomtatás, cséplés, juhtartás, szobabelső, konyha-kamra, tárgyleltárak; kisipar, mesterség; épületfalak, kerítések és kapuk, tanyai telekelrendezés, csűrök, kertészeti építmények, csőszkunyhók, méhesek, kutak, szakrális emlékek, folyami vontatás, csúszó járművek; kertkultúra; gazdacselédek, Amerikába irányuló kivándorlás, urbanizáció; szőlőhegyi élet, présházak, pincék; ismerkedés-udvarlás-párvalasztás, lakodalom, búcsú, gyermekjáték; falutörténet a szájhagyomány és más helyi források alapján; földrajzi nevek, állandó szókapcsolatok, nyelvjárási és névtani témák. A nyelvjárási témájú pályamunkákhoz útmutatókat az MTA Nyelvtudományi Intézetétől (1364 Budapest, Pf. 107.) is lehet igényelni.

Budapest, 1991. március

NÉPRAJZI MÚZEUM
1055 Budapest
Kossuth L. tér 12.

Kiss György altábornagy szobra Körösnagyharsányban. (Balogh Ferenc felvétele)

HONISMERETI KERESZTREJTVÉNY

VÍZSZINTES: 1. A belügyminiszter javaslatára az államfő nevezte ki erre a fontos posztra. 12. Úgek fia és Álmos apja volt 13. Jeruzsálem egyik dombja 14. Aroma 16. Kétté(!) 17. Egyforma betűk 19. Részvénytársaság rövidítése 20. Női név egyik fele 21. Rossz tojás 23. Kühne utóneve volt 25. Kergeti 27. Nem fölél 28. Gondoz 30. Szappanmárka 32. Végtelen nővér 33. A természetben egyes tavak vizében található 34. Csapadék 35. Ábrahám név kicsinyítőképzős alakjából önállósult 36. Út mentén húzódik 39. Gnóm 41. Város Bács-Kiskun megyében, a Solti-lapályon, közel a Dunához 44. Van ilyen irat is 45. Svéd pénz 47. Arcsín 49. Egyesült Arab Köztársaság rövidítése 51. Ebből alakultak az önkormányzati testületek 52. Levegő 53. Itt volt segédtanító Tánicsics Mihály 54. Fordítva: még nem borjazott tehén 55. Van ilyen tanya is. 57. Ipari városunk 59. Bír 60. Egyforma betűk 61. Ital. 62. Gyümölcs 64. Minisztertanács röviden 65. Fél tucat 66. Vonatkozó névmás 68. Áraszt 70. Sikkimi nyugati stílusú szálloda

FÜGGŐLEGES: 1. Az ősi Koszalá- királyság legfőbb városa 2. Perui gépkocsi jelzése 3. Tűzet szüntet 4. ... Attila (1934-) : színész, Jászai Mari-díjas 5. Gadolinium vegyjele 6. Csúf 7. Einsteinium vegyjele 8. Zokogott 9. Nép 10. Betű kimondva 11. Az önkormányzat egyik legrégebbi szervezete 15. Nagy eső 17. Ilyen objektív is van 18. Van ilyen szanatórium is 20. Odateszi névellet 22. Pizkos 24. Délelőtt rövidítése 26. Fordított névelő 27. Budapesten az I. kerület egyik utcája 29. Azonos az 55. vízszintessel 31. Az önkormányzat egyik rendelkezése ennek létrehozására ismét megalakult 32. Tab keverve 37. Sereg 38. Csapadék 40. Kettős betű 41. Község Heves megyében 42. Fizimiska 43. Indiai kikötő 46. Fordítva: ihlet 47. Az önkormányzat vezetője 48. Van ilyen társ is (fordítva) 49. Ernő, Zoltán, Ottó 50. Fürdőalkalmatosság 51. Napszak 56. Ablakragasztó 58. Azonos a 8. függőlegessel 61. Kémiai elem 63. Végtelen borsod-abaúj-zempléni község. 65. Hélium vegyjele 66. Argon vegyjele 67. Határrag 69. Azonos a 16. vízszintessel (A rejtvény olvasóink szórakoztatására és okulására szolgál, a megfejtést nem kell beküldeni.)

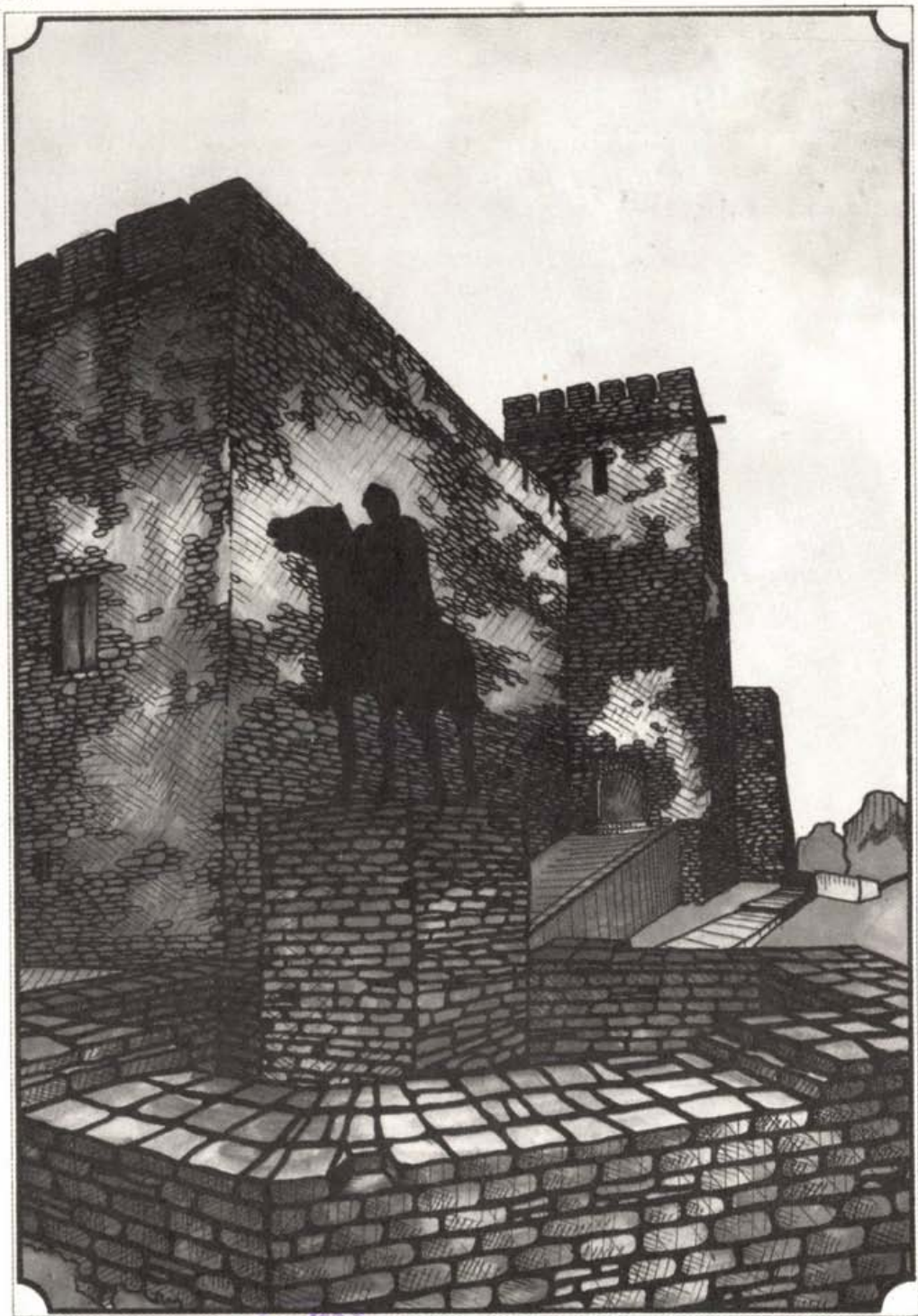
Mokos István

Vésztői juhász (Balogh F. felvételei)

Szénaszállítás tehenes fogattal, Kőrösnagyharsány

A gyulai vár

